

**УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ НИШ**

**РАД КАО ОБЛИК ТРЕТМАНА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ
УСТАНОВАМА**

- Завршни мастер рад –

Ментор:
проф. др Миомира Костић

Кандидат:
Емил Турковић

Ниш, јун, 2014.

Увод:

Значење и порекло речи пенологија је опште познато, лат. роена - казна и грч. logos – наука, значи наука о казнама. Пенологија се састоји од извршног кривичног права као гране правне науке, те своју научну и практичну делатност усмерава у првом реду на проучавање извршења казне лишења слободe, осталих казни, као и других санкција (васпитне мере, мере безбедности, условне осуде са заштитним надзором, санкције за прекршаје, санкција за привредне преступе, санкције за кривична дела). Дефинисање пенологије је важно из најмање два разлога. Прво, дефинисање ће нам дати основну срж о одређеном појму. Друго, из дефиниције се осликава суштина и структура проблема која је основ предмета изучавања пенологије и њену генералну свеобухватност у начину извршења кривичних санкција. Пенологија проучава правне аспекте, који се јављају за време извршења кривичних санкција, у настојању постизања сврхе прописивања санкција, начином, поступком њиховог извршења, као и односом и начином поступања према осуђеним лицима.

Она се бави и питањем индивидуализације казне, не само у фази изрицања, већ и у фази извршења, односно прилагођавањем режима издржавања казне личности починиоца. Извршење казни тежи ефикаснијем и хуманијем начину, ресоцијализацији учиниоца. Сврха те адаптације је специјална превенција (*Милутиновић, М., 1992*).

Пенологија, такође изучава и методе и начине поступања тј. третмане према извршиоцима кривичних дела. Значење и порекло речи третман је опште познато, француски traiter, што значи поступање, опхођење, у нашем случају, поступање са осуђеницима. Термин, третман, значи начин поступања према затвореницима, који може да се односи на поједине фазе кроз које лице лишено слободe, прелази од момента лишавања слободe, преко кривичног поступка до изрицања и извршења кривичне санкције. Појам третмана се односи и на његову примену у институционалним и ванинституционалним условима. Третман је заступљен у три фазе, у првој фази као судски третман, у другој фази се јављају институционални или пенитенцијарни облици третмана и у трећој фази, као ванинституционални третман. У пенитенцијарним установама третман подразумева поступке класификације, преваспитања, корекције неприхватљивих облика понашања затвореника. Третман посматрамо као скуп свесних и несвесних поступака

усмерених ка остварењу циља казне, као и преваспитању затвореника и његовом оспособљавању за живот на слободи. Циљ третмана је трајно уклањање криминалног понашања затвореника и смањење процента рецидивизма. Пенитенцијарни третман је потребно посматрати и као динамички аспект концепта ресоцијализације. Пенологија се не бави само индивидуалним могућностима третмана затвореника, већ и елементима сложених друштвених процеса унутар пенолошких установа, као и утицају шире друштвене заједнице на процес ресоцијализације и рехабилитације, по изласку из пенолошке установе.

Да би третман успео, није довољно да затворски службеници имају квалитетне програме рада за индивидуални и групни третман, да су професионални и стручни, већ је потребно активно учешће затвореника у његовом спровођењу. Резултати пенолошког третмана се виде у променама личних обележја затвореника, које се одражавају на криминално понашање (агресивност, самопоштовање, поштовање других, присутног степена инхибиције у одређеним ситуацијама тј. моћ самоконтроле).

Примена третмана у затворским условима је друга фаза, после судске, а која се спроводи пре отпуштања осуђеног лица на слободу.

Основне фазе у третману затвореника су:

- поступање и стимулирање универзалних вредности,
- уклањање друштвених препрека у ресоцијализацији затвореника, обезбеђењем услова за становање, запослење и живот на слободи,
- третман институционалне природе заснован је на научном приступу и прилагођен је индивидуи и континуирано има потребе за осавремењавањем.

Затвор је сложени социјални систем, где лица различите структуре личности, социјалног, образовног, културног, материјалног статуса и других особинама у односима, интеракцији са другима остварују улоге у условима где су наметнута велика ограничења. Пенолошки третман лица према којима је изречена правоснажна извршна судска одлука, може се посматрати кроз пенитенцијарни и постпенитенцијарни третман. Циљ пенолошког третмана су настојања да се промени понашање особа које су учиниле кривично дело те које су осуђене затворском казном (*Кораћ, Х., 2009*).

Разлози за неуспех у третману, су многобројни. Неки од њих су:

- У третману се не прилази аналитички, не узимају се почетни подаци и промене које наступају током третмана,
- Третман није прилагођен лицима према њиховим особеностима, карактеристикама,
- Погрешке у категоризацији затвореника према одабиру завода за извршење кривичних санкција,
- Погрешке одабира третмана према учињеном кривичном делу,
- У третману се не примењују стандардизовани поступци, нема се аналитички приступ предвиђања значаја за затвореника, нарочито када су у питању малолетна лица у третману итд.

Третман лица која се налазе у пенолошким установама, подразумева ублажавање стреса и фрустрација као и отклањање узрока, ситуација које доводе до погоршања психосоцијалне климе лица, као и начина суочавања са стресном ситуацијом у циљу безболнијег решавања. Затворени социјални систем, какав је затвор, тражи тимски рад (пенолози, криминолози, психолози, социолози, правници, социјални педагози и др) и континуитет у раду. Пенолошки третман обједињује све информације тима који ради, познавање појединца и групе, процену односа између затвореника и особља завода (да ли се ради о коректном односу или је то однос супростављених страна, што није редак случај), првенствено познавање примарне или полупримарне групе у којима се затвореници удружују; познавање затвореничке културе, затвореничког кодекса (који наглашава очување интегритета личности и достојанство, солидарност међу затвореницима, заједнички интерес) као и процену тежине депривације за свако осуђено лице и др. Оно на шта се треба посебно обратити пажња је израда програма третмана на одређене популације, осетљиве групе, малолетних лица, против насилничког понашања и свих облика девијантног понашања како од стране малолетних починиоца као и криминалитета на штету малолетних лица.

Главни циљ пенолошког третмана, међу којима посебно место заузима рад осуђеника, је промена понашања затвореника и његово прилагођавање опште прихваћеним друштвеним нормама, односно рехабилитација осуђеног лица. Запошљавање осуђеника, како унутар установе за издржавање казне затвора и других санкција ограничавања

слободе, тако и у постпеналном периоду је кључни елемент за реинтеграцију затвореника (Стевановић, З., 2008).

У овом мастер раду покушали смо да изложимо схватања о раду као облику третмана према осуђеним лицима, посматрајући га кроз историју развоја пенитенцијарних установа и саме пенолошке мисли о извршењу кривичних санкција и поступању према осуђеним лицима. Следеће што смо хтели да постигнемо, је да пронађемо одговор на питање, које место рад осуђеника данас заузима у савременим пенолошким токовима и размишљањима. Указали смо на добре стране рада осуђених лица у пенитенцијарним установама, као фактор преваспитања и ресоцијализације осуђеника, како у нашој земљи тако и у земљама у окружењу и широм света. Први део нашег мастер рада обухвата историјски аспект рада затворених лица и развој рада осуђених лица од најстаријих дана па све до данас.

Други део обухвата анализу одредаба о раду у Стандардним минималним правилима и Европским затворским правилима и другим међународним актима који су релевантни за питање рада осуђених лица унутар казних установа. Схватања домаћих пенолога и примењивање радног третмана у нашој земљи и нашим казнено-поправним заводима уврстили смо у посебан део рада. Даље смо обрадили нормативно-правно одређење третмана рада према осуђеним лицима у земљама у окружењу и упоредили их са нашим правним одређењем овог облика третмана.

Појам приватних затвора и затворске индустрије, који све више заузима маха у савременим пенитенцијарним установама и директно или индиректно мења пенолошку мисао о положају и утицају рада на осуђенике, с циљем њихове успешне ресоцијализације, обрађен је у наредном делу нашег мастер рада.

Емпиријски део истраживања које је спроведено у Васпитно-поправном дому у Крушевцу је изложено на самом крају мастер рада. Ту смо покушали да опишемо стање у ВПД Крушевац, место које радни третман заузима у животу штићеника дома и успешност радног третмана, обуке и професионалног оспособљавања на ресоцијализацију малолетних осуђених лица и осуђеника уопште. Рад, као облик третмана у казнено-поправним установама, код нас и у свету, још треба да се проучава и да се траже нови и бољи модели овог облика третмана, како би он постао више рад за осуђеника а мање рад осуђеника, како би пронашао пут до позитивног прихвата, како од стране осуђеника тако и од казнено-поправних завода.

1. О циљу и сврси рада

Човек је одувек тежио да створи себи и заједници што боље услове живота и обезбеди опстанак, а то је било могуће само мењањем и прилагођавањем природе где рад има водећу улогу. За људе, као врсту, постоји латински израз *homo sapiens* (мислећи човек), јер се дуго мислило да је интелектуална способност одвојила људску врсту од осталих примата. Већ је антички мислиоц *Appius Claudius Caecus* дошао до закључка да је човек креатор своје судбине (латински: *Faber est suae quisque fortunae.*), дакле дошао је до закључка да пресудну улогу има рад, као фактор који је људима омогућио да постану мислећа бића. Уједно, педологија се бави третманом осуђених лица, где између мноштва облика поступања према осуђеницима, рад као облик третмана заузима посебно важно место. Дилема је заправо лажна недоумица шта је старије кокошка или јаје, рад је свакако омогућио људима да развију и свој спознајни апарат, да осмисле и развију алате и тако још више подвргну свет око себе својим интересима.

Проучавање рада започето је још у античко доба у оквиру филозофије. Мислиоци тога доба су у својим списима изводили различите закључке о његовој сврсисходности. Међу првима је био стоик *Panaitije* у II в.п.н.е., који је говорио да су ствари, које доносе корист човеку, производ његовог рада, као и *Cicero* који је у свом спису "*De officiis*" (О дужностима) истицао да човек радом треба да преобликује природу да би она служила људској репродукцији. Касније у просветитељској филозофији XVII века научници, попут *Џона Лока* и *Адама Смита* указују на друге значајне карактеристике рада. У XX веку почињу да се заснивају многе посебне науке о раду као што су социологија рада, психологија рада итд. Људи успостављају друштвене односе на бази различитих радних активности; рад повезује једног човека са другим, јер постоји много послова које није могуће сам обавити (*Кораћ, Х., 2009*).

Рад је, такође, условио потребу за заједничким животом у друштвеној заједници. Под садржајем рада не подразумевамо само целокупност техничко - организационих функција људи у процесу рада (степен развоја технике, предмета рада, организација рада итд.), већ и друштвено-економске услове у којима се радна делатност остварује и може имати врло сложену структуру. Рад се може посматрати у три сектора: 1) Примарним сектор сматра се непосредна прерада природних ресурса (пољопривреда, енергетика, рударство); 2)

Секундарним сектором се сматра индустрија и 3) Терцијарним сматра се сектор услужних делатности .

Рад човека је принуда (унутрашња и спољна) условљена потребама. То је слобода и самореализација. Он је човеково родно обележје, али може бити и "средство отуђења" па и у многим варијантама и експлоатације са штетним последицама за човека, пре свега деградација личности до психијатријских обољења. Како стара пословица гласи: „Рад је човека створио али га је рад и уништио“. Рад је акција, а то је људска акција тек када изражава тежње личности. Нема рада (акције) без дисциплине, која може бити наметнута (*homo faber*) и добровољна (понеки уметник, али и *homo faber*, *homo rusticus*, *homo (sub)urbicus* само у слободном времену) (*Arendt, H., 1958*).

Рад ствара и задовољава потребе. Потребе условљавају потрошњу, потрошња потребе, а обе производњу. Настаје зачарани круг у коме човек ради превише и зарад престижне потрошње. Таква потрошња, иако се законски скраћује радни дан, због друштвеног статуса, али и преживљавања, имплицира "рад на црно", "сваштарење" у слободном времену. Настаје тоталитаризам "тоталних потреба", иако скраћење радног дана претпоставља слободу. Ипак је несклад на релацији: куповна моћ - потреба условљен друштвеним обрасцима, културним и историјским контекстом. Човек и самим тим рад човека је углавном потчињен утилитаризму и принудним нормама. Он "ствара користи" које се могу изразити овде, сада и у "кешу". Клизави терени радног свакодневља носе могућу корист и вероватну добит (*Bergson, A., 1954*).

Радник није Робинзон, али је све више "чувар светионика" у радној средини и друштвеним групама. Обављање послова за човека је увек различита реалност, јер угао посматрања може бити физички, биолошки, физиолошки, технолошки, економски, правни, филозофски, социолошки, морални аспект. Рад појединца као индивидуе је услов живота у друштву. Човек није само хомо фабер него је и "zoon politikon" (*Arislotel*), политичко односно друштвено биће - *homo sociologicus*. Он обавља рад у друштвеној (радној) групи. Рад човека, као појединца, знамо да је најважнији покретач економског, културног, политичког, па и сваког другог напретка и просперитета и садржински је саставни део развоја сваке друштвене заједнице. Процес производње материјалних и духовних добара остварује се радом, у погледу сврхе и делатности човека да ствара употребне вредности.

2. О раду осуђених лица

Од рада зависе човекова егзистенција и задовољавање свих других потреба за његово остваривање и развијање као генеричког бића. Осим горе споменутих сектора, кроз које се рад посматра, након укидања робовласничког система, по целом свету је дошло до појаве присилног рада, за који се може рећи да га је заменио, па је стога по дефиницији присилни рад облик људског рада, који особе врше противно својој вољи, под претњом казне. Облици тих казни, којима се људи присиљавају на рад противно њиховој вољи, крећу се од претњи одузимања имовине, преко претњи затвора па све до претњи убиством и насиљем против чланова породице.

Слободни рад човека са својим одликама пресликава се и у казнено-поправне установе за издржавање казни затвора и сличних других пенитенцијарних установа. Много је писано о позитивном утицају рада – нарочито физичког, и, наравно, то уопште нећемо порицати. Не дати затвореницима никакве обавезе, каква је пракса у Русији – значи, потпуно их деморалисати, оптерећивати их некорисним казнама и убијати у њима последњу искру енергије чинећи их потпуно неспособнима за радни живот после затвора. Међутим, постоје различите врсте рада. Постоји слободни рад који уздиже човека, ослобађа му мозак од грешних мисли и болесних идеја – рад који присиљава човека да се осети као честица живота света. Али, постоји такође и изнуђени рад, рад роба, који понижава човека – рад, којим се баве с одвратношћу, из страха од казне, и исто такав затворски рад (*Кропоткин, П., 2007*).

За разлику од рада на слободи, који је подређен стицању материјалне добити и задовољењу егзистенцијалних и луксузних потреба човека, рад осуђеника унутар пенитенцијарне установе се знатно разликује. Основана разлика је, да је рад осуђеника унутар казнено-поправне установе подређен промени његове свести, васпитању и преваспитању осуђених лица, а не стицању било какве материјалне користи. Такође, успешна ресоцијализација осуђеног лица је приоритетан циљ третмана рада осуђеника.

Рад осуђених лица у казнено-поправној установи мора бити прилагођен развоју психичких и физичких склоности и способности осуђеника и побољшању истих, и рад осуђеника унутар пенитенцијарних установа не сме да инкорпорира ниједан вид присиле или понижавања осуђених лица. Он не сме бити природна нужност, нити претпоставка

егзистенције и остваривања комуникације са другим лицима, човеково постојање и самопотврђивање мора произилазити из осуђеничког рада, и бити његов саставни део. Особе осуђене на казну затвора, које нису условљене спољном администрацијом, већ се инсистира на њихово самопотврђивање и на њихов рад као облик поступања и третмана унутар пенитенцијарних установа, фактори су успешне ресоцијализације тих индивидуа у слободно друштво (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Право на рад и права по основу рада је једно од најважнијих права, а негде и обавеза осуђеника, и у многим светским уставима је загарантовано. Његовим испуњењем се стичу, одржавају и повећавају радне способности и стручности, подиже се ниво знања а стичу се и нове радне навике. Управо то је права сврха рада, наравно ни добит није занемарљива. Рад не сме бити понижавајући. Радећи, затворено лице пролази кроз квалитетан процес ресоцијализације и преваспитања. На тај начин се отклањају или редукују штетне последице лишавања слободе.

Одабир послова и избор осуђених лица, која ће бити укључена у радни процес, врши се према психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, израженим жељама осуђеника, могућностима професионалне реинтеграције и сл. наравно, у складу са могућностима завода. Уколико осуђеник не ради без своје кривице, а нема остварених средстава, казнено - поправна установа обезбеђује средства за најнужније потребе. Избор одговарајућег посла олакшан је захваљујући могућности да се осуђеници не упошљавају само у установи, већ и изван затвора. Овим се следи захтев савремених достигнућа у области педологије, који рад посматра као сврсисходну делатност која чини континуитет између институционалног и ванституционалног, односно социјалног аспекта професионалне реинтеграције осуђеног (*Кораћ, Х., 2009*).

I

Историјско - правни аспект рада као облика третмана према осуђеним лицима

Осуђена лица немају формиране радне навике, због тога је неопходно код њих развијати радне навике и афинитет према раду, што се постиже њиховим укључивањем у разне облике радних активности, који најбоље одговарају њиховом оспособљавању за живот на слободи. Функција рада је двојака - васпитна и професионално оспособљавајућа.

Кроз рад, осуђеник стиче радне навике, развија осећање обавезе према себи и друштву. То све води ка промени у схватањима и ставовима о вредностима и условљава моралну регенерацију осуђеног лица.

Друга функција рада се састоји у професионалном оспособљавању, које осуђенике припрема за живот на слободи. Облици професионалног оспособљавања могу бити различити - занатски, пољопривредни, индустријски, интелектуални и други. Приликом примене радне терапије мора се водити рачуна о објективним и субјективним чиниоцима. Међу објективне чиниоце спадају: привредна развијеност средине из које осуђеник потиче, њена традиција, могућност запослења након казне. Субјективни чиниоци су: склоности, интереси и способности. Рад треба да буде друштвено користан, да одговара способностима осуђеника, он не сме да буде понижавајући и да води изазивању осећања принуде и апатије. Он је и право и дужност осуђених лица – они су дужни да раде, а рад им се мора обезбедити (*Ковач, А., 2009*).

Рад затвореника, кроз свој историјски развој може се поделити, према мишљењу једног дела пенолога, углавном из англосаксонске групе права, на две фазе: на казнени затворенички рад, у коме је рад затвореника имао за циљ интензивирање и додатак казни и неказнени рад затвореника у коме рад постаје начин поступања према затвореницима, третмана у радном и психолошком смислу и помоћ осуђеном лицу на путу за ресоцијализацију и успешан поврат у друштво. То су две велике поделе које се даље могу разложити на неколико историјских, територијалних, религијских итд. типова. Овај први, казнени затворенички рад, још је познат као осуђенички, затворски или тешки принудни рад, је облик неслободног рада затвореника који се користио како у прошлости тако и у садашњости, као додатак самој казни затвора. Затворенички рад са интенцијом појачавања и додатка казни затвора обухвата спектар између два типа: производни рад осуђених лица, као што је индустријски рад; и суштински бесмислени радни задаци употребљавани као примитивна радна терапија и/или физичко мучење.

Непобитно проистиче чињеница, да је карактер и облик радног третмана осуђених лица, у свом развоју кроз историју затварања осуђених лица и утицаја на осуђенике, зависио од, у датом периоду, устаљеног мишљења о циљу и сврси кажњавања. Еволуција тих схватања о кажњавању водила је ка преображајима и у карактеру као и у улози осуђеничког рада (*Ковач, А., 2009*).

Поред тога, у нашој и страниј литератури, те према ставу професорки Константиновић – Вилић и Костић, заступљена је и подела на три фазе или периода развоја схватања осуђеничког рада затворених и неслободних људи. То су следеће три фазе: рад као казна, рад као допунски елеменат казне и рад као средство у процесу ресоцијализације осуђених лица (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Најстарији период, можемо подвести под прву фазу, која обухвата, рад слободних људи који је сматран понижењем и деградацијом саме личности и када је рад, као и казна, био средство принуде и репресије. Како се повећавао број људи и њихова концентрација у првим већим заједницама, мењао се и однос према раду, од првих породичних палеолитских заједница, у којима је рад био исто што и свакодневни живот - скупљање хране и лов, али ствар слободног избора (у којем се ипак на неки тадашњи виши начин свађало да је слобода - нужност) и да треба радити и скупљати храну да се преживи, до појаве присилног рада са првим робовима у неолиту код извођења већих радова за потребе првих градова и држава (пирамиде, храмови, бране, канали). Такав однос према раду, у којем су се најтежи физички послови - препуштали робовима, а рад (особито тешки физички) схватао као нужно зло, створио је и филозофску мисао коју је најасније изразио Платон, о дихотомији света, на идеалан идејни (мисаони) и његов лош одраз реални физички несавршени свет. Његова мисао је преко Платона и неоплатонистичких филозофа постала саставни део хришћанства - која је дошла до изражаја у подели рада и учењу седам слободних вештина (*septem artes liberales*) и потпуном одвајању двеју компоненти рада - ума и *fizisa*/снаге.

Римски путописци и историчари су забележили да су многа келтска племена поседовала робове, али да робови и рад заточених људи у праисторијско доба у Европи није постојао. Затварање и коришћење туђег рада је било ретко у тзв. ловачко – сакупљачкој популацији, јер се она развијала као систем друштвене и социјалне сатисфакције потреба њених чланова. Код Римљана и Египћана и многих других народа, ратни заробљеници и осуђена лица постајали су робови. Историјски извори указују да су робови зидали пирамиде, градили јавне друмове и велике грађевине.

У Грчкој су робови веслали на галијама, радили на утврђењима, у државним рудницама. Подаци о робовима у Старој Грчкој потичу још из доба Микенске Грчке тј. од последњег дела Бронзаног доба Старе Грчке. Документа говоре, да је сваки становник

Атине поседовао барем једног роба. Међутим, Стоици тога доба су први који критикују ропство у писаној историји. У неким Грчким градовима – државама, полисима, око 30 % популације становништва састојало се од робова, али плаћени и рад робова изгледа да су били подједнако важни (*Finley, M., 1960*).

Римљани су, између осталог, наследили и културу поробљавања и претварања ратних заробљеника у робове, од Грка. Како се Римска Република ширила, тако је захватала све већа пространства и поробљавала све више људи који су радили на римским фармама и домаћинствима. Тако је рад заробљених људи постао важан стуб римског напретка и економског развоја. Такође, забележено је да су и слободни људи Рима могли постати робови, како због дужничког ропства, тако и због неких девијантних, ако не и криминалних радњи, према римском друштву, где би радили најтеже послове и чак били послани у арене где би се борили до смрти. Ипак, мора се истаћи да робовласништво и коришћење радне снаге у том историјском раздобљу, не може се објединити са другим системима принудног рада које смо навели: принудни рад затвореника, или друге облике неслободног рада, у коме људи који раде нису сматрани као власништво. У даљем разматрању историјског развоја рада осуђених и затворених људи видећемо да ће та констатација бити од пресудног значаја за стварање нових теорија и униформног става о раду осуђених лица (*Cunliffe, B., 2000*).

Период од појаве казне затвора, крајем XVI века, до почетка XX века може се третирати као, друга фаза у историјском развоју третмана рада у пенитенцијарним установама. Тада лишавање слободе почиње да се третира као казна, а рад осуђеника, који је тада био обавезан, као додаток тој казни. Рад је тада представљао средство којим ће се отежати положај осуђених лица, а не олакшати, нешто што ће повећати ретрибутивни карактер казне према учиниоцу кривичног дела.

У Шпанији, осуђена лица су радили у рудницима сребра. У Француској, први писани извори о осуђеничком раду потичу из 1532. године. Зачетак замисли о увођењу рада и развијању радних навика потиче још из XVI века, када су лондонско поправилиште *Brajdvel* (1557) и амстердамско поправилиште (1589) основане као установе „радне рехабилитације“ за скитнице, пијанце и нераднике. Холандија, Француска, Енглеска и друге земље, током XVI и XVII века, подизали су посебне заводе за ове категорије лица, како би их оспособили за рад и одвратили од делинквентног понашања.

Овај период XVI века је претходио једном много суровијем начину кажњавања осуђених лица, казнено превозење или још познато као „Banishment“ и принудна депортација. Тај период је обухватао слање осуђених лица из Енглеске, па касније и Француске у кажњеничке колоније у периоду од 1610. године па све до 1868. године. Кроз читав овај период „рад у оковима“, био је синоним за свирепост и примењиван је за кажњавање и испаштање, а мање ради рационалне користи. Основно обележје рада, као казне, била је примена силе и суровости, под којима је рад извршаван, у изразито нехуманим и понижавајућим условима, без ичега заузврат. У појединим државама, од XVI века, рад је добио особину бескорисности или обесмишљености.

Занатлије су преко својих цехова или братовштина (у то су били укључени; и сликари, кипари, архитекти/градитељи, лекари) - успели обезбедити нека права од локалних феудалаца и слободних градских комуна, али више у оквиру свог друштвеног положаја као слободних грађана, него у односу на рад, он је и надаље остао у оквиру трговачког права - односно уговорних односа купац - продавац. Рад (посебно онај тешки физички) је и надаље остао предмет присиле коју су морали обављати потчињени по налогу својих господара, било као кметови и слуге или као робови, који су забрањени тек од почетка 20. века. Раније је постојала казна принудног рада, али такав рад је био окренут против преваспитања осуђених лица, а за циљ је имала појачавање казне затвора као додатак тој казни. Данас је укинут рад као казна и облик мучења у многим земљама, а уместо њега је уведен рад као терапија, као облик преваспитања осуђених лица (*Ковач, А., 2009*).

Француска је, земља која је у XVII и XVIII веку, предводила пут у погледу реформе затвора и поступања према затвореницима, заједно са Енглеском и другим европским државама тога доба. Многи средњовековни градови у Енглеској и Француској, као и у већини европских држава, су имали локалне тамнице, по правилу веома мале, у које се могло сместити и преко 30 лица. Овакав начин затварања лица је имао веома велики значај у доба доминације инквизиторског поступка, јер су заточеници излагани разним облицима мучења и тортуре како би се од њих изнудило признање. Овакво затварање се користило и као супсидијарна мера за неплаћени дуг или новчану казну, а изузетно се користило за затварање јеретика и политичких противника. Данашње казнене установе потичу управо

од таквих тамница, у које су затварана лица, која је по тадашњим схватањима требало „поправити“.

У Енглеској су у XVII веку постојали такозвани радни домови (*workhouses*) у којима су боравила лица о којима се нико није желео старати, скитнице, радници отерани са других имања, душевно и телесно болесна лица, која су ту добијала храну, али нису смели напуштати те домове и морали су веома напорно да раде (*Reynolds, M., 1994*).

У Француској затвореници су могли да раде за администрацију пенитенцијарне установе (директно, обављајући послове повезане са функционисањем затвора, или за Régie Industrielle des Établissements Pénitentiaires, еквивалент нашој Управи за извршење кривичних санкција, која производи и продаје робу коју произведу осуђена лица) или могу да раде за приватне компаније, радећи на основу уговора о изнајмљивању затвореничког рада између пенитенцијарне установе и компаније. Међутим, од Француске револуције 1789. године па на овамо, затворски систем је био под окриљем и утицајем новог Кривичног закона Француске (Code Penal). Неки затвори постали су готово фабрике, у XIX веку, водиле су се многе и оштре полемике о односу између рада на слободи и рада осуђених лица.

Рад осуђеника је привремено забрањен током револуције 1848. године. Да би се одмах након тога, затвори у Француској специјализирали у производњи робе широке потрошње и продаји исте владиним секторима и задовољавајући потребе истрошене земље. Један од примера је и производња робе, тачније униформи за стражаре, произведене радом осуђеника у једном затвору а продате другом затвору. Паралелно са индустријском револуцијом јавља се и потреба за радом осуђеника на машинама, где се није захтевала већа стручност осуђених лица, за потребе индустријских погона у близини затвора, углавном преко уговора о изнајмљивању радне снаге из затвореничке популације.

Са друге стране, затвори у Енглеској, за време викторијанског периода, су упошљавали затворенике на пословима као што су „људски производни точак“, где је људска снага служила као покретачка сила, и у неким случајевима, то је био производни рад где се меље жито, а постојале су ситуације где рад осуђених лица није имао сврху. Слични послови су укључивали „машину са ручком“ (уређај на којем су затвореници морали да окрећу ручку, само да би покретали лопатице кроз песак у бубњу), и тзв. „експлозивна вежба“, ношење топовских ђулади по кругу затвора без разлога.

Ипак, временом се јавља полу-казнени рад затвореника, који је обухватао чишћење кучине или конопље: распарање старих конопаца, како би се направили заптивни материјали за пловеће објекте. У британској империји у 19. веку, тежак рад постао је стандардна карактеристика робије како је казнени превоз угашен. Иако је изрицан за тешке злочине (нпр. силовање, покушај убиства, рањавање са намером), исто је тако широко примењиван у случају багателног криминала, као што су ситне крађе и скитње, као и девијантно понашање без жртава које је сматрано мање штетно за друштво као целину (*O'Brien, P., 1982*).

Рад осуђених лица је понекад користан. У Invergarai затвору у Шкотској, који је сада музеј за посетиоце, који желе да осете дух XIX века и тадашњих затвора, затвореници су у њему радили 1839. године и до десет сати дневно. Већина мушких затвореника су правили мреже за риболов на харинге или чистили кучину или конопљу (Invergarai је био прометна лука за риболов харинге); они са вештинама су често запошљавани где би тај рад могао да се користи, као што су прављење обуће, кројење или столарија. Жене затвореници су чистиле кучину, плеле чарапе или шиле.

Облици рада као додатак казни укључивали су: „точак на људски погон - Treadmills“, као и неке послове који су попримали облик бесмислености, као што је распарање конаца. Treadmills за казну су коришћени у затворима у Великој Британији од 1818, они су изгледали као 5 метара сечива са точковима са 24 лопатице око шест метара цилиндра. Затвореници су морали да раде шест или више сати дневно, од 5.000 до 14.000 метара пењања вертикално. Док је сврха била углавном казнена, млин је могао да меље жито, пумпа воду или вентилацију. Експлозивна вежба укључује спуштање без савијања колена, подижући тешку топовску ђулад полако до висине груди, померајући се три корака десно, заменити га на земљу, три корака назад, и понављање, са премештањем топовске ђулади са једне гомиле на другу. Машина са ручком или на навијање је машина са дршком која се покретала људском снагом, а састојала се из четири велике шоље или посуде које се окрећу кроз песак унутар бубња, не радећи ништа корисно. Мушки затвореници морали су да окрену ручку 14.400 пута дневно, како је забележено на бројчанику. Управник или стражар је могао да отежа задатак затезањем завртња, отуда сленг термин "шраф" за чувара или управника (*O'Brien, P., 1982*).

Такође, други облик „рада“ који су смислили у Енглеској, састојао се у следећем: затворенику се давало клупко разнобојних конаца. Он мора за дан да их раздвоји по бојама. Када је посао био готов, у самицу би улази чувар, поново помешао конце и рекао: „Ово ти је посао за сутра“. У Енглеској, откад је затворска комисија 1863. године открила како затвореници зарађују необично много, њихова се зарада свела скоро на нулу, ако се не рачуна незнатно смањење казни за затворенике који марљиво раде. У енглеским затворима, затвореницима дају такву врсту посла, да тек искусни радници могу да зараде више од 50 копејки дневно (обућари, кројачи и плетачи корпи). На другим врстама рада, затворенички рад, преведен на тржишну вредност, креће се између 12 и 40 копејки дневно (*Кропоткин, П., 2007*).

Британске казнене колоније у Аустралији између 1788. год. и 1868. год. дају велики историјски пример рада осуђених лица, у том периоду. Аустралија је добила хиљаде превезених осуђених радника, од којих су многи примили оштре казне за ситне преступе у Британији или Ирској.

Закон о робији из 1853. године је, сада већ застарели и укинати закон Велике Британије, који је регулисао положај затвореника и њихов рад и служење за време издржавања казне затвора (члан 16. и 17.) извршио је замену транспорта затвореника у казнене колоније за рад затвореника, осим у случајевима где би особа била осуђена на превоз у казненој колонији доживотно или за период не краћи од 14 година. Закон о робији, са изменама и допунама из 1857. године, чланом 2. укида казну превоза у казнену колонију у свим случајевима и под условом да у таквим околностима у којима би особа била осуђена на превоз у казнену колонију, пресуда би била преиначена на принудни рад уместо тога (*Reynolds, M., 1994*).

Казна принудног рада се издржавала у затворима, а спровођење осуде је контролисано од стране Министарства унутрашњих послова и затворских Комисија, које је организовала држава. Након изрицања пресуде, осуђеници у затворима би били класификовани према озбиљности прекршаја за који су осуђени и њихов претходни кривични досије. Први пут преступници су били класификовани у класу звезда, лица која нису погодна за класу звезда, али без озбиљних осуда би се сврстали у средњу класу, и стални преступници ће бити класификовани у класу повратника. Водило се рачуна да се осигура да се осуђеници у једној класи неће мешати са осуђеницима у другој. До краја

1885. године, 75% од свих затвореника у затворима Енглеске су били укључени у неку врсту продуктивног рада, углавном преко приватних уговора и лизинг система осуђеничког рада. До 1935. године део заробљеника који раде пао је на 44%, а скоро 90% од њих су радили у државним програмима рада осуђених лица, а не за приватне извођаче (*Elliot, M., 1962*).

Овакав начин третмана радом је постао законски заступљен у свим земљама које су могле да организују рад осуђеника у својим пенитенцијарним установама. Ипак, то није било свуда прихваћено. У ћелијском систему (систем изолације), рад је био потпуно искључен, јер је био у супротности са квекерском идејом испаштања. Тек је по залагању пенолога - реформатора, уведен рад осуђених лица као средство помоћу кога је, у казним заводима, требало одстранити беспосличење и одржати дисциплину.

Такође, мотивација је била у остварењу прихода за казнену установу. У самој својој суштини, осуђенички рад је тада значао појачавање ретрибутивне праксе, и имао је исцрпљујући карактер, без права на надокнаду. Један од значајнијих докумената и закона, како у Европи тако и у свету је Кривични праведни Акт Велике Британије из 1948. године, који је донео Парламент Уједињеног Краљевства. Кривични праведни Акт је једна од најважнијих мера које се односе на реформу кривичног права и администрацију за извршење кривичних санкција. Њиме је укинута казна принудног и тешког рада осуђених лица и затворске дивизије у Енглеској и Велсу.

Трећа фаза, доноси новитет, да рад осуђеника није ни допунски нити репресивни део казне, већ се третира и примењује као терапеутско средство, професионалне рехабилитације и оспособљавање осуђених лица за живот на слободи, где ће постати користан део друштвене заједнице. Почетак XX века, доноси период реформских утицаја, како у пенологији тако и у промени схватања пенолога, о томе шта казна затвора треба да представља и које место третман рада осуђених лица треба да заузме у процесу ресоцијализације истих. У овој трећој фази рад осуђеника представља средство за ресоцијализацију и преваспитање осуђених лица. Овај, тада модерни концепт осуђеничког рада, прихваћен је у законодавству већег броја земаља, тек у другој половини XX века (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Ипак, до појаве оваквог заједничког става око рада осуђених лица као облика третмана, није дошло лако. Наиме, многи тоталитарни режими су користили рад осуђених

лица и даље као вид мучења и тортуре политичких неистомишљеника и других затвореника, с циљем слања у радне логоре где су осуђеници експлоатисани и чак убијани тешким послом. Совјетски Гулаг је један од тих режима, који је био наставак система рада осуђених лица царске Русије, који се тада звао Каторга, али на много већој размери.

Гулаг је на свом врхунцу бројао преко 70.000 затвореника. Интересантно је истаћи да су Гулаг кампови почели да раде за време владавине Лењина, а не Стаљина, и да је рад осуђеника у њима имао дубоке економске импликације на целокупно социјалистичко друштво на слободи и генерални напредак социјалистичке Русије, искључиво због јефтине радне снаге осуђених лица која су била укључена у разне облике производње. Осуђеници нису слати у Гулаг због неког кривичног дела које су починили, већ због тога што су били политички неистомишљеници. Продуктивна функција логора, звана “корективни рад”, била је добро организована и јасно испланирана у интерним структурама Гулага. Организовано и “рационалније” експлоатисање присилног рада је постало извор прихода у Русији 1919. и 1920. године, а не, у складу са идеологијом првих логора “поправног рада” извор “реедукације”.

На обали Белог мора су организовани тзв. логори Соловки, који су први организовани на европском континенту, на самом северу Русије, под управом “Дирекције специјалних логора на северу” или УСЛОН. До новог драстичног пораста државног присилног рада долази 1920-их и 1930-их када се присилни рад затвореника почиње масовно користити у радним логорима који су преферирани у комунистичким државама (СССР и потом Кина). Између 1930. и 1960. године Совјетска Русија је створила велики број радних кампова на подручју Сибира и Централне Азије. Већ 1940. године, према подацима администрације, само 19% осуђених лица Русије било је способно за “тешки” физички рад, 17% за “средњи” физички рад и 64% за “лаки физички посао” или инвалиди (*Courtois. S., 1999*).

У пре-Маоистичкој Кини, систем радних логора за политичке затворенике којима су управљали Куоминтанг снаге Chiang Kai-šeka, постојали су за време кинеског грађанског рата од 1938-1949. године. Млади активисти и студенти који су оптужени за подржавање Мао Cedung-а и његових комуниста су хапшени и поново образовани у духу анти-комунизма на Северозападном радном логору младих. Северозападни радни логор младих

је политички радни камп за политичке дисиденте и омладину који је основан за време Кинеског грађанског рата по наређењу Куоминтанг Генералисима Чанг-каи Шека.

Након што су комунисти преузели власт 1949. године, те основана Народна Република Кина, Лаојао (преваспитање кроз рад) и Лаогаи (реформе кроз рад) је био (и још увек је у неким случајевима), користи се као начин да се казне политички затвореници. Они су намењени не само за криминалце, већ и за оне који су осуђени за контра-револуционарне активности (политичке и/или верске затворенике). Према неким подацима, Кина има највећи систем казног рада осуђеника у свету данас. Често се ови затвореници користе за производњу робе и производа за извоз на Запад. С друге стране, суседна земља Јапан, захтева од својих затвореника да раде током издржавања своје казне затвора, где производе делове по јефтиној цени за јапанске компаније. Ова пракса у јапанским затворима се јавља током целог XX века и данас траје, а изазива многе полемике јер се јавља неправедна конкуренција пошто рад затвореника кошта много мање него рад људи на слободи, самим тим и финални производи коштају много мање (*Seymour, D. J., Anderson, R., 1999*).

Поред рада осуђених лица, који су горе наведене земље користиле као принуду и казну над осуђеницима, с почетком XX века, рад добија једну сасвим другачију улогу, престаје бити средство принуде и казне, већ постаје метод третмана у функцији преваспитања осуђеника. Дакле, данас рад осуђених лица приликом издржавања казне затвора могуће је гледати само у контексту и са циљем ресоцијализације осуђеника. Васпитни карактер рада осуђеника, посматран кроз трећу фазу историјског развоја рада као облика третмана, огледа се пре свега у следећем:

1. све карактерне особине могу се употребом и вежбањем, речју, радом мењати и развијати;
2. рад је извор самопрекора и енергичности;
3. рад је извор уредности и самодисциплине;
4. рад је извор позитивности и конструктивности;
5. рад је извор критичности;
6. рад повећава личну моћ и остваривање личности;
7. рад побољшава опште психофизичке способности.

Од средине XX века па до данас, рад као метод у функцији преваспитања и ресоцијализације има значајног удела, а тај удео се највише односи на стварање радних навика, стицање нових способности и искустава, као и оспособљавање да се након изласка из затвора живи на законит начин. Но, ипак, када је реч о радном ангажовању осуђеника, у пракси се наилази на велики број проблема. Оскудна понуда послова доводи до немогућности упошљавања и прилагођавања рада осуђеним лицима, њиховим претходним радним искуствима, квалификацијама, склоностима и свакако најважније – потребама третмана. Наиме, затвореници у затворској индустрији нису у могућности да достигну неопходан ниво професионализма који се захтева у спољашњем свету, те им не омогућава брзо укључивање у производне и друге радне процесе (*Cohen, R., 1999*).

У XX веку у многим земљама света, проблем немогућности упошљавања затвореника, покушава се премостити укључивањем приватног сектора у организацију производње у затворима, што свакако има својих предности и недостатака. Предности у виду иновације производних програма, технологија, осавремењивања и приближавања савременим технолошким условима на слободи, остају у сенци страха да ће економска добит прерасти у експлоатацију осуђеничке радне снаге и препуштања основних механизма државне реакције на криминал у домен приватног сектора. Велики проблем у пракси примене рада као облика третмана и ресоцијализације, свакако представља и чињеница да већина затвореника у затвор долази без било какве стручне квалификације, а још већи проблем представља то што најчешће такви и излазе из затвора. Ово се посебно односи на лица која су осуђена на краткотрајне казне затвора.

Суштинско питање савремене пенолошке мисли и пенитенцијарне праксе свакако јесте проналажење дубљег друштвеног смисла и садржине извршења казне лишења слободе, а све то кроз општи циљ који се означава као ресоцијализација осуђених лица, те стварање претпоставки за њихово успешно укључивање у живот на слободи. Удруживање с приватним сектором у смислу упошљавања затвореника је такође тешко изводљиво, јер стопа незапослености и лица која се налазе на слободи је јако велика, па није ни чудо што лица која се налазе у затвору немају могућност упошљавања (*Драгојловић, Ј., 2013*).

1.1. Развој пенитенцијарних установа посматрани кроз призму рада осуђеника

Казна затвора је врста кривичне санкције, која се састоји од лишавања слободе и одузимања слободе кретања, на основу одлуке правосудних органа са одређеним трајањем, а извршава се у за то посебно припремљеним установама, пенитенцијарним или казним установама. Први затвор формиран је у Немачкој 1577. године, његова основна намена је била боравак малолетних преступника, просјака и скитница. Основне карактеристике ових установа огледале су се у: обавезном раду осуђених лица и накнади за рад; у ћелији је било смештено од четири до дванаест особа; управе су имале овлашћења, у случају доброг владања осуђеника, да их могу раније отпустити из установе; режим боравка био је у функцији забрана и обавеза, с непрекидним и строгим надзором. Овај модел затвора имао је утицаја на развој сличних институција у другим земљама, са извесним модификацијама у каснијем периоду (Ковач, А., 2009). Развој пенитенцијарних система кроз историју, није најрелевантнији за тему рада осуђених лица, али с обзиром на појам рада осуђених лица у пенитенцијарним установама, сматрали смо да је потребно погледати како је рад осуђеника утицао на сам развој пенитенцијарних установа и њихово осавремењавање.

Постоје следећи модели затворских система:

- **Систем заједничког затвора;**
- **Ћелијски систем затвора (Систем изолације) који се даље дели на:**
- Филаделфијски;
- Обернски модел;
- **Прогресивни (мешовити) систем затвора подељен на:**
- Енглески модел;
- Фаза усамљења;
- Фаза заједничког издржавања казне;
- Условни отпуст;
- Ирски модел;
- Маконокијев модел;
- Класификациони модел.

1.2. Систем заједничког затвора

Овај систем се употребљавао кроз цео стари век и добар део средњег века. Циљ је био затварање осуђених лица у, најчешће заједничким просторијама. Осуђена лица су морала бити затворена до суђења или док се на њима не спроведе смртна или телесна казна. Тек са оснивањем Брајдвел установе у Лондону 1557. године и амстердамског поправилишта 1589. године, долази до формирања казне лишења слободе. Сврха оснивања ових установа је била радна рехабилитација, као и покушај да се радом утиче на осуђена лица, с циљем смањења рецидивизма. Овај модел је био важећи до XX века, када је под утицајем реформи дошло до његове промене (Димовски, Д., 2008).

1.3. Ћелијски систем затвора (Систем изолације)

а) **Филаделфијски** или **Пенсилванијски модел**, огледа се у напуштању ранијег система групног издржавања казне затвора, ради спречавања криминалне инфекције, односно због уоченог лошег утицаја из међусобне комуникације осуђених лица; увођењу система самице тј. условима у којима осуђеник може да размишља о почињеном греху. Ово је први правно регулисани систем или модел пенитенцијарних установа, уведен одмах након Америчке револуције у Пенсилванији, где је први пут уведен ћелијски систем затварања, када су телесне казне замењене казном лишења слободе.

Пенсилванијски систем затварања, заснован је био на моделу бодова –затвора, који се спроводио уз примену тешког физичког рада. Предност овог система у том периоду правдане су могућношћу ограничења негативних утицаја тежих осуђеника на друге. У Филаделфији 1790. године, у улици Велнат, први пут је основан затвор ћелијског типа. Затвореници су у овом затвору проводили већи део дана у ћелијама, радећи од 8 до 10 сати дневно. Овај рад није могао, нити је био предвиђен да буде рентабилан, због лоших услова који су владали у овом затвору и његовим ћелијама. Велики број затвореника је просто онемогућавао неко озбиљније радно ангажовање осуђеника, а камоли његову продуктивност. Боравак већег броја затвореника у једној средини, с могућношћу комуникације, сматрао се погодним за ширење лоших утицаја, стварања кланова и будућих криминалних група, док је заједнички рад сматран неприхватљивим, јер је више лично на предузеће него на затвор. Након затварања затвора ћелијског модела у улици

Велнет, дошло је до предлога да се опет покрене систем телесног кажњавања осуђених лица, али реформски систем је заузео маха у то време и одупрео се таквим тежњама. Одређене измене закона су ступиле на сцену, с циљем затварања осуђеника без рада, јер се сматрало да се радом скрећу мисли осуђених лица са почињеног дела. Колико је рад осуђених лица био важан у периоду ћелијског затварања осуђеника, показује чињеница, да је затвор ћелијског типа основан 1818. године у Питсбургу, под именом Западни казнени завод, врло брзо затворен, баш због неповољних услова за рад затвореника. Ипак, овај систем није уродио плодом, између осталог, баш због тога што на рад затвореника није гледано као на метод преваспитања осуђеника (*Димовски, Д., 2008*).

б) Обернски или Обурнски модел или (систем ћутања) је заснован на принципу усамљења затвореника ноћу и заједничког рада дању. Овај нови систем извршења казне лишења слободе јавио се у држави Њујорк, Аубурну, 1819. године, по коме је и добио назив. Затвореницима је била строго забрањена комуникација, како би се избегао проблем међусобног криминалног утицаја. Дању су могли да се обраћају само чуварима. Овакав живот је имао за циљ да подвргне човека дисциплини у животу, а кажњавање, уз рад, да привикне на радне обавезе, спречи неморал и обезбеди строго поштовање закона. Овај модел је допринео хуманизацији односа, али само у смислу заједничког рада у установи. Одређена врста класификације је постојала према затвореницима током рада, како би се смањио штетан утицај међу осуђеним лицима. Затвореницима су главе биле обријане, они сами су нумерисани и носили су пругаста одела. Први пут, рад је у овом систему третиран као метод и третман преваспитања и професионалног оспособљавања осуђеника. Ипак, и даље је рад осуђеника имао за циљ, стицање што веће материјалне добити и профита.

Оваквим системом, који је био компликован због недозвољености комуникације међу осуђеницима и телесних казни ако се исти принцип прекрши, осуђена лица су била одвијавана од реинтеграције у друштво на слободи. Обурнски систем је био примењиван још у Синг-Синг затвору до 1914. године, а и многе европске државе су га присвојиле, као што су: Француска, Енглеска, Немачка и Белгија (*Димовски, Д., 2008*). У њему је осуђеник, уз могућност стручног образовања, донекле, приближен, реалнијем животу рехабилитације, али је забрана комуникације и тортура у њеном спровођењу потирала позитивне ефекте такве социјализације (*Ковач, А., 2009*).

1.4. Прогресивни (мешовити) систем затвора

Половином 19. века ћелијски систем је претрпео критику. Уочено је да је стање у затворима постало неподношљиво, да не води преваспитању осуђеника, да је функција њихове ресоцијализације занемарена. Стога се они напуштају, а уместо њих успоставља се прогресивни или мешовити систем казних затвора на принципима васпитања и поправљања осуђеника. Како пенсилванијски и обурнски систем нису показали задовољавајуће резултате за преваспитање и оспособљавање осуђеника за живот и рад на слободи, трагало се и изнашло решење да се створи нови систем, који би био напреднији од претходних.

Модел затварања осуђеника, који би залагањем на раду и побољшањем понашања, стицали бољи положај у затвору и тако остваривали прогрес у тој установи, добио је име прогресивни. Прогресивни модел је користио застрашивање осуђеника кроз затварање у самици, у почетној фази, да би каснијим побољшањем положаја осуђеник био пребачен у други степен преваспитањем кроз заједнички рад и пуштања на одсуства и касније, у трећој фази, кроз пробацију. То показује зашто овај систем носи назив прогресивни (Ковач, А., 2009). Овај систем обезбеђује могућност општег и стручног образовања осуђеника, боље материјалне, хигијенске и друге услове боравка, као и стручнији кадар за такву функцију тих установа. Даље се прогресивни систем еволуирао у два засебна, а опет иста подсистема, енглески и ирски прогресивни модел затварања осуђеника, који су користили, између осталог, рад као третман и фактор утицаја на преваспитање осуђених затворених лица.

а) Енглески модел полази од начела да затвореник треба постепено да прелази из фазе изолованости у слободу, односно из затворских услова до грађанске слободе. Издржавање казне затвора се обављало у фазама, од самице, преко радних активности, до издржавања казне у мањим затворским срединама слободнијег третмана и без строгог надзора. Тај прелазак је зависио од понашања затвореника у току издржавања казне. Такво издржавање казне имало је двоструки циљ: застрашивање и поправљање. Овај систем се одвијао у три фазе: фаза усамљења, фаза заједничког издржавања казне и условног отпуста.

1- Фаза усамљења је фаза у којој је осуђеник затворен у издвојеној ћелији, без приступа било којој врсти контакта са људима или неком облику стимулације, као метода

рехабилитације. Јавља се почетком 19. века у Америци, када је самица представљена као нови начин затварања осуђених лица. Ипак, резултати су у почетку били поражавајући, због тога што је све више осуђених лица која су затварана у самице, ментално оболела или бар узнемирена. Затвореницима није било дозвољено да напусте своју ћелију, у којој су радили и могли побољшати свој положај, пратећи строге дисциплинске мере, које су се односиле, између осталог и на положај осуђеника на раду (*Кораћ, Х., 2006*). И после свега, самица као облик рехабилитације недисциплинованих осуђеника је и даље веома заступљена у већини савремених земаља света. Мада, сада се затвореници усамљују у добро осветљеним и проветреним стерилним кутијама (*Abigail, С., 2013*).

2- Фаза заједничког издржавања казне је претеча модерних затворских система. Ова фаза подразумева да осуђена лица издржавају казну затвора по правилу заједно, распоређени у групе системом класификације, при чему осуђена мушка и женска лица казну затвора издржавају одвојено. Само када то захтева здравствено стање осуђеног лица, оно издржава казну одвојено од осталих осуђеника. У овој фази су затвореници преко дана радили заједно, а ноћу су били одвајани једни од других. Осуђена лица су била подељена у засебне разреде, зависно од разних чинилаца, од тежине кривичног дела до понашања у установи, и могли су да побољшају свој положај коректним владањем. Своје слободно време, после рада, су проводили заједно. То је био један од начина заштите од криминалне заразе. У различитим разредима осуђеник је могао да стекне различите бенифиције и погодности, од врсте и тежине послова, веће накнаде за рад, висине зараде, коју може слободније да троши итд. Најчешће је главни критеријум за напредовање међу разредима, била висина зараде на раду (*Радоман, М., 2003*).

3- Условни отпуст је институт који се први пут појавио у енглеском кривичном праву 1853. године, да би годину дана касније био инкорпориран и у ирско законодавство. У овој фази боравка осуђеника на условном отпусту, он је био под сталним надзором локалне власти, према месту пребивалишта осуђеника, а до саме фазе условног отпуста, долазило се посебним залагањем на раду и добрим понашањем током издржавања затворске казне. Циљ овог система је био приближавање затворенику услове живота на слободи, кроз социјалне до могућности да се пронађе користан начин да побољша своје услове живота и рада. Следећи систем је надоместио недостатке које је са собом носио овај систем (*Димовски, Д., 2008*).

б) Ирски модел представљао је корекцију енглеског у делу који је мотивационо стимулисао затворенике да раде на побољшању свог положаја у току издржавања казне, поготово кроз залагање на раду и разним пословима унутар установе. Такав циљ обезбеђен је отварањем једне нове фазе, која је следила после заједничког издржавања казне. У тој фази казна се издржавала у одељењу за слободњаке. У овој фази осуђеници имају већу могућност контакта са спољњим светом, радили су у казним установама отвореног типа, без страже и надзора, и бавили се претежно пољопривредним радовима, зависно од понашања, могли су прећи у фазу условног отпуста, или би у случају незадовољавајућег критеријума понашања били враћени фазу уназад. Ирски модел је био подељен у четири фазе, како би најбоље пратио напредовање осуђеника и касније припремао исте за живот у слободној друштвеној заједници. То су биле следеће фазе или одељења: одељење за усамљење, фаза заједничког издржавања, одељење за слободњаке, условни отпуст. Послови, тежина и врста, су били исти, независно од фазе или одељења у којем се осуђеници налазе. Први пут је овај систем уведен у Аустралији 1854. године, а код нас се користио у Зеници 1888. године, Сремској Митровици 1889. године и Лепоглави 1913. године (Димовски, Д., 2008).

в) Маконокијев модел или **бодовни модел** је заснован на принципу бодова које су осуђеници зарађивали током извршења казне у затвору. Капетан Александар Маконоки је основао овај систем 1838. године, али он није заживео као посебан модел пенитенцијарних установа, већ је због свог великог утицаја на друге системе, стекао место посебног модела. Маконоки је написао књигу „Размишљања о управљању затвореницима“, која се већим делом односила на непосредан утицај рада на понашање осуђеника и његову даљу ресоцијализацију и повратак у друштво на слободи. Систем је први пут примењен 1840. године на аустралијском острву Норфолк. Камен темељац теорије и модела, капетана енглеске краљевске морнарице Маконокија је, стимулисање осуђених лица на позитивно понашање, највише употребљавајући рад унутар установе и користећи друге специфичне начине рада.

Стимулација се односила на бодове које су осуђена лица добијала ако су се залагала на раду и остваривала добре резултате. Када би затвореник сакупио све бодове, који му следују према казни, он би био пуштан на слободу. Уколико се осуђеник више трудио и више радио, пре би изашао на слободу. Овде се, такође виде остаци прогресивног система,

јер осуђеници својим радом и владањем, прогресивно побољшавају свој положај (Димовски, Д., 2008). После одређеног броја прикупљених бодова отпуштани су условно, без обзира на време за које је казна изречена. Издржавање казне је подељено у две фазе. У првој су осуђеници радили по принципима строге дисциплине и потпуног поштовања реда, док су у другој фази дељени у заједничке радне групе. Групе су формиране по иницијативи осуђеника, у току рада су добијали заједничке бодове, које су равноправно делили, тиме су били стимулирани на самоконтролу и мотивацију свих чланова групе на радне ефекте. Осуђеници су сами, унутар групе, делили ко ће шта да ради и које ће послове да обавља. На тај начин, свако је за сваког био заинтересован да што боље ради, јер би сама група добијала више бодова.

Одговорност члана групе за успех на раду и солидарност чланова за неуспех или слабе резултате рада је развијала осећај за колективни живот и рад. Бодове, које су осуђена лица зарађивала на раду, коришћени су за куповину исхране осуђеника, па и појачане исхране, у неким ситуацијама. Те ситуације су се односиле на прековремени рад, који би носио више бодова. Дисциплинске казне су, такође носиле бодове, чиме су бодови заменили новац. Маконокијев модел је на тај начин претворио казну лишења слободе у радну казну.

Задња, трећа фаза, је личила на трећу фазу ирског система, где су групе расформиране а сваки осуђеник би добио своју колибу и земљиште које би могао да обрађује и да на њему ради. На том земљишту се, углавном бавило пољопривредом и гајењем живине. Осуђено лице би и даље морало да зарађује бодове кроз рад, мада је могао да се бави и приватним радом, и на тај начин се стварао осећај везаности за свој дом и личну имовину и поштовање за туђ дом и туђу имовину. Маконоки је овим моделом покушао да створи бољу друштвену климу, где се осуђеници залажу за боље међуљудске односе и изградњу својих друштвено корисних способности, с циљем да их радно преваспита и стручно образује. Овај модел је мало био у примени, није утицао на развој сличних модела (Ковач, А., 2009).

г) Класификациони (женевски) модел је сврставао затворенике у одређене групе, према узрасту, врсти и висини казне, својствима личности и мотивима извршења дела, способностима за рад. Модел је био револуционаран, али је имао веома мало успеха,

превасходно због експеримената са радом осуђеника, где су се добијали поени или бодови, за остварене радне учинке.

Женевски систем био је примењен као експеримент у неколико казних завода, у којима је извршавана казна затвора по прогресивном систему, где се између осталог гледало на радне резултате осуђеника с циљем његовог прогреса у наредну етапу ресоцијализације. Назива се „женевски“, зато што је први пут спроведен у виду експеримента у казном заводу у Женеви, у XIX веку. Применом класификационог система покушало се да се избегне криминална зараза, тако што ће се осуђеници распоредити у тзв. фазе заједничког затвора, чиме би се олакшао преваспитни рад у групама затвореника и самим тим рад једне групе валоризовати и дистрибуирати поени међу члановима класификационе групе. Развојни пут идеје класификације осуђених лица у казним заводима, кретао се од објективних ка субјективним критеријумима класификације осуђеника, али у сваком стадијуму рад затвореника је заузимао посебно место, јер су се осуђеници најчешће делили у радне групе. Научне методе за испитивање личности осуђених лица, су у XIX веку, биле на свом зачетку. Тако да се могло догодити да осуђеници са ниским моралним особинама, буду класификовани објективним критеријумом у некој радној групи са повољнијим режимом, којој, иначе, према својим субјективним особинама и радним способностима, не припадају тзв. адаптивни делинквенти (Ковач, А., 2009).

II

Правно нормирање третмана рада осуђеника у међународним стандардима

Људска права су заштићена домаћим законодавствима и међународним инструментима. Међународно право се бави не само заштитом људских права, већ поставља међународне стандарде понашања држава на универзалном и регионалном плану. Тек од краја XIX века, питање рада осуђеника и награђивања осуђених лица, постало је предмет расправе међународних организација и појединих земаља.

Међународна затворска комисија расправљала је о питањима осуђеничког рада на десет својих конгреса, а укупно је дванаест конгреса одржано. Иста питања била су тема расправе на I и II Конгресу Уједињених Нација за превенцију криминалитета и поступање

са затвореницима. На Првом конгресу (Женева, 1955. године) донесена су Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, која у одредбама од 71-76 прописују темеље савремене концепције осуђеничког рада. На овом Конгресу, донета је резолуција о осуђеничком раду. На Конгресу у Лондону, 1960. године, усвојена је резолуција, која садржи значајне препоруке за осуђенички рад, међу којима су и оне које се односе на његово укључивање у национално законодавство, зато што му је призната иста важност коју има и рад слободних грађана (Кораћ, Х., 2009).

2.1. Стандардна минимална правила УН о поступању са осуђеницима

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима (у даљем тексту Правила), усвојена на Првом конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступању са затвореницима у Женеви 1955. године, са допунама из 1957. године и са изменама и допунама из 1977. године, садрже основне принципе осуђеничког рада, у свом одељку под називом „Рад у затвору“. Правилима је предвиђено да „затворенички рад не сме бити „мучитељске природе“ тј. понижавајуће природе. Сва осуђена лица треба да учествују у радном процесу: *„зависно од њихових физичких и менталних способности које треба да одреди здравствени радник“*.

Према тексту Правила, рад у пенитенцијарној установи има за циљ да обезбеди осуђеном лицу могућност за зараду својим радом на слободи, по отпуштању из пенитенцијарне установе. Исто тако, осуђеник треба да обезбеди себи и својим ближњим егзистенцију, радом за који се оспособио унутар установе. Такође, Правила прописују да: *„рад треба да буде такав да активира и окупира осуђеника током целог уобичајеног радног времена корисним радом“*. Зато осуђено лице, кроз процес рада, треба да „стекне одређене квалификације, које ће моћи да користи у раду на слободи“. Рад треба да омогући затворенику да води частан живот, или да се барем бори за њега, после пуштања на слободу (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011).

Правила даље предвиђају:

Осуђена лица треба, такође, да имају могућност бирања врсте посла у склопу својих могућности, „не реметећи при томе дисциплину и захтеве администрације“. Организација и методи, који се примењују на раду у пенитенцијарној установи треба да буду што сличнији раду ван установе, у циљу припреме осуђеног лица на услове

нормалног живота. Такође, по УН минималним правилима поступања са осуђеницима, основни принципи рада као терапије су:

- начело које се односи на интегрисаност осуђеничког рада у привредну активност државе,
- начело обавезности, радна терапија као право осуђеника,
- начело које се односи на радну терапију, као професионалну оријентацију,
- начело које подразумева стварање једнаких услова рада осуђеника,
- начело награђивања.

Интереси осуђеног лица, њихово стручно оспособљавање и усавршавање, за живот на слободи, не треба да буду подређени материјалној добити или стицању профита или било које користи од осуђеничког рада. Индустријски погони и пољопривредна добра у пенитенцијарној установи, морају бити под непосредним руководством управе затвора и не смеју бити предати на руковођење приватним уговарачима.

Даље се предвиђа да када затвореници раде послове који нису под контролом затворске управе, увек морају бити под надзором затворског особља. Особе или предузећа за које се изводе одређени послови под уговором, морају платити пенитенцијарној установи уобичајену надницу за рад, осим ако се тај рад не обавља за државне установе, водећи у сваком тренутку рачуна о учинку затвореника током рада. Затвореници морају уживати исту заштиту на раду као и слободни радници. У случају повреде на раду или професионалне болести, затвореници се обештећују исто као и радници на слободи.

Правилником или законом треба предвидети максималан број сати рада затвореника, дневно и недељно, водећи рачуна о прописима и обичајима који се примењују за слободне раднике. Максимум дневног и недељног радног времена осуђених лица, треба да буде одређен законом или административним прописима, као и да је у складу са одредбама домаћег законодавства о радном времену радника на слободи. Осуђена лица имају право на један слободан дан у недељи и треба да имају довољно слободног времена за учење и друге активности, које су потребне за друге облике третмана и њихову рехабилитацију. За сам рад затвореника мора се утврдити „праведан систем награђивања“. Они један део зараде треба да троше за подмирење личних потреба, а да други део шаљу својој породици. Такође, важан је део зараде, који се ставља на штедњу, како би поступак постпеналне

помоћи, екстерног типа, био лакши и успешнији, по отпусту из установе (*Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима УН-а из 1955. године*).

2.2. Европска затворска правила (Препорука R (87) 3)

Европска затворска правила су усвојена Препоруком број R (87) 3 Комитета министара земаља чланица 12.02.1987. године на 404. седници Савета министара. Један од главних циљева Европских затворских правила је: „установљење минималних стандарда за све оне аспекте управљања затвором који су есенцијални за хумане услове и позитиван третман у модерним и напредним системима“. Такође, прописује се да сврха третмана особе у казнено-поправној установи треба да буде одржање њеног здравља и самопоштовања и, онолико колико то дужина казне дозвољава, развој њеног осећаја за одговорност и подстицање оних ставова и вештина које ће јој помоћи да се након ослобађања врати у друштво са најбољим шансама за поштовање закона и самоиздржавање.

Европска затворска правила у члану 71. предвиђају да се осуђенички рад „треба да сагледа као позитиван елемент у третману, обуци и институционалном управљању“. Од осуђених лица се може захтевати да ради, у складу с његовим физичким и менталним могућностима, које је претходно утврдио лекар. Довољан сврсисходан рад, прикладно организоване активности, мора се обезбедити осуђеним лицима на издржавању казне затвора за време уобичајеног радног времена за ту државу. Рад треба да буде такав да сачува или повећа осуђеникове способности да часно заради за живот након отпуштања из пенитенцијарне установе. Потребно је обезбедити стручно или професионално оспособљавање затвореницима који то могу искористити, поготово, младим осуђеним лицима. Затвореницима мора бити омогућено да изнесу своје мишљење о послу који желе да обављају док су у казненој установи.

Организација и методи рада у пеналним установама, требају бити што сличнији организацијама и методама који важе на слободи за сличан рад, како би се припремили за уобичајене услове рада на слободи. Морају се пратити савремени радни стандарди и технике. Финансијски интерес и добит од осуђеничког рада не сме бити примаран, али добит, свакако, доноси побољшања у подизању и унапређењу квалитета и важности третмана и тренинга. Посао за осуђена лица обезбеђује затворска управа, било у властитим

радионицама, фармама или објектима, или у сарадњи са приватним предузетницима. Такође, треба донети одлуку о накнади штете затвореницима за повреде на раду и за професионална обољења, под истим условима који по закону важе за слободне раднике (*Европска затворска правила, 1987. године*).

2.3. Темељна начела поступања са затвореницима и Конвенција МОП-а о принудном раду

Темељна начела поступања са затвореницима донета су 1990. године на главној седници Уједињених нација резолуцијом 45/111 од 14. децембра 1990. године. Чланом 8. Темељних начела поступање са затвореницима Уједињених нација прописује се следеће: „Услови се морају обезбедити који ће омогућити затвореницима да раде сврсисходан и плаћен посао, који ће им омогућити реинтеграцију на тржиште рада своје земље и допринети им да обезбеде сопствено финансијско издржавање и издржавање њихових породица". Помоћ и учествовање у сваком облику заједнице и друштвених институција и са дужном пажњом за интересе жртава, повољни услови се морају створити за реинтеграцију бивших осуђених лица у друштво, под најбољим могућим условима (*Збирка међународних докумената о извршавању казне затвора: документи УН 2010*).

Међународна организација рада, као једно од честих питања, разматра природу осуђеничког рада, како би спречила принудни рад осуђених лица. Све категорије становништва нису подједнако изложене опасности да буду присиљене на принудни рад. Најугроженије категорије становништва су: жене, деца и осуђена лица. Неке од најдужих моралних и политичких недоумица и расправа савремених држава управо потичу из питања везаних за рад затвореника. Недоумице се везују за две области. Најпре, рад осуђених лица у оквиру приватних предузећа, а потом, за рад осуђених лица као наметање обавезе од стране државе, због исказаног антисоцијалног понашања.

Велики број држава тежи да приватизује осуђенички рад, у различитим привредним гранама: производњи различите врсте робе, пољопривреди, продаји компјутерске опреме или рад на букингу авионских карата. У САД, у последњих неколико деценија, формиран је већи број приватних затвора. У тим приватним затворима је дозвољено склапати уговоре за извођење осуђеничког рада. Званични извештаји показују, да се око 77.000 особа (или

4% од читаве осуђеничке популације), налази у државним или локалним установама, које поседују, или њима управљају, приватне профитабилне корпорације.

Затворски систем на савезном нивоу не подржава тенденцију успостављања приватних затвора, као ни омогућавање појединцима да раде за приватне компаније. Од 1990. године до данас, тридесет држава је легализовало уговарање осуђеничког рада за приватне наручиоце. У америчкој савезној држави Аризони, делинквенту се може изрећи казна затвора у трајању одређеног броја дана, која ће бити спроведена у окружном затвору и да при томе осуђенику буде изречена мера обавезног рада. У том случају, органи власти ће обезбедити присуство осуђеног лица свакодневно у затвору, осим недељом. При томе, “обавезни рад“ односиће се само на оне активности које су део професионалног оспособљавања затвореника.

Конвенција МОРА-а број 29 о принудном раду, у чл. 6., прописује да осуђенички рад мора бити надгледан од стране државне власти и да осуђено лице не сме бити унајмљено или стављено у службу приватних лица, компанија или удружења. Конвенција број 29 о принудном раду усвојена је у оквиру Међународне организације рада и спада међу темељне акте ове организације.

Конвенција је усвојена од стране Генералне конференције МОП-а 28. јуна 1930. године, а ступила је на снагу 1. маја 1932. године. Од 183 државе чланице МОП-а, Конвенцију број 29 о принудном раду ратификовало је њих 175, међу којима и Република Србија која је приступила Конвенцији 24. новембра 2000. године.

Као што је чланом 2. Конвенције МОП-а прописано, под принудним радом ће се подразумевати рад или услуге које се захтевају од било које особе под претњом неке казне и мимо воље те особе. Истим чланом се, такође, детаљно регулише да се под принудним радом неће подразумевати рад наметнут особи која је осуђена правноснажном пресудом одређене државе, чланице МОП-а и потписнице конвенције број 29, под условом да је поменути рад спроведен под надзором и управом слободних државних власти, и да именовани појединац није запошљен или предат на рад приватном предузећу, компанији или другој организацији.

Конвенција, такође, предвиђа старосну границу особа које могу радити у казним-установама, а то је најмање 18 година и не старије од 45 година старости. Чланом 11. је даље прописано да лице од кога се захтева да ради у пенитенцијарној установи, мора

проћи психо-физички тест и лекарски преглед, којим ће се утврдити да не болује од неке заразне болести и да је психо-физички способан за посао који се захтева од њега да обавља. Зарада ће бити исплаћена запосленом појединачно и ником другоме осим њему.

Конвенција даље прописује, нешто што ће нам у потоњем делу рада бити интересантно, да осуђена лица ангажована на пословима могу примати зараду у виду порција хране или неке друге врсте робе, која ће бити једнака висини њихових примања у новчаној противвредности за тај посао. Пре ангажовања осуђених лица на пословима производње или одржавања, администрација и управа казнено-поправне установе мора да обезбеди све неопходне мере заштите здравља осуђеника, са свим пратећим елементима здравствене заштите: диспанзером, амбулантом итд., с циљем заштите упошљених осуђеника током радног процеса и од евентуалних повреда на раду. Санитарни услови на радном месту, довољна количина пијаће воде и воде за кување, као и хране мора бити обезбеђена упошљеним осуђеним лицима.

Конвенција МОР-а о заштити упошљених осуђеника чланом 21, строго забрањује рад осуђених лица у подземним рудницима. Затвореници и сва осуђена лица, која раде, било као облик третмана или другог облика упошљености, унутар казнене установе, имају право да поднесу жалбу за било који недостатак или повреду везану за начин и услове упошљености осуђеника у тој установи, а та управа пенитенцијарне установе је у обавези да жалбу размотри и узме у обзир (*Конвенција Међународне организације рада о принудном раду, број 29 из 1930. године*).

III

Нова функција затворске индустрије и приватни затвори у развијеним земљама света

3.1. Нова функција затворске индустрије и савремени рад затвореника

Проблеми везани за рад осуђених лица, деведесетих година били су све више засебно решавани у разним државама света. Само у таквим развијеним савезним државама САД-а као што су Њујорк, Пенсилванија, Масачусетс, рад осуђеника је могао опстати јер су ове државе биле у стању да се носе са теретом непродуктивних затвора. Уређењем казног законодавства у овим савезним државама, заједно са утицајем реформатора пенолошке

мисли у САД-у, стара америчка традиција затвора подржаних радом својих затвореника уступила је простор новом стандарду рада осуђеника који ће да уче занате али ће бити искључени са јавног тржишта рада на слободи. Нови индустријски програм, који је настао из свега тога, ипак је много допринео ширењу реформаторске функције затворског рада. Организовани затворски рад, који је одувек био јак на северу Сједињених Америчких Држава, током средине осамдесетих година, изгубио је много како на политичком нивоу, тако и у законодавном утицају, након што су се пенолози реформатори повукли из тога дела САД-а (*Zatz, N., 2008*).

Утицај реформатора и уопштено саме идеје о раду осуђеника, али без конкурисања на тржишту, проширило је кроз државне и окружне скупштине снажан утицај на државне политичаре. Узрок борбе реформатора је био благостање затвореника и омогућавање рада свим осуђеним лицима, где би они учествовали као конкурентна радна снага на тржишту, како преко изнајмљивања радне снаге тј. затвореничког рада, тако и преко продаје коначних производа на слободном тржишту.

Ослонац платформе за борбу за боље услове затвореничког рада, преузела је институција, која је све више заузимала значајно место у америчкој пенолошкој теорији и пракси, Федерација за принудни или затворски рад САД-а. Опрезна политичка делатност на државном нивоу спречио је ово тело да преузме утицај са свог претходника тј. од реформатора над развојем затворског рада. Ипак, континуирани раст моћи националне федерације за рад осуђених лица, и њихово непоколебљиво одолевање критикама на казну затвора и рад осуђеника, учинила је много да се припреми јавно мњење, а посебно политичари за нову функцију затворске индустрије и нови облик приватних затвора, чији настанак се везује за САД.

Републиканци, као и Демократе почели су да увиђају ситуацију и да попуштају пред упорним деловањем ФЗИ (Федералне затворске индустрије). Керол Д. Рајт, комесар рада у савезној држави Кливленд 1886. године, је бранио извођаче радова за које су радили затвореници, али 1896. године је променио мишљење и пријавио постојање нелојалне конкуренције, зато што је рад осуђених лица био далеко јефтинији од рада слободних грађана.

Пенитенцијарне институције, какве ми познајемо данас, у САД-у нису постојале до 1860-тих година. Први затвори су направљени у Илиноису, од стране војске, док затвори

које управљају цивилни званичници нису настали у САД-у до 1790. године. Локални затвори су настали још четрдесет година раније, а скоро тридесет година пре тога је држава дозвољавала индивидуалним бизнисменима да управљају пенитенцијарним установама као приватним, деоничарским, профитним институцијама (*Greene, R. W., 1977*).

У пенитенцијарним системима се тада највише користио рад осуђених лица који се изнајмљивао приватним предузетницима, за кога би затвореници радили, под надзором особља затвора и за накнаду, која би била уговорена између установе и приватника. Коначна кристализације нових стандарда за развој и регулисање затворског рада, појавила се у препорукама индустријске комисије САД-а 1900. године, створеној од стране Републиканског Дома.

Републичка комисија САД-а, која је задужена за индустријски развој рада осуђених лица унутар пенитенцијарних установа, снажно је подржала њујоршки систем коришћења рада затвореника под државном управом. У ствари, дванаест од тринаест резолуција, које је донела ова Комисија, истиче супериорност овог система над свим другим системима организовања осуђеничког рада. Такође, значајан низ статистика, које је спровела ова Комисија, откриле су да се већи профит стиче из уговора о пословима унутар затвора, које ће затвореници обављати. Међутим, Комисија је касније заузела мало другачији став, тврдећи да је "најпожељнији систем за запошљавање осуђеника онај који предвиђа аспекте, пре свега за кажњавање, али и реформу затвореника и најмање такмичење са радом на слободи, и, секундарно, за повећање прихода у САД-у". Многи извештаји, међу којима је и извештај Републичке комисије за индустријски развој рада осуђеника у САД-у, упозоравају на пад зараде осуђених лица и радних капацитета у затворима. Уједно, они су се радовали упоредном проширењу индустрије рада осуђених лица за рачун државе, а касније, у једном од ових извештаја је пропагиран и систем комад - цена, где би затвореници својим радом производили готове производе и продавали их по конкурентној цени на слободном тржишту, наравно преко управе затвора (*Smith, A., 2005*).

Нове теорије о реформи затвореничког рада и индустријализација истог нису увек имале добар пријем. Ови национални извештаји показали су неодговорност за државне буџете, који су били контрадикторни у погледу учинка и профита који се зарађује радом осуђених лица. Једна друга комисија из Илиноиса, која се првобитно залагала за систем и Њујорк план индустријализације затвореничког рада, била је уплашена због открића

неуспеха чак и добро организованих административних органа те државе да обезбеди посао за више од једне трећине државних затвореника и за неколицину од оних који су у окружним затворима; која је посебно упозорила на обесхрабрујуће финансијске резултате рада осуђених лица. Наиме, Њујорк план и систем индустријализације осуђеничког рада, је план које су осмислиле развијеније савезне државе САД-а, с циљем упошљавања осуђених лица у затворима на индустријском нивоу. Осуђена лица би, према том плану, требала да се ангажују на производњи робе и производа, који су пре свега неопходни за одржавање затвора, да би вишак производње продавали на слободном тржишту. Самим тим, доноси се акт на државном нивоу, који би обавезао предузећа, код којих одређени затвор конкурише за обављање одређеног посла, или производњу робе, да мора закључити уговор са затворском индустријом, и ако је цена коју они нуде већа од оне коју нуди друго предузеће.

Као што смо навели, Њујорк је једна од држава које пропагирају систем организовања осуђеничког рада и индустријализације производње унутар пенитенцијарних установа, заједно са Масачусетсом, Охајом итд.

Ипак, време самохраних затвора, тј. затвора који се финансирају из свог буџета и радом својих затвореника, је пролазило, а државе су у исто време, биле навикле на веће буџете за одржавање својих затвора. Препоруке Индустријске Комисије биће широко цитиране и употребљиване у наредним годинама борбе за повећање профита од рада осуђених лица. Једна резолуција ове Комисије, која је предлагала дефинитивну акцију Конгреса, оживела је стару агитацију за обуздавање међудржавне трговине добрима направљеним у затворима. Неколико држава се обавезало да спречи доношење сличних закона који регулишу увоз затворских производа из других држава, захтевајући брендирање или дозволу за увозника, или неку сличну регистрацију којом би се ограничила трговина робом произведеном радом осуђеника (*McKelvey, B., 1934*).

Сам Конгрес је забранио увоз такве врсте робе из иностранства. Међутим, државни закони су нападнути у судовима, а све више су екстремни Њујорк и Охајо закони, које смо описали у потоњем делу текста, критиковани. Наиме, Њујорк и Охајо закони су, такозвани екстремни закони у САД-у, јер се не подударају са законима из других савезних држава који регулишу рад осуђених лица. Између осталог, ти закони не дају примат радницима и запосленима на слободи и захтевају да се права затвореника који раде у пенитенцијарним

установама изједначе са правима слободних запослених. Проблем затворског рада достигао је врхунац свог утицаја на завршетку века. Док се агресивно деловање организованог затворског рада окренуло економској области, политичари жељни да привуку гласове још увек су се залагали за конкурентност индустријских интереса у затворској индустрији (*Busse, M., Braun, S., 2003*).

Самим тим што је Влада САД-а донела попис забрањених роба које се неће препродавати међу савезним државама, а долазе из затворске индустрије, САД као да су попримиле облик полицијске федералне државе, јер сама федерална власт одређује начин и облик продаје добара и диктира услове на тржишту, у већој мери него што то савремени законски системи дозвољавају. Утицај овог проблема је управо почео да се проширује. Већина савезних држава, бежећи од ове суровости пропагирања нових теорија, биле су у стању на један или други начин да обезбеде запослење већини својих осуђеника, и, упркос краткој кризи, стари систем је био у стању да стане на ноге у казнено-поправним затворима савезних држава које подржавају тај систем.

У Пенсилванији, Њујорку и у мањој мери у Масачусетсу, нова ситуација се развила, главно ослањање строго пенолошких токова за затворски рад не може више да искоришћава тежак затворенички рад. То је била срећна околност за реформаторе у затворском раду; они су охрабрени да развију до максимума њихове идеје рада затвореника, као и све друге функције у својој дисциплини коју, у неком ранијем периоду, можда су морали да напусте као економску потребу за самоодржањем пенитенцијарних установа. Редовни затвори у овим државама су били у дилеми. Систем затворског рада у Пенсилванији постала је фарса, у Њујорку лабава администрација обезбедила је једва трећину осуђеника радом у затворима, у Масачусетсу су затвореници у празном ходу око застареле механизације, а надзорник се претвара да одржава стари систем рада осуђених лица живим. Уколико затвори усвоје реформаторске методе и настоје да обезбеде конструктиван суживот затвореника, морају и да науче како обезбедити услове да одрже осуђенике прилично задовољним и дисциплинованим; и морају да одрже послушност лица која раде у затворима или да се врате на бруталне казне (*Reynolds, M., 1994*).

Ово су нека од питања и одговора на које је радно законодавство присиљено да обрати пажњу од 1900. године. А данас су државе, које су пребродиле ово питање, које је подигнуто пре три деценије, под условом да нису решили своје дилеме током транзиције

са дисциплинарне на реформаторску методу, опет, коначно суочене са њом. Прошли век је видео успешну примену две додатне алтернативе рада осуђених лица, часни путни камп, и фарма са минималним обезбеђењем, али ниједна савезна држава САД-а која је искључила своје затворске производе са јавног тржишта не може да укаже на задовољавајуће индустријске активности у својим затворима. Ефекат је био (и наставиће да буде) подстицај за развој активности осуђеника реформаторског карактера, или кроз дискусију, или како се каже у етру, или стручно-рекреативне, осим у оним затворима у којима су осуђеници предати „нереду нерада“ (*McKelvey, B., 1934*).

Ипак, задњих пар деценија увиђа се побољшање у индустријализацији рада осуђених лица у пенитенцијарним установама САД-а. Америчке компаније, које су некада трагале на местима као што су Мексико и Кина за јефтину радну снагу враћају ове послове назад у САД. Затворенички рад је опет постао много јефтинији. Плаћени између 93 центи и 4.73 \$ по дану, као и без икаквих бенефиција, затвореници су извор јефтине радне снаге за око 100 предузећа широм САД-а. То има великог утицаја на свакодневни живот обичних грађана, иако се то на први поглед и не може видети.

Ако имате осигурање, инвестицију, користите алате, користите банкарски рачун, возите кола, имате дете у школи, идете код зубара, позивате сервис центре, летите авионима, купујете лекове, или користите папир, можда ћете имати користи од рада осуђених лица у затворима, јер већина светски познатих компанија користи рад затвореника за производњу добара и услуга које ће после пласирати на слободно тржиште, по истој цени. Иако је рад затвореника знатно јефтинији, што је на првом месту и привукло све те успешне корпорације, производи које продају су задржали своју тржишну вредност. Ако сте купили производе из Starbucks, Nintendo, Victoria Secret, JC Penney, Sears, Wal-Mart, K-Mart, Eddie Bauer, Vendi, Proctor & Gamble, Johnson & Johnson, Fruit of the Loom, Samsung, Caterpillar, Sara Lee, Quaker Oats, Meri Kej, или Microsoft, ви сте део овог система. Када је велики број осуђених лица у државним и федералним затворима, порески обвезници САД-а врше субвенционисање ниских плата и добити, јер они плаћају за собу затвореника, смештај, и здравствену заштиту осуђеника. Када су затвореници у приватним затворима, рад је начин да се заради више новца, на тај начин што ће осуђеник сам доприносити затворској индустрији, својим радом, који је много јефтинији, и сносити део трошкова свог живота унутар пенитенцијарне установе. Другим речима, затворенички

рад је ефикасан начин за предузећа да повећају свој профит и евентуалну добит, без дељења те добити са својим запосленима (*Wade, L., 2013*).

Критике затвореника против "нерада" и „доколице“ нису неуобичајене, и преко 600.000, а вероватно близу милион, затвореника раде пуно радно време у пенитенцијарним установама широм Сједињених Америчких Држава. Можда су неки од њих изградили сто или столицу за некога на слободи: канцеларијски намештај. Посебно су главни производи затворског рада заступљени на државним универзитетима и у савезним владама. Затвореници, такође, примају хотелске резервације на корпоративним call центрима, праве панцире за америчку војску, и производе затворске шик модне додатке, поред уобичајеног задатка прављења регистарских таблица (*Zatz, N., 2008*).

Ови програми "затворске индустрије" за производњу робе или услуге продају се другим владиним агенцијама или приватном сектору - и за то остварују највиши профит. Од почетка New Deal ере, затворске индустрије су чврсто регулисане, најизразитије преко познатог Ashurst-Sumners амандмана који је кривично забранио продају производа затворске индустрије у међудржавним трансакцијама. Међутим, владини купци су увек били изузети, као део ширег New Deal - доба и компромиса који је дозволио затворски рад за "државну употребу". Ограничења на друге набавке постепено су попустили током протеклих тридесет година. Поред тога, неколико ограничења примењују се на све већу продају услуга које обављају затвореници. Данас, затворска индустрија генерише \$ 2 милијарде прихода годишње.

Затворске индустрије сада раде са више различитих организационих облика. У најчешћем, понекад познат као систем "државног рачуна", владина агенција (обично унутар одсека одговорног за функционисање самих затвора) у потпуности управља погонима и организује сам рад затвореника унутар установе, продаје производе и прикупља добит. Алтернативни систем „уговора“ поставља ове управљачке функције унутар приватних фирми који оперише програмом са потписаним уговором са затвором.

Каснији од ова два система, алтернативни, или систем приватних затвора, који се јавља почетком деветнаестог века у САД-у, широко је проширен у Америци до касне 1890. године, и у великој мери је нестао почетком двадесетог века, сада изгледа да се опет појављује. Најчешћи, али најмање видљив, облик затворског рада је, како смо га назвали „затворски кућни послови“. Затворски кућни посао је подоблик система „државне

употребе“ у коме затвор управља производњом и уједно користи своје производе, јер затвореници директно доприносе затворском функционисању тако што кувају јела, перу веш, или чисте постројења и објекте.

Затвореници се могу и директно употребити од стране других законодавних јединица, тако што их притварају, као што затвореници из Ајове спремају колаче за гувернерове празничне забаве и друге догађаје. Одредити цену за овај посао је тешко, али један је округ у савезној држави Кентаки проценио да је затворенички рад сачувао три милиона долара током 2006. године том округу.

Затвореници који раде у овим различитим програмима најчешће су плаћени по дану или по сату. Наднице за рад варирају широко од програма до програма и у различитим надлежностима, али у 2002. години просечне наднице кретале су се од седамнаест центи до пет долара и тридесет пет центи по сату. Зато, ове су наднице готово увек падале испод федералног минимума надница постављених амандманом „Стандарди правичног рада“ или „ФЛСА“, који су често само сенка од тога акта. Затвореници су приметили неподударност и жалили су се на „The Fair Labor Standards Act,, тј. „FLSA“. Овај Закон је донет у Сједињеним Америчким Државама, и у буквалном преводу значи „Акт о правичним стандардима принудног рада“, односи се на омогућавање правичности осуђеним лицима на раду унутар пенитенцијарних установа (*Zatz, N., 2008*).

3.2. Развој приватних затвора

Приватни затвори или затвори за профит, затвор или затворски центар је установа у којој су појединци физички затворени или смештени од треће стране која има уговор са неком владином агенцијом или директно са владом. Компаније, које организују функционисање и рад приватних затвора, углавном, потписују уговоре са владама својих земаља, које су осудиле осуђена лица за неки злочин, и онда плаћају дневницу или месечни износ за сваког затвореника који је затворен у тој приватној институцији.

Приватизација затвора се може повезати прво са САД-а, која се јавља, као облик затварање и бриге о затвореницима, одмах након америчке револуције. Како је Америка била ускраћена могућности да шаље криминалце и непожељне групе људи у колоније, САД је почела да их ставља на бродове који су коришћени као бродови- затвори натрпани у лукама.

Делимичан трансфер администрације затвора Сен Квентин (San Quentin) из приватног у јавни сектор, је донео несугласице око начина управљања затворима и сврсисходности извршења казни затвора, али није означио крај приватизације затвора. Следећа фаза је започела са Реконструктивним периодом (1865-1876) на југу, пред крај Грађанског рата. Плантаже и бизнисмени су морали да нађу замену за радну снагу након што су њихови робови ослобођени. Почетком 1868. године изнајмљивање осуђених лица је дозвољено за приватнике који би заменили њихову радну снагу. Овај систем је остао на снази до почетка XX века.

Током последње две деценије, затворска популација САД се учетворостручила, са око 1,9 милиона људи иза решетака у федералним и државним, као и локалним затворима, издржава казну затвора. Корпорације траже могућности за профит из ове затворске популације. У овом раду, такође, испитујемо две велике области преко којих корпорације профитирају на раду осуђених лица: затворска индустрија и приватизација затвора. У овом поглављу, дали смо кључна објашњења о затварању и раду осуђених лица унутар приватних затвора у САД-у, извештаје о тренутном стању приватизације затвора и затворске индустријализације, испитали смо утицаје које они имају на организовани рад осуђених лица, и предлоге стратегије синдиката у борби против ширења корпоративне власти у поправној индустрији. Такође, приватни затвори и затворска индустрија носе са собом предности и мане, као један систем пенитенцијарних установа који се ослања на рад осуђених лица (*Chang, T., Thompkins, D., 2002*). Поставља се и питање да ли би такав систем могао да заживи и у нашој земљи.

Приватни затвори су се тек скорије почели појављивати, али веза између приватног сектора и казнено – поправних институција има дугу, и често проблематичну, историју. У XIX и раном XX веку, било је уобичајено да затвори у САД-у изнајмљују осуђенички рад приватним уговорним странкама, који би онда искоришћавали осуђенике као робове на плантажама и у фабрикама. Овај метод је био добар за две уговорне стране, али су осуђена лица патила и била искоришћавана за рад, јер ни званичници пенитенцијарног система, нити приватни предузимачи нису много бринули за добробит осуђеника. Овај метод је остао популаран до реформи у XX веку. Иронично, предлог за промене није дошао због бриге за добробит осуђених лица, већ од радничких синдиката, који су у раду осуђених лица видели претњу за послове синдикалаца. Повећани утицај синдиката је омогућио да се

донесе законски оквир који би ограничио утицај рада осуђених лица у економији САД-а. Међутим, крајем двадесетог века дошло је до промена. У 1980-тим година, државни затвори и локални затвори заједно држе укупно 500.000 осуђених лица. Као додаток, приватизација је доспела и у пенитенцијарне установе, где су „затвори за профит“ или приватни затвори постали све чешћи. Ова експлозија у затворској популацији је постала како снага тако и производ, “затворског индустријског комплекса“, спајање економских и политичких интереса корпоративног профита и елитне моћи из затворских комплекса. Исто тако, као одговор на нову филозофију кроз радну рехабилитацију и обучавање, користећи профит из затворске индустрије, с циљем смањења трошкова затварања осуђених лица, учешће приватног сектора је поново почело да се повећава (*Field, J., 1987*).

За време председника Роналда Регана, од 1981-1989. године, дошло је до покрета да се утицај владе САД-а смањи на америчко друштво, на тај начин што ће се различити сектори владе приватизовати, почев од поштанских услуга, превоза и неких делова војске.

Приватни затвори били су заступљени у казнено-поправној области и у прошлости, а у неким државним затворима је постојало уговарање осуђеничког рада, с циљем задовољења разних потреба затвореника, али садашња приватизација пенитенцијарних установа превазилази све досадашње кораке у том смеру. Садашњи приватни затвори преузимају потпуну контролу, од администрације затвора до организације осуђеничког рада и производње унутар пенитенцијарне установе, наравно, до убирања прихода од осуђеничког рада. Ово само описује величину учешћа приватних предузећа, која остварују профит, у затворском систему рада осуђених лица. Такође, казнено-поправни систем и приватне компаније су започеле пословне односе у многим другим областима. Приватне компаније обезбеђују храну, медицинске услуге и обуку за проналажење посла као и образовање за затворенике. Експанзија ова два процеса изазвала је бројне контроверзе у последњих неколико година.

Приватни затвори и њихове компаније износе чињеницу, да приватизација затвора може да отклони проблем пренатрпаности затвора много јефтиније и ефикасније од владиних пенитенцијарних установа. Такви аргументи су ништави, док се питање легалитета приватних затвора не регулише у потпуности. Овде се поставља питање, да ли је преношење власти и управе над затворима са државе на приватни сектор, у казнено - поправном систему, уставно основано. У самој суштини неодобравања приватизације

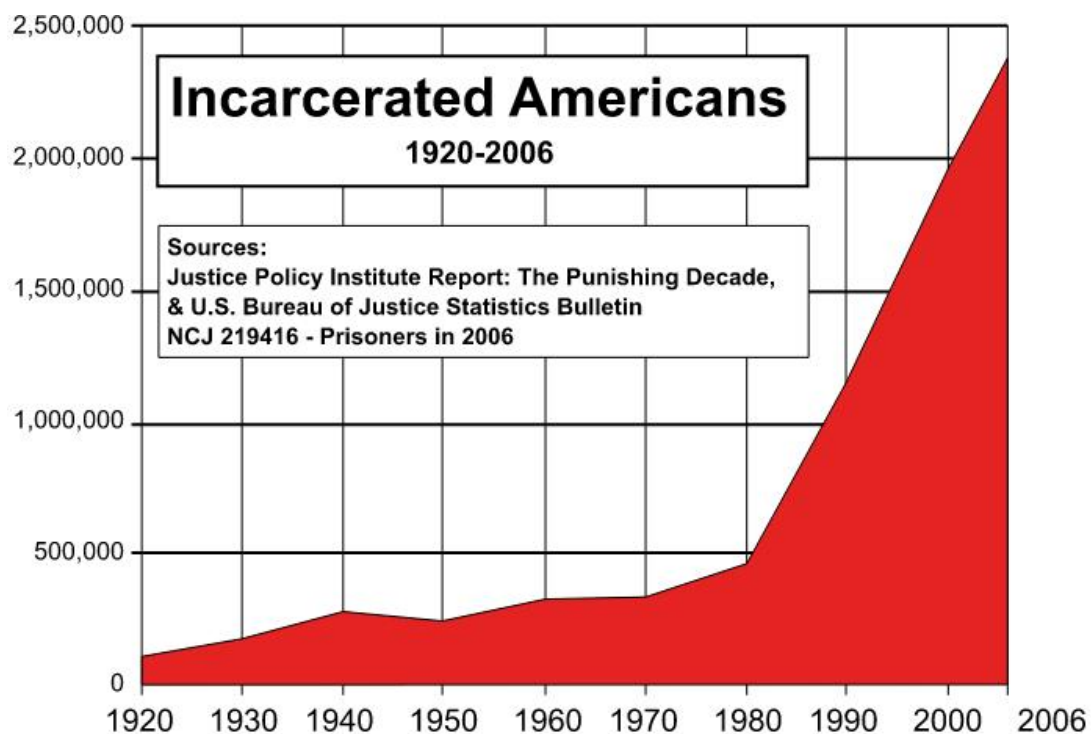
затвора је и питање политичке импликације. Када би се преобимна законска власт пренела на приватни сектор, захтевала би се већа одговорност да се законска власт не пренесе на политички неподобне особе или странке. Још се ниједан део англосаксонског права, заснованог на судској пракси, није огласило о неуставности преношења власти над затворима и радом осуђених лица у приватном сектору (*Henry, W., Gran, B., 2008*).

Члан 1. Устава САД-а, наводи да ће се законодавна власт црпети у Конгресу. У буквалном преводу, законодавна власт је дата Конгресу, и не може се преносити другим деловима владе или трећој (приватној) страни. То све због рационализације чињеница, да се законодавна власт мора спроводити од изабраних чланова Конгреса, који су одговорни за доношење и спровођење свих закона. Преношење законодавне власти, у том погледу, би довело до недемократске расподеле власти и спровођења закона. Ипак, временом је ово неодобравање смањено. Због тога се, из потребе, један део законодавне власти, морао пренети одређеним телима, једној врсти агенција, које имају стручност и средства да донесу законе који, у нашем случају, регулишу приватне затворе и рад осуђених лица.

Како би преношење тих овлашћења на приватни сектор било уставно, било је потребно одредити законодавни оквир и одређене кочнице, које би спречиле потенцијалну злоупотребу власти и закона. Ово представља генерални принцип иза идеје о законском регулисању рада осуђеника у приватним затворима и затворским индустријама. Међутим, англосаксонско право, засновано на судској пракси и преседанима је, још у тешкој ситуацији да донесе један сет закона, који би регулисали ову област. Што се тиче писаних закона, у САД-у су, уместо закона, донети статuti о уређењу приватних затвора. До сада су четири државе донеле своје статуте: Тенеси, Тексас, Нови Мексико и Флорида. Сви ови статuti имају својих добрих страна, али и недостатака. На пример, статут Тексаса дозвољава радно ангажовање осуђених лица у приватним затворима, само ако су дисциплиновани и нису ризични за бекство, као и осуђеника који издржавају казну затвора за багателна кривична дела. Још један закон је веома важан за функционисање и организацију рада затвореника у приватним пенитенцијарним установама. То је Акт о информисању приватних затвора, донет од стране Конгреса на 112. заседању 2011. године. Тај закон захтева од приватних казнено-поправних установа, у којима казну издржавају затвореници из САД-а, и који имају уговор са Владом САД-а, да све податке прикажу јавно, као и савезни затвори под директном управом Владе САД-а. Овај закон је укинут

прошле године, али се пенолози и други реформатори, залажу за његово брзо реактивирање.

Поборници приватног управљања затворима и, уједно, рада осуђених лица у затворској индустрији, истичу да затвори под управом Владе САД-а не обављају добар посао. Превасходно, то се истиче због чињенице повећања затворске популације на 110% затворских капацитета. Процењено је да се сваке године затворска популација повећа за додатних 5,6% осуђеника, а да су трошкови њиховог издржавања премашили десет милијарди долара годишње (Zatz, N., 2008).

Графикон 1. Пораст затвореника у САД-у (1920-2006)

Како се на графикону 1. може видети, број затвореника у САД-у од почетка XX века до 2006. године, нагло је порастао 1980-те године, а до тада је имао тенденцију умереног раста. Од 1920-1940. године, број затвореника је достигао цифру од 250 000 осуђених и затворених лица. Тај број је равномерно растао у распону од 40 година, када је достигао бројку од 500,000 затворених лица у затворима САД-а почетком 1980. године. Након тога, следи нагли пораст затвореничке популације на огромних 1,000,000 затвореника у 1990.

години. Ово се приписује великом порасту криминалитета у САД-у и слабој примени метода и начина поступања и третмана према осуђеним лицима у овом периоду, поготову радним третманом, који је све више добијао обресе приватизације и тог сегмента америчког друштва. Све то је резултирало достизању цифре од 2,500,000 затворених лица у пенитенцијарним установама САД-а крајем 2006. године, што је и илустровано графиконом.

С друге стране, критике се односе на то како ће се вршити мониторинг и контрола унутар приватних затвора, и над радом осуђених лица, с циљем успешне ресоцијализације осуђеника и заштите права везаних за накнаду, услове на раду и друго. Још једна мана се приписује приватизацији затвора, која је више филозофска него правна. Наиме, поставља се питање, да ли је фер и праведно да се провизија за рад осуђених лица у приватним затворима преноси приватним предузећима.

Такође, дотакли смо се и утицаја рада осуђеника на синдикате и синдикалне стратегије у борби против ширења корпоративне снаге у систем за корекцију. На крају изгледа да је политичка економија та која робија. Криминолози су открили да се повећање стопе незапослености, сиромаштво, неједнакост прихода, расни сукоби, и политички конзервативизам доприносе повећању стопе затварања, независно од стопе злочина. Ови налази подржавају теорију, која се бори да сачува своју предност у класи, расној и друштвеној хијерархији. Доминантне класе користе затворе као средство за политичку, економску, и друштвену контролу над "опасним класама": незапосленим, сиромашним, бескућницима, ментално болесним, политичким дисидентима, арасним лицима, етничким, социјалним и "другим".

У суштини, класна борба се манифестује у облику контроле криминалитета и затварања осуђених лица. Када је незапосленост ниска, држава допушта затворима толико да се рад и накнада осуђених лица може изједначити са платама на слободном тржишту; када је незапосленост велика, држава се бори да апсорбује већи број вишка запослених и сузбије социјалне немире повезане са економском угроженошћу.

Одређена истраживања пенолога, почев од 1996. године, потврдила су да када привреда стагнира, Конгрес доноси више федералних закона који инкриминишу већи број активности као кривична дела, строжије казне, и захтева ригорозније спровођење закона. Иста истраживања су, такође, 1996. године документовала да, у поређењу са демократама,

председници републиканци од 1935. године су поставили рекорд и велики успех од кампањи на "злочин" тј. на повећање криминалитета, како би привукли ниже - и радничке класе да гласају за њих. Они такође повећавају борбу против криминалитета на савезном нивоу, расходе и менице против заступника криминалаца, од којих оба имају тенденцију да се повећа стопа затворске популације (*Chang, T., Thompkins, D., 2002*).

Узевши све наведено у обзир, приватни затвори су одлика развијених земаља света и друштва која имају проблем са пренасељеношћу затвора, као и са повећањем затворске популације. С тим у вези, затворска индустрија је директно повезана са економским положејем земље, где се у јефтиној радној снази осуђених лица види шанса за брз профит. Приватни затвори су, евентуална могућност у земљама као што је Србија, али је потребно доста промена у криминолошко - пенолошком погледу, те уопштена промена свести друштва у целини, праћени са позитивно-правним регулисањем једног таквог система у коме би се пенитенцијарне установе пребациле у приватни сектор.

Данас, приватизација затвора се односи како на преузимање осуђеника од постојећих јавних и државних казнено – поправних усана од стране приватних организација, тако и на изградњу и операционализацију нових и додатних затвора од стране профитних затворских компанија.

Приватни затвори су једна од највећих контроверзи приватизације јавних добара. Држава је одлучила да користи услуге приватних предузетника, “који нуде боље услуге у том сектору”, како би се уштедело у државном буџету. Управо енормна бројка осуђених лица, приказана на графикону 1. је омогућила цветање уносног посла.

Приватни затвори имају потребу за што већим бројем затвореника како би себи обезбедиле државне субвенције, које потом инвестирају у индустријску производњу унутар својих зидина. Штеди се и на особљу на начин да се у истој казнионици држе сви припадници појединих банди, тако да кажњеници практично “чувају сами себе”. То власницима казних завода, који требају мањи број чувара, омогућује уштеде.

У кривичној пријави, коју је поднело осам затвореника из затвора у Ајдаху (Idaho Correctional Center), стоји: “фирма која управља затвором штеди на особљу тако да је чување затвореника у институту препустила најнасилнијим бандама чији припадници се налазе на издржавању казни”, како стоји у горе наведеној пријави (*Zatz, N., 2008*). Уштеде које се остваре на тај начин нису у корист грађана, који као порески обвезници

финансирају затворски систем, већ погодују онима који, на легалан или илегалан начин, као крајњи циљ имају искључиво профит. Ниво криминалитета у државама где постоје овакве институције није пала ни за један промил.

Овај начин “ресочијализације” је подстакао још већу корупцију унутар правосуђа. Судија Mark Ciavarella је за аферу “Деца за новац” осуђен на 28 година затвора, јер је примао мито од власника приватног затвора да осуђује већи број малолетника на казне малолетничког затвора, с циљем упошљавања истих у приватним пенитенцијарним установама. Суд у Пенсилванији је оценио како је, пославши око 6000 деце на издржавање казне, зарадио 2,6 милиона \$. Од тих 6000 затворених малолетника, њих 1000-2000 добило је веће затворске казне за оно што су били окривљени, од оних које предвиђа кривични закон. Задатак судије Ciavarella је била да својим пресудама “напуни” малолетнички затвор с младим делинквентима. Није било важно да ли су они били криви или невини. Најважнији је био профит који су, ови малолетни починиоци кривичних дела, својим радом, остваривали и којим су пунили буџете приватних затвора (*Gillin, L. J., 1929*).

У неким европским земљама су политичари дошли на идеју да се користе америчким искуством. На дневни ред заседања парламената стизали су “нацрти закона о јавно-приватном партнерству у затворском систему, као једној од могућности за штедњу у државном буџету”. При томе се губи из вида примарни задатак тих установа. Оне би требале служити едукацији и ресочијализацији починилаца кривичних дела, а не остваривању профита. Последња у низу скандалозних и обесхрабрујућих вести стиже из Алабаме. Фабрика текстила, која је требала да производи униформе за министарство одбране, је морала одустати од посла вредног милијарде долара, јер према закону из 1930. године (а који је још увек на снази): “предност на конкурсима које расписују државне институције имају затворске установе”. Фабрика текстила је понудила Министарству одбране цену од \$ 24 по униформи, а казнена установа 34 \$. Без обзира на огромну разлику, казнена установа је због предности добила овај уносан посао. У овом случају сви су на губитку. Радници у фабрици који ће добити отказе, влада, порески обвезници и затвореници. Онај ко је на добитку је Савезна затворска индустрија (*Federal Prison Industries FPI*).

Још један еклатантан пример је Луизијана. У тој савезној држави на сваких 100.000 становника, 1000 особа се налази на издржавању казне затвора. Једни ће мислити да је

Луизијана пуна криминалаца који завршавају иза решетака, а други како је то репресивна и полицијска држава која затвара људе за најмање прекршаје. Но, не ради се ни о једном ни другом. Већином се ради о затвореницима који издржавају своје казне у приватним затворима, у противном ће банкротирати “затворска индустрија”, која има приход годишње 182.000.000 \$, према званичним подацима Савезне затворске индустрије (*Gillin, L. J., 1929*).

Да би апсурд био већи, локални шерифи су често и “затворски предузетници”, тј власници ових установа. Очити “сукоб интереса” никоме не смета, јер на овај начин локалну полицију “плаћа” државна Управа за затворски систем, која за сваког затвореника издваја 25 \$ дневно. Долари пореских обвезника, који су могли да се употребе у образовању или у болницама, завршавају у џеповима приватника који су осмислили овај систем.

Осим затворског система приватизира се и систем “збрињавања” илегалних имиграната. Владе земаља широм света покушавају стати на крај илегалној имиграцији, но помоћ у томе више не траже од државних служби, чији је то задатак, већ уместо њих тај посао обављају приватне фирме са приватним затворима. Скандал је избио када је у јавност процурио податак о огромним зарадама које те компаније извлаче из уговора са државом, док из њихових установа пристижу вести о тешким злостављањима затвореника, немару и изабљивању. Таква пракса постоји најчешће у Аустралији, Великој Британији и САД-у. Политички лидери настоје доказати гласачима како су строги по питању илегалне имиграције задржавањем илегалних имиграната.

3.3. Приватни затвори у Уједињеном Краљевству

У савременом добу, Уједињено Краљевство је била прва земља у целој Европи која је употребљавала затворе, којим управља приватни сектор, како би обезбедила смештај и затварање својих осуђених лица. Волдс (Wolds) затвор је отворен као први приватни затвор у Великој Британији 1992. године, као један од бројних затвора које је направио јавни сектор, али уговором дат приватном сектору на управу на период од 5 година. Ускоро су приватни затвори основани под владином агенцијом Приватна Финансијска Иницијатива (Private Finance Initiative), где су уговори додељивани за цео нацрт, изградњу,

управљање и финансирање затвора, уговором на 25 година. Касније, Влада Велике Британије је покушала једну врсту тестирања затвора који су под управом јавног сектора, али се ниједан затвор није пребацио из јавног у приватни сектор, док то није урадила казнено – поправна установа у Бирмингему 2011. године. Приватни затвори су у обавези да се опет боре за установу на крају сваког уговорног периода, када неко из јавног сектора може опет да поднесе понуду, и у три случаја је то и успешно урађено.

Приватним затворима управљају приватна предузећа и компаније, које се специјализују за такву врсту посла, под уговором са владом, и у том погледу, одређене стандарде морају испунити. Исплате могу бити смањене ако се обавезе из уговора слабо извршавају. Владини посматрачи тзв. „контролори“ константно раде у сваком приватном затвору како би проверавали услове и третман над осуђеним лицима. Такође, приватни затвори су предмет инспекције Главног Инспектора за затворе, на исти начин као и затвори под државном управом. У Енглеској и Велсу сада има 14 затвора којима управљају приватни предузетници и приватне компаније (*Hedges, C., 2013*).

У Аустралији и Великој Британији, где је тај облик приватизације најбрже напредовао, компаније попут Г4С континуирано и навелико профитирају склапајући нове уговоре с владом, упркос све чешћим скандалима око кршења људских права. На пример, у једној приватној казној установи, у Великој Британији, прошле јесени је спроведена криминалистичка истрага због смрти једног илегалног имигранта. Он се угушио док су га тројица стражара држали притиснутог на под. Убрзо након тога британске имиграционе власти су јавиле како је та фирма изгубила уговор с државом и како није добила посао на тендеру. Ипак, Г4С још увек има уговоре с британским властима вредне 1,1 милијарди долара, а од тога 126.000.000 само од посла са “збрињавањем” илегалних имиграната. Како неко не би помислио да је то ипак тамо далеко од нас, у Европи је 2012. године, у Италији усвојен закон о приватним пенитенцијарним установама, али су се појавили проблеми око реализације. Зато је тај крајње нехумани облик остваривања профита у Европи ушао “на мала врата” кроз фирму Г4С у Великој Британији.

IV

Радни третман у законодавним решењима бивших република Југославије

На простору некадашње СФРЈ, након распада, формирано је неколико независних држава. С обзиром да су све те, сада независне државе, некада чиниле јединствен правни простор, интересантно је и значајно упознати, како се рад осуђених лица, поступање и третман, као и рехабилитација кроз рад, спроводи, и како је позитивноправно регулисан радни третман осуђених лица. Ово је веома важно пенолошко и криминално-политичко питање.

4.1. Радно ангажовање осуђеника у Словенији

Радни третман, поступање и радно ангажовање осуђених лица у Словенији, с циљем рехабилитације, обуке и успешне ресоцијализације, регулисано је Законом о извршењу кривичних санкција Републике Словеније, донет 29. септембра 2006. године. Спровођење третмана је у надлежности пенитенцијарних установа и Управе за извршење кривичних санкција Републике Словеније, наравно, поштујући међународне стандарде и законе.

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Словеније ("Урадни лист РС", број 110/06), у својим одредбама регулише рад осуђеника за време издржавања казне затвора. Законом је прописано да осуђена лица која издржавју казне затвора раде пуно радно време у складу са својим способностима. Такође, прописује се да затвореницима који раде и не одсуствују неоправдано са радног места, више него што је дозвољено радницима на слободи, по општим прописима, морају бити загарантована сва права, као и слободним радницима, ако законом није другачије уређено (*члан 45*). Пре упућивања осуђеника на рад у установи или ван установе, мора се спровести медицински преглед над осуђеним лицем. Интересантно је, да лекарски преглед може да изостане, ако је осуђено лице, пре упућивања на издржавање казне затвора, било запослено и ако радни однос није престао дуже од 6 месеци пре почетка издржавања казне затвора. Посебан медицински преглед је дизајниран, који детектује психофизичке способности осуђеника, како не би осуђено лице било упошљено на пословима са повећаним ризиком од повреда и оштећења здравља.

Осуђеник се, такође, шаље на периодичне лекарске прегледе, где се бележи да ли испуњава посебне здравствене и психофизичке услове за рад са повећаним ризиком од повреда или оштећења здравља. Општим прописима су регулисани медицински прегледи осуђеника, који ће бити радно ангажовани и рехабилитовани (члан 46).

Закон даље прописује, да ће трошкове здравствених прегледа осуђеника који раде, сносити пенитенцијарна установа или приватни предузетник који има потписан уговор са установом о ангажовању осуђеничког рада (члан 47). Ова законска конотација је омогућила приватним предузетницима у Словенији, да уговором ангажују рад осуђених лица у пенитенцијарној установи, што представља савремени и европски тренд упошљавања осуђеника за рада у приватном сектору. Осуђеник се распоређује на радне задатке, у складу са својим менталним и физичким способностима и могућностима казнено-поправне установе. Уколико могућности и радни капацитети установе то дозвољавају, осуђенику се може испунити жеља у погледу расподеле посла (члан 48).

Закон даље прописује да, уколико се осуђена особа образује или студира по акредитованом програму, који води до дипломе и уједно до посла, може им се скратити радно време и дозволити друга права, регулисана општим прописима (члан 49). Осуђеник који је осуђен за кривично дело злоупотребе своје професије, делатности или дужности, или коме је изречена мера забране обављања праксе или професије, не може бити распоређен на такав рад у затвору или ван затвора (члан 50). Изван радног времена, дозвољено је да се осуђеник упосли, не више од два сата дневно, на пословима који су неопходни за одржавање чистоће и реда за нормалан живот у пенитенцијарној институцији (члан 51).

Осуђено лице је у обавези да поштује правила рада у економским активностима казнено-поправне установе и у деловима неопходним за нормално функционисање установе. Такође, осуђеник може радити ван установе, на основу уговора са правним или физичким лицем. Везано за претходни став закона, осуђеник може бити радно ангажован ван установе, у првих шест месеци издржавања казне, значи раније, или током издржавања казне затвора, наравно, у складу са програмом поступања, рехабилитације и ресоцијализације осуђеног лица (члан 52). О раду осуђеника, изван казнено-поправне установе, закључује се уговор са послодавцем, који детаљно дефинише услове рада и међусобна права и обавезе (члан 53).

Члан 54. ЗИКС-а Републике Словеније, регулише основицу за обрачун зарада за рад осуђеника, која износи 25% од основне плате запослених у државним органима. Разлог да осуђеник буде плаћен 25% од основне зараде запослених у државним органима на слободи, правда се чињеницом да му пенитенцијарна установа:

- плаћа бесплатан смештај,
- гарантује бесплатну исхрану,
- плаћа здравствено, пензијско и инвалидско осигурање и
- осигурава га од повреда на раду (*Lipanje, J, N., 2008*).

Пондерисање за одређивање основне исплате и критеријуме за процену перформанси и резултата рада прописује министар правде, у договору са министром надлежним за рад. У формулисању критеријума могу се узети у обзир квалитет и квантитет посла, који обавља осуђеник, доприносе смањењу трошкова производње, сложеност и тежину посла и услове рада. Одлука о постизању натпросечних или исподпросечних резултата осуђеног лица на послу, у складу је са општим критеријумима, а накнада за рад је на одговарајући начин повећана или смањена (члан 54).

Осуђеник, који је привремено спречен за рад, нема право на накнаду за време привремене спречености за рад. У току годишњег одмора, осуђено лице прима накнаду у висини просечне зараде, коју је примио за рад у току редовног радног времена у последњих шест месеци, или ако је радио на слободи, пре почетка издржавања казне затвора, и ако је радио не мање од шест месеци (члан 55).

Закон о извршењу кривичних санкција у члану 56. прописује да: „осуђено лице, које издржава казну затвора дужу од шест месеци, и за које време ради, укључујући време проведено у притвору, време одсуства због повреде на раду или због болести, има право на континуирани одмор од најмање 18 дана, а највише 30 радних дана у календарској години“. Ако осуђено лице не испуњава услове за годишњи одмор у тој календарској години, има право на годишњи одмор сразмерно времену проведеном на раду. Такође, ако се осуђено лице у време коришћења годишњег одмора разболи, има право да паузира годишњи одмор.

Годишњи одмор, осуђено лице може користити из два или више делова, са најмање једним делом који ће држати на мировање од највише 12 радних дана. Ако осуђеник користи свој годишњи одмор у казнено-поправној установи, он то чини у посебним

просторијама завода за издржавање казне затвора. Режим у овим просторијама, и за време годишњег одмора, треба да буде организован тако да омогући разоноду, забаву, рекреацију и одмор. Министар правде ближе уређује критеријуме за годишњи одмор од 18 дана (члан 56).

Осуђеник, који ради за време издржавања казне затвора најмање шест месеци, има право на годишњи одмор у трајању од осамнаест радних дана, а чије се трајање утврђује на основу:

- односа према раду: узима се у обзир изричита пожртвованост и марљивост на раду, успех при раду, квалитет обављеног посла, поштовање радне дисциплине ...
- тежине услова рада: тежине рада, захтевности радних задатака, утицај рада и радне околине на осуђеника, телесне и душевне напетости при раду, ноћног рада ...
- залагања при реализацији програма индивидуалног третмана и у залагању и учествовању у организацији и имплементацији индивидуалних активности од заједничког интереса, посебно у уздржавању и јачању радне дисциплине у казнено-поправном заводу.
- здравственог стања и посебних социјалних услова осуђеника и његове породице, како би побољшао слаб економски положај, болест у породици, велики број малолетне деце и необезбеђених чланова породице (члан 43).

Пенитенцијарна институција у којој осуђеник издржава казну затвора, плаћа осуђено лице за рад у установи, док 20% зараде оставља на обавезну штедњу. Програм рехабилитације и поступања, одређује минимум плаћања и остављања дела зараде осуђеника на обавезну штедњу. Управник завода може дозволити осуђеном да одређени износ обавезне штедње конзумира, већ за време издржавања казне затвора, уколико то није у супротности са програмом третмана, рехабилитације и ресоцијализације. На одлуку донету на основу овог члана, није дозвољена жалба (члан 57), *Правилник о извршењу казни затвора Републике Словеније*, ("Урадни лист РС", број 110/06).

4.2. Радно ангажовање у казнено - поправним заводима у Републици Хрватској

У Републици Хрватској питање радног третмана осуђеника приликом издржавања кривичних санкција регулисано је одредбама *Закона о извршавању казне затвора Републике Хрватске* („Народне новине“, број 48/2011 и 150/2013). Овим Законом

прописано је, у посебној глави Закона, глава XII, право затвореника на рад и запошљавање. Закон даље прописује, да се затворенику омогућује да ради у складу са његовим здравственим способностима, стеченим знањима и могућностима пенитенцијарне установе.

Осуђеник се подстиче да ради, како би одржавао и стицао стручна знања и радна искуства, те како би се оспособљавао за живот на слободи, као и због телесних и душевних потреба. На основу лекарског мишљења и појединачног програма извршавања казне затвора осуђеног лица, који је пристао на рад, осуђеник се распоређује на рад на уобичајено радно време. Организација рада и начин рада морају бити што сличнији организацији и начину рада на слободи. Затвореник се може упослити, како у пенитенцијарној установи, тако и ван казнено-поправне установе или затвора. Осуђено лице се распоређује на рад у казнено-поправној установи, на основу Правилника о раду и стручној обуци, попису и опису радних места затвореника, као и накнади за рад и награди, који доноси Министар надлежан за послове правосуђа. Није допуштено запошљавање затвореника на службена и радна места утврђена правилником о унутрашњем реду казнено-поправне установе. Закон прописује, да се осуђеник осигурава од повреда на послу и професионалних обољења. Такође, Закон прописује да, стицање економске добити од рада осуђених лица не сме бити на штету сврхе извршавања казне затвора (члан 80).

Запошљавање код другог послодавца и обављање властите делатности, прописано је посебним чланом Закона о извршавању казне затвора Републике Хрватске. Затвореник може, уз лични пристанак, радити изван пенитенцијарне установе, односно затвора, код другог послодавца, на темељу уговора, који са послодавцем склапа казнено-поправна установа, а који одобрава Управе за затворски систем. Уговором се утврђују међусобна права и обавезе. Уз пристанак послодавца, може се одобрити наставак рада код послодавца осуђеном лицу, које је осуђено на казну затвора до једне године, ако уз њу није изречена забрана обављања звања, делатности или дужности. Затвореник који самостално обавља предузетничку или другу делатност, а којем је, такође, изречена казна затвора до једне године, може се одобрити наставак обављања исте делатности у или изван казнено-поправне установе. Док затвореник самостално обавља предузетничку или другу делатност, сам сноси трошкове свог смештаја и обављања делатности у тој пенитенцијарној установи. О молбама затвореника, с циљем обављања самосталне

делатности или рада код другог послодавца, одлучује Управа за законски систем, по претходно прибављеном мишљењу управника казнено-поправне установе (члан 81).

Радно време осуђеника одређује се према општим прописима. У пенитенцијарној установи, односно затвору, у којем се не може осигурати рад свим радно способним затвореницима који желе да раде, прековремени рад није допуштен (члан 82). Одмори у току рада осуђеног лица су прописани одредбама Закона о извршавању казне затвора. Дневни и недељни одмор осуђеника одређују се према општим прописима. Годишњи одмор осуђеника може трајати од осамнаест до тридесет радних дана, зависно од дужине рада за време издржавања казне затвора, условима рада и сложености послова радног места, што се ближе уређује Правилником о раду и стручној обуци, попису и опису радних места затвореника, накнади за рад и награди, који доноси министар задужен за послове правосуђа (члан 83).

Накнада за рад затвореника у казнено-поправној установи добија се израчунавањем основице за накнаде за рад осуђеника и коефицијента његовог рада. Основица за израчунавање накнаде за рад осуђеника износи 20% од бруто основице за обрачун зарада државних службеника. Коефицијенти рада осуђених лица одређују се горе поменутим Правилником. Интересантно је да се за накнаду за рад осуђених лица не плаћају порези и доприноси. Затвореник који се изразито истиче учинцима на раду, може се посебно наградити, у складу са Правилником.

С друге стране, накнада за рад код приватног послодавца утврђује се према општим актима послодавца. Тако утврђена вредност рада затвореника, уплаћује се на рачун пенитенцијарне установе, од које се осуђенику исплаћује накнада за рад у висини од 25%, а која не може бити мања од 20% (члан 84).

Одредбама овог Закона су регулисана правила распоређивања накнаде за рад осуђеника и обавезне уштеђевине осуђених лица. Од накнаде за рад затвореника 30% се одваја као обавезна уштеђевина, и полаже на рачун у банци или штедионици. Осталим делом накнаде за рад, осуђено лице слободно располаже, у складу са одредбама кућног реда пенитенцијарне установе. Управник казнено-поправне установе може, на захтев осуђеника, да износ накнаде који се ставља на обавезну штедњу, одобри за употребу осуђенику, у посебним условима предвиђеним овим Законом (члан 85).

Затвореницима без прихода, који су старији од 65 година живота или који су трајно неспособни за рад, обезбеђује се тромесечна новчана помоћ, у висини од 20% од основице за израчунавање накнаде за рад и коефицијента за рад осуђених лица (члан 86).

Закон о извршењу кривичних санкција прописује и одредбе о повредама обавеза из рада. Повреда обавезе из рада представља: кашњење на посао, неоправдан изостанак са посла, напуштање посла, намерно довођење у стање умањене радне способности, намерно оштећивање средстава за рад, као и непоштовање организације и начина рада у пенитенцијарној установи. У случају повреда обавеза из рада, осуђенику се може за сваки започети сат кашњења на посао или за неоправдан изостанак са посла, од накнаде за рад одбити сразмеран део, може се преместити на друге послове, као и прекинути рад. Послодавац код којег је затворенику одобрен наставак рада, обавестиће казнено-поправну установу тј. затвор о повредама обавеза из рада осуђеника, промени уговора о раду, као и о евентуалном отказу уговора о раду (члан 87).

Проналасци и техничка унапређења су још један сегмент прописан Законом. Осуђенику припадају права за сва техничка унапређења и проналаске остварена за време издржавања казне затвора, према општим прописима (члан 88). Осуђеном лицу припада право на накнаду за време обуке и образовања, која се, по правилу, организује уз рад. Ако обуку и образовање није могуће организовати уз рад, затворенику који уредно извршава обавезе из обуке и образовања, исплатиће се накнада у висини од 25% основице за израчунавање накнаде за рад осуђених лица и коефицијента за рад (члан 89). На захтев осуђеног лица, пенитенцијарна установа може да изда потврду о раду осуђеног лица за време издржавања казне затвора (члан 90).

Према приручнику за затворенике Министарства правосуђа; Управе за затворски систем Републике Хрватске из 2005. године, на питање: „Да ли се за време издржавања казне затвора може радити“, министарство прописује: “Затворенику се, ако он то жели, омогућује рад у складу са његовим здравственим стањем, стеченим знањем и могућностима казнионице/затвора, и то: у казнионици/затвору или изван казнионице/затвора“.

Шаблонски пропис приручника, да затвореник ради ако то жели, изазива сумњу да је то и баш тако у стварном животу, јер мало је вероватно да затвореници имају право већег избора да ли желе и где да раде. Чланом 14. тачком 4) Закона о извршавању казне затвора

Републике Хрватске прописује се да сваки затвореник има, под условима предвиђеним Законом, право на рад. У овом члану Закона о извршењу кривичних санкција, изгледа да се заборавља и, уједно, запоставља чињеница, да је рад пре свега третман, и мера за ресоцијализацију осуђеника и успешно реинтегрисање у друштво, кроз радно ангажовање и обуку.

Затворенику, којем је изречена казна затвора до 6 месеци, може се одобрити наставак рада код послодавца или наставак обављања властите делатности. С друге стране, констатација да се затворенику након издржавања релативно краће затворске казне до 6 месеци може одобрити наставак рада код послодавца или обављање самосталне делатности, има један модеран призив и склоп по европским и светским стандардима. Ипак глава XII, члан 80. Закона о извршавању казне затвора Републике Хрватске је цео посвећен раду затвореника и запошљавању затвореника, закључно са чланом 90. Похвално је видети цео један одељак посвећен раду и упошљавању затвореника, и законском регулисању радног времена, накнаде за рад, потврда о раду, упошљености код другог послодавца итд.

Изгледа да се законодавац овде више сетио ресоцијализације осуђеника и његове реинтеграције у друштво, са једном примамљивом конотацијом, да ако осуђеник ради, може након издржавања своје кратке казне наставити да ради код истог послодавца или у сопственој делатности. Мора се истаћи вероватна жеља за помоћ осуђенику, али и опрезност, да се ова бенефиција може изрећи само затвореницима за лакша кривична дела, осуђеним лицима на казну затвора до 6 месеци. У другом делу приручника, констатује се следећа чињеница: “За рад затвореник остварује накнаду, која се обрачунава и исплаћује један пут месечно, на почетку месеца за протекли месец“ (*Приручник за затворенике у Републици Хрватској, Управа за затворски систем, 2005*).

4.3. Радно ангажовање у казнено - поправним заводима Федерације Босна и Херцеговина

У Босни и Херцеговини рад осуђеника током издржавања казне затвора регулисана је нормама *Закона Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера* (“Службени гласник БиХ”, број 13/05). У делу закона, глава 8, који се односи на рад осуђеника, између осталог, регулисано је и питање организације и

финансијски резултати рада затвореника, као и радно време осуђеника и накнада за рад осуђених лица унутар пенитенцијарне установе. У свим казнено-поправним установама Федерације Босне и Херцеговине, осуђеницима је пружена могућност да буду радно ангажовани (члан 76). Разлика је у томе што неке установе располажу са више, а неке са мање капацитета у којима би осуђеници могли остварити ту могућност. Када говоримо о радном ангажману осуђеника, они се углавном баве производњом пољопривредних производа и сточарством. Поједине установе располажу и угоститељским објектима (ресторанима отвореног типа), а у неким установама су установљене и раде занатске радионице као што су: пилана, столарска, браварска радионица, пекара, итд.

Осуђеници се, кроз рад у оваквим привредним јединицама, едукују за поједина занимања, која ће и, по извршењу затворске казне, добро доћи за брже укључење у друштвену заједницу. У просеку радно ангажовање је око 1/3 осуђеника, што зависи од радних капацитета којима располаже одређена казнено-поправна установа.

Затвореницима способним за рад, у складу с могућностима завода, омогућиће се радно ангажовање у радионицама завода, економијама и другим сличним облицима рада као и радилиштима изван круга завода. Организација рада и методе рада притвореника и затвореника треба да одговарају савременим радним стандардима и техникама, као и модерним системима руковођења производним процесима (члан 77).

Производни и финансијски ефекти добијени, као резултат радног ангажовања затвореника, служе, пре свега, за подмирење сопствених потреба завода, које се односе на издржавање притвореника и затвореника. О финансијским резултатима радног ангажовања притвореника и затвореника завод је дужан водити посебну рачуноводствену евиденцију у складу с прописима о рачуноводству. Приходи остварени по основу радног ангажовања затвореника у заводу нису приходи буџета Босне и Херцеговине. Ови приходи евидентирају се у складу с одговарајућим књиговодствено-рачуноводственим прописима и користе се у складу с финансијским планом завода (члан 78).

Радно време притвореника и затвореника одређује се по прописима о радним односима који се односе на раднике у предузећима (члан 79). Мере заштите на раду притвореника и затвореника треба да одговарају заштити на раду у предузећима у којима се обављају слични послови. Притвореници и затвореници имају право на осигурање од

несреће на послу и професионалног обољења под истим условима као и радници у предузећима (члан 80).

Осуђена лица имају право на накнаду за свој рад. Висина накнаде за рад зависи од врсте посла, количине и квалитета рада, дужине радног времена као и доприноса остваривању продуктивности и економичности пословања. Накнада за рад износи од једне четвртине до једне половине просечне плате на сличним пословима остварене у последња три месеца у привреди Босне и Херцеговине. Накнада за продужени рад, рад ноћу и рад под отежаним условима обрачунава се у складу с прописима о радним односима или на основу уговора, ако је то повољније за притвореника, односно затвореника (члан 82).

Затворенику, који оболи на раду или у вези с радом у Заводу, припада накнада за време спречености за рад по прописима о здравственом осигурању, осим у случају намерног самоповређивања. Притвореници, односно затвореници слободно располажу средствима која приме као накнаду за свој рад. За проналаске и техничка унапређења остварена током притвора или издржавања казне затвора, притвореницима, односно затвореницима припадају права сходно општим прописима. Кад се по прописима о раду и само време проведено на раду у одређеној врсти посла признаје као основ за стицање квалификације, признаће се за ту квалификацију и време проведено на истој врсти посла у заводу (члан 81).

У случају несреће на послу или професионалног обољења, притвореници и затвореници имају право на инвалидско осигурање по прописима о инвалидском осигурању. Предлог средстава са описом њихових карактеристика и другим релевантним подацима Министарству подноси управник завода уз претходне консултације с одговарајућом стручном институцијом. Заводи у БиХ ће међусобно координирати ове активности ради уједначавања стандарда (члан 84).

У Казнено-поправном дому Фоча, постоји привредна јединица „Дрина“. У оквиру ове привредне јединице, делује део погона фабрике намештаја, који је смештен у кругу дома. Поред овог погона, Казнено-поправни дом располаже и економијом, која је смештена изван комплекса дома, уз реку Тихотину, и на којој се производи млеко, месо и јаја. На овој економији је запослено око педесетак осуђеника. Дом располаже и рестораном „Дрина“, који је отвореног типа; те мотелом „Бриони“ који је, такође, отвореног типа. Поред овога, заступљене су и услужне делатности (грађевински радови) које осуђеници

изводе на основу договореног посла између казнено-поправног дома и наручиоца (*Чолић, Х., Врањ, В., 2011*).

4.4. Радно ангажовање осуђених лица у Републици Македонији

У Републици Македонији право на рад осуђених лица регулисано је *Законом о извршењу санкција ("Службен весник на Република Македонија", број 2/06 и 57/10)*, у коме се у поглављу VII, прописује право на рад, накнаду за рад осуђеника, одмори и одсуства, као и остала права која проистичу из радног ангажовања затвореника у пенитенцијарним установама у Републици Македонији.

Затвореници раде у складу са њиховим физичким и психичким способностима, које утврђује лекар казнено-поправне установе. Приликом разматрања радног ангажовања осуђеника, узимају се у обзир могућности затвора да плаћа осуђено лице, као и жеља осуђеника, који ће да обавља одређене радне задатке (члан 113). Рад осуђеног лица се организује и врши, по правилу, у економској јединици казнено-поправне установе. Осуђена лица, која су под третманом у отвореном одељењу, могу да раде и ван установе. Осуђеник, који је у полуотвореном одељењу, може повремено да ради и изван установе за издржавање казне затвора, под условом да су под надзором правног лица са којим завод има потписан уговор, као и да то правно лице испуњава минималне техничке услове за рад осуђених лица.

Лице осуђено на казну затвора до шест месеци, за кривично дело, које није повезано са природом посла који обавља у пенитенцијарној установи, може за време радног времена да ради у правно лице, у које је радило пре почетка издржавања казне затвора. Сагласност за рад осуђеног лица ван установе у овом смислу, даје директор Управе за извршење кривичних санкција, који потписује уговор са правним лицем на слободи, односно, институцијом, и обезбеђује писмену сагласност осуђеног лица (члан 114).

Пуно радно време осуђених лица је 40 часова недељно. Изузетно, радно време осуђеника, може да се повећа више од 40 часова недељно, под условима предвиђеним законом. Поред пуног радног времена, осуђено лице може да ради још највише два сата, на пословима одржавања, и другим пословима неопходним за нормално функционисање

пенитенцијарне установе. Затвореници, који похађају основно или средње образовање, за време издржавања казне затвора, раде према скраћеном радном времену (члан 115).

Осуђено лице има право на накнаду за рад. Висина накнаде за рад се одређује зависно од врсте посла, квантитета и квалитета посла и производа које осуђено лице оствари, обуке и стручности коју осуђеник стекне за ту врсту посла, као и ангажовање на раду и допринос минимизирању трошкова производње. На накнаде за рад и награде осуђених лица не плаћају се порези и доприноси. Општим актом министарства задуженог за послове правосуђа, који је у сагласности са одредбама овог закона, ближе се одређују правила накнаде и награде за рад осуђених лица, као и за осуђена лица која без своје кривице не раде, и којима се обезбеђују минимална средства за задовољење најнеопходнијих личних потреба (члан 116).

Осуђено лице, које је без своје кривице неспособно за рад због болести, има право на накнаду за рад из средстава остварених радом осуђеника, сагласно са општим прописима за здравствено осигурање. За осуђено лице, које без своје кривице не ради, а нема сопствених средстава, пенитенцијарна установа обезбеђује најнеопходнија средства за задовољење личних потреба (члан 117). Од накнаде за рад осуђено лице може да користи 70% одмах, док 30% чува као депонована средства у казнено-поправној установи, и предаје се осуђеном лицу приликом отпуштања са издржавања казне затвора, или по захтеву осуђеника, док још издржава казну затвора, даје се на коришћење његовој породици (члан 118).

За проналаске и техничка унапређења, остварена током издржавања казне затвора, осуђеном лицу следе права прописана општим прописима Републике Македоније (члан 119). Просторије и радионице, у којима раде осуђена лица, морају бити савремено опремљене. При изградњи објеката за рад и других радионица, води се рачуна о еколошкој заштити животне средине, за минимално загађење земљишта, воде и ваздуха било којим видом загађивања (члан 121). Осуђена лица, приликом рада морају користити минимална техничка средства заштите на раду, сагласно општим прописима. Осуђено лице има право на инвалидско осигурање, пензијско осигурање, за време које је радио у пенитенцијарној установи, и здравствену заштиту. Такође, осуђена лица су осигурана од повреда на раду или професионалне болести (члан 122).

Осуђеник, који је у току издржавања казне, радио више од шест месеци, укључујући и време проведено на лечењу, због повреде на раду или професионалне болести, има право на неометан одмор у току године, у складу са општим прописима. Ако овим законом није друкчије одређено, одмор се користи у одвојеним просторијама казнено-поправне установе. Боравак у овим просторијама, за време одмора, треба да буде организован тако да омогући опуштање, рекреацију и одмор осуђеног лица. У току одмора, осуђеник прима накнаду за рад као да ради (члан 120), *Закон о извршењу санкција ("Службен весник на Република Македонија", број 2/06 и 57/10)*.

4.5. Радно ангажовање у казнено - поправним заводима у Републици Црној Гори

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Црне Горе из 1994. године, објављен у "Службеном листу РЦГ", бр. 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004 и у "Службеном листу ЦГ", бр. 32/2011, у свом члану 37. прописује: „Осуђеним лицима се, у складу са потребама њиховог третмана, одређује врста посла према њиховим психофизичким способностима и стручним квалификацијама, могућностима и потребама одржавања реда и дисциплине“. За време боравка у пријемном одељењу осуђено лице се изјашњава да ли жели радни ангажман. Ову одлуку у току боравка у затвору може променити.

За радни ангажман осуђеници имају право на накнаду за рад, која се према Закону о извршењу кривичних санкција одређује у висини од најмање 50% гарантоване зараде у држави. Међутим, Правилником о кућном реду за извршење казни затвора у ЗИКС-у прописано је неповољније и незаконито решење, према коме накнада мора да износи најмање 30% од минималне зараде (*Закон о извршењу кривичних санкција РЦГ, "Службени лист РЦГ", бр. 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004 и "Службени лист РЦГ", бр. 32/2011*).

Осуђеници, који желе да раде, чекају кратак временски период да се ослободи одговарајуће радно место, најдуже месец-два од доласка на издржавања казне. Ипак велики је број осуђеника који нису радно ангажовани. Уобичајено је дуго чекање на запослење. Иако знамо да, Европска затворска правила експлицитно наглашавају да затворске власти морају настојати да обезбеде довољно корисног посла за затворенике, у просеку, један до два затвореника по соби су радно ангажовани (у овим павиљонима се број затвореника креће од четири до шест по соби).

Осуђена лица су ангажована у некој од радионица (лимарска, браварска, резбарска, столарска, фризерска), у оквиру павиљона и управне зграде као редари, баштовани, као помоћни радници у кухињи и на фармама у оквиру „економије“ (Млађеновић-Купчевић, Р., 1981). Поред тога, последњих година устаљују се и неке нове радионице у пенитенцијарним установама Црне Горе, типа електричарска, металостругарска, аутомеханичарска итд.

Проблем недовољног капацитета за радно ангажовање осуђених лица препознају и запослени у Сектору за третман. Велики број затвореника се повремено ангажује, као грађевински радници на реконструкцији Затвора Подгорица. Бројни осуђеници у ствари раде на импровизованим и привременим пословима. Поређења ради, једно међународно истраживање је показало да је у хрватским затворима радно ангажовано чак 83,7% испитаника, у енглеским 68,6%, данским 68,5%. Република Црна Гора и њен Завод за извршење кривичних санкција Црне Горе, константно изјављују да је у плану осавремењавање и проширење свих радионица у оквиру КПД-а. Некада је фарма унутар затвора у Подгорици бројала између 10 000 и 12 000 кока носила, а на градским пијацама су постојала продајна места на којима су се продавала јаја са поменуте фарме. Ипак показало се да фарма КПД-а није била економски исплатива.

Направљена је стаклена башта - пластеник, али малих димензија, иако слободних површина за ту намену, као и за проширење фарме има напретек. Неопходно је да Влада наручи бизнис план за проширење производње у заводима за извршење кривичних санкција, ако сам Завод за извршење кривичних санкција (ЗИКС), не може да издвоји новчана средства за ову намену. У ову сврху би се могао ангажовати тим професора и студената са правних и економских факултета. Проширење постојећих фарми имало би вишеструку корист - допринело би квалитетнијем третману осуђених лица кроз могућност да се сви, који желе, радно ангажују, а добијени производи би се могли користити како за потребе Завода за извршење кривичних санкција, тако и за снабдевање намирницама других јавних установа, нпр. Завода „Комански мост“ и сл (Ковач, А., 2009).

У Затвору Бијело Поље, у којем се издржавају казне до 6 месеци, број радно ангажованих осуђених лица креће се од 20 до 30, и ту могућност имају само лица смештена у полуотвореном одељењу, којих је у просеку око 50. Укупан број осуђених лица у овом затвору креће се око 80, што значи да је проценат радно ангажованих у овом

Затвору још нижи него у Подгорици. Према одређеним подацима, у току спровођења третмана осуђених лица настоји се да се радно ангажује што већи број осуђених лица, па макар то ангажовање било периодично. Радна места на којима су осуђена лица ангажована су: редар, баштован, радник у кухињи, у кантини, бравар, водоинсталатер и молер (*Сијерчић-Чолић, Х., Врањ, В., 2011*).

На северу Црне Горе је велика потражња за грађевинским материјалом, нарочито за бетонским елементима, па би било корисно купити машину за производњу бетонских блокова, како би се могућност радног ангажовања затвореника проширила кроз исплативу делатност. Такође, потребно је, склопити уговор са предузећем које би добијене производе откупљивало. Оваква идеја је постојала и раније, међутим од ње се одустало због нерешених планова око реконструкције Затвора.

Објашњење је да висина зараде за запослена осуђена лица износи 50% од минималне зараде у случају да су задовољени услови, да је постигнута норма и број сати проведених на раду. Међутим, оваква формулација о висини накнаде за рад у Правилнику о кућном реду не постоји, већ се прописује да накнада за рад мора да износи најмање 30% од минималне зараде радника на слободи, а не 50%, као што је Законом загарантовано. Подзаконски акт не може сужавати права загарантована законом, тако да је потребно изменама и допунама Правилника о кућном реду за извршење казни затвора ускладити овај подзаконски акт са Законом за извршење кривичних санкција.

Зараде радно ангажованих осуђених лица варирају од 30% до 70% од минималне зараде. Њихова плата износи између 50 и 70 еура. Остали радно ангажовани зарађују око 20 еура месечно, а мајстори, као што су електричари и други и по 50 еура. Према службеним подацима Директората за извршење кривичних санкција Републике Црне Горе, осуђена лица која су повремено радно ангажована као редари зарађују 36,5 еура месечно, док они који раде на грађевини, затим мајстори, столари и бравари примају надокнаду за рад у висини до 100 еура месечно. Неопходно је обезбедити да радно ангажована осуђена лица буду плаћена за свој рад у складу са Законом за извршење кривичних санкција. Правилник о кућном реду за извршење казне затвора предвиђа могућност запошљавања осуђених лица изван Завода, ако су смештени у Отворено одељење. Како такво одељење у заводима за извршење кривичних санкција не постоји, ни једно осуђено лице није радно

ангажовано ван завода, иако је та пракса, према подацима Сектора за третман, раније постојала.

Примера ради, у Казнено поправном заводу у Мостару, Босна и Херцеговина, на овај начин је било ангажовано 18 осуђених лица. Након добијеног одобрења од релевантних институција, осуђено лице склапа уговор са фирмом изван круга Завода, уз могућност продужења уговора након извршења казне. Потребно је овакву праксу поново увести и у пенитенцијарним установама Црне Горе, успоставити сарадњу са неким од предузећа, како би се осуђена лица радно ангажовала и изван затвора. Радно ангажовање ван затвора би имало вишеструку корист, како за време боравка у затвору, тако и након одслужења казне (*Правилник о кућном реду за извршење казни затвора у Заводу за извршење кривичних санкција Републике Црне Горе, бр. 01-Сл./11, од 13. јуна 2011. године*).

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Црне Горе, ни у једном члану наведеног Закона не регулише положај и рад осуђеница, као облик третмана, за време док су оне на издржавању казне у пенитенцијарним заводима. То се може сматрати једна врста родне неравноправности, узимајући у обзир специфичност жене и као затвореника и као људског бића, и њене жеље да ради и професионално се оспособљава. Стандарди ЦПТ-а (став 25) наводе да жене лишене слободе морају имати приступ сврсисходним активностима (раду, обуци, образовању, спорту, итд.) једнако као и мушкарци у истом положају. Истицано је и да се ЦПТ превише често сусретао са случајевима где су женама лишеним слободе биле нуђене активности које су се сматрале „прикладним“ за њих (као што су шивење или ручни радови), док се мушким затвореницима нудила обука далеко професионалнијег карактера. По нашем мишљењу, такав дискриминаторски приступ служи само даљем поткрепљивању застарелих стереотипа о социјалној улози жене.

Штавише, зависно од околности, ускраћивање женама једнаког приступа режимом прописаних активности може се оквалификовати као понижавајуће поступање. Притужбе осуђеница у Затвору Подгорица углавном су се односиле на недостатак могућности за радно ангажовање. ЦПТ је у свом извештају о посети 2008. године констатовао да су могућности за рад осуђеница остале непромењене од њихове посете 2004. године, а тичу се радионица за сортирање јаја и рада на шиваћој машини. Нажалост, три године након посете делегације ЦПТ-а ситуација на овом пољу је још гора, па уместо да радионице буду

проширене, више не постоје ни радионица за сортирање јаја, ни радионица за рад на шиваћој машини.

Осуђенице имају много мање могућности за запослење и мањи избор врсте радног ангажовања од мушкараца. Од Управе се добило објашњење да је број осуђеница много мањи него број осуђеника (креће се око 30), па нису у могућности да им обезбеде услове за разноврсније радно ангажовање.

Према наводима запослених, све жене из I класификационе групе су радно ангажоване. У време посета комисије ЦПТ њих седам је било радно ангажовано ван павиљона и то: у вешерају, у магацину или као кафе куварице, док су још три ангажоване на одржавању хигијене у оквиру павиљона у којем су смештене жене. Изузетно је мало радно ангажованих затвореница, свега 10 од укупно 32, дакле само трећина. Осим тога, избор радног ангажмана је изузетно ограничен. Потребно је осмислити више разноврсних радних активности за жене, минимум онолико колико имају и мушкарци, јер се тренутна ситуација може окарактерисати као родна дискриминација, и то не само због чињенице да жене обављају само традиционално женске делатности, већ и због малог броја радно ангажованих жена. У току је реконструкција и измештање кухиње, у којој се планира запошљавање затвореница. Ова активност је похвална, али треба размишљати о отварању и других радних места за жене, како би оне имале могућности избора радног ангажовања, као и мушкарци са истим статусом (*Горјанц - Прелевић, Т., 2013*).

4.6. Рад осуђених лица у Републици Србији

Позитивно законодавство Републике Србије питање рада осуђених лица, током издржавања казне затвора, регулише одредбама *Закона о извршењу кривичних санкција ("Службени гласник РС", број 85/2005, 72/2009 и 31/2011)*, али и законима из области рада.

Закон прописује да осуђена лица имају право да раде, и да им припадају права на основу рада. Такође, одредбама овог закона, рад осуђеника је дефинисан као саставни део програма поступања, с циљем стицања, одржавања и повећања радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника. За време извршења програма поступања, осуђена лица су у обавези да испуњавају радне задатке и обавезе (члан 86). Рад осуђених лица мора бити сврсисходан и не сме бити понижавајући у ниједном сегменту. Постизање

остварења економске користи, не сме штетити испуњењу сврхе издржавања казне затвора и програма поступања, тј. оспособљавање за живот на слободи и ресоцијализацију осуђеника (члан 87). Затвореницима се врста посла, који ће да обављају у пенитенцијарној установи, одређује у складу са психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама и израженим жељама осуђеног, као и према могућностима казнено-поправне установе.

Стручни тим пенитенцијарне установе задужен је за евалуацију психо-физичких способности осуђених лица (члан 88). После измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција 2011. године, постоји могућност радног ангажовања осуђеника, како у установи, тако и ван установе. Уређење, организација и начин рада затвореника у казнено-поправним заводима, треба да су што сличнији условима, начину и уређењу рада изван завода. Конотација да, пенитенцијарној установи припада накнада за рад осуђених лица изван установе, има један савремен позитивно - правни призвук, и тенденцију за ангажовањем рада осуђеника под уговором (члан 89).

Директор Управе за извршење кривичних санкција, може, на молбу осуђеног лица, које је први пут осуђено на казну затвора до шест месеци, одобрити да за време издржавања казне затвора, осуђено лице обавља послове на радном месту на коме је било запослено у време пријема налога за издржавање казне, ако за то постоје оправдани разлози. Један од услова је, да кривично дело, за које је осуђеник осуђен, није у вези са пословима које ће наставити да обавља (члан 90).

Радно време затвореника може трајати до 40 часова недељно, а може трајати и дуже, прама правилима одређеним законом. Исто тако, осуђена лица имају право да се образују за време издржавања кривичне санкције, и тада раде сразмерно краће радно време. На пословима одржавања чистоће и другим пословима, неопходним за функционисање пенитенцијарне установе, осуђено лице може бити ангажовано још само два сата, преко пуног радног времена (члан 91).

Рад осуђених лица се не урачунава у радни стаж, што сматрамо једним пропустом да осуђена лица остваре пун капацитет својих права из радног ангажовања током издржавања казне затвора (члан 92). Осуђено лице има право на накнаду за рад, која се исплаћује једном у месец дана, а која износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим што се рад дужи од пуног радног времена, увећава за 50%. Директор Управе за

извршење кривичних санкција одређује висину накнада и награда за рад, док управник пенитенцијарне установе одређује које осуђенике ће наградити за успехе на раду (члан 94).

Осуђено лице располаже са 70% своје накнаде за рад, док се остатак оставља на штедњу, која се по одобрењу управника установе за издржавање кривичних санкција, може користити за потребе осуђеника или његове породице (члан 95). Такође, затвореницима припада право на годишњи, дневни и недељни одмор, у складу са општим прописима. За време годишњег одмора осуђеник прима накнаду за рад као да ради (члан 97). Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Члан 100 прописује да се ближи пропис о раду осуђених лица и њиховим правима на основу рада, доноси министар задужен за послове правосуђа (*Закон о извршењу кривичних санкција "Службени гласник РС", број 85/2005, 72/2009 и 31/2011*).

4.7. Анализа радног третмана у бившим земљама СФРЈ

Обрадом позитивних законодавстава бивших југословенских република може се уочити да је рад осуђених лица, током издржавања кривичних санкција, нормиран законима из области кривичног законодавства и општим прописима, који важе за лица на слободи. Такође, у легислатури свих ових земаља, јасно се уочавају сличности, али и разлике, у погледу рада као облика третмана, с циљем њихове потпуне рехабилитације и реинтеграције у отворено друштво, који у већини ситуација зависе од политичко-економске ситуације у којој се одређена земља налази. Међутим, да би бивши осуђеници по изласку из установе били прихваћени као део друштвене заједнице, није довољно рад као облик третмана или поступања само формално-правно регулисати, већ је потребно и убедити јавно мњење да на бивше осуђенике не гледа као на преступнике и "лоше момке", већ да их гледа кроз њихов рад и понашање после издржане казне.

Све бивше републике некадашње СФРЈ још увек недовољно улажу у рад осуђених лица. Превасходан проблем представља тешка економска ситуација у друштву као целини, и потешкоће да се посао обезбеди и за слободне грађане, а камоли за осуђена лица, тако да овај облик третмана у пракси ових држава за сада не функционише на начин на који се спроводио у прошлости, али и сада у развијеним државама света. Ипак, доношењем закона и подзаконских аката, којима се, између осталог регулише примена метода и начина

поступања према осуђеницима, и посебно третмана радом осуђеника, створен је основ за даље унапређење система извршења кривичних санкција у бившим земљама СФРЈ. Остваривање радног третмана подразумева и активан однос осуђеника у том процесу. Закони о извршењу кривичних санкција бивших земаља СФРЈ предвиђају учешће осуђеника у индивидуалном обликовању сопственог третмана рада и остваривању циљева у оквиру извршења кривичне санкције, али и обавезу установе да омогући осуђенику учешће у саодлучивању, обавезу омогућавања партиципације у сопственом преваспитању кроз радни третман. Саодговорност осуђеника има за предмет питања од заједничког интереса и обухвата све области које укључују и организациона и персонална питања.

Овај вид третмана, рад затвореника, у затворском систему се веома активно користи и показао је добре резултате, посебно у снижавању тензије међу осуђеницима и смањењу рецидивизма, као и повећању успешности ресоцијализације и рехабилитације осуђеника у пенитенцијарним установама држава бивших чланица Савезне Федеративне Републике Југославије.

V

Одређење рада као облика третмана у пенитенцијарним установама

5.1. Појам третмана осуђених лица у пенитенцијарној установи

У домаћој и страниј пенолошкој и криминолошкој литератури, усталио се термин „третман“, како би се описао начин поступања према осуђеним лицима, у различитим стадијумима кривичног процеса и извршења кривичне санкције, унутар пенитенцијарних установа и у постпеналном периоду. Третман се може описати као сложен систем метода, поступака и мера, којима се покушава да се утиче на услове живота осуђених лица и промена њихове личности, у специфичним условима изолације, какве представљају казнено-поправне установе (*Николић. З., 2005*).

Третман обухвата и примену институционалних и ванинституционалних мера преваспитања према учиниоцима кривичних дела, с циљем њихове социјалне адаптације и оспособљавање за прихватање важећих друштвених норми и коректно понашање на слободи. Поједина „клинички оријентисана“ схватања и концепти, третман описују као лечење извршилаца кривичних дела. Истовремено, користи се и појам „третман

делинквенције“, који подразумева примену социјалне профилаксе усмерене на сузбијање криминогених утицаја, наравно, у одређеној социо-културној средини.

Појам третмана у свом најширем облику може се поделити у три засебне, а истовремено нераскидиво повезане фазе, на поступање с учиниоцима кривичног дела у кривичном поступку, поступање у поступку извршења кривичних санкција и на крају, али не мање важно, у постпеналном периоду. Те фазе би се могле дефинисати као: судски третман, третман у установи, који је нама најинтересантнији и обухвата, између осталог, рад осуђеника унутар пенитенцијарне установе, и трећа фаза је постпенални третман. Све ове фазе имају заједнички циљ: ресоцијализација учинилаца кривичних дела. Током судског поступка, судија је дужан да до окончања поступка пази на циљеве кажњавања и примене кривичних санкција (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Третман према осуђеним лицима, најуже је везан и присутан у фази извршења кривичних санкција, односно казне затвора, где се примењују разне методе, поступци и мере према осуђеним лицима. Унапред постављени циљеви казне, диктирају како ће се третирати осуђена лица унутар пенитенцијарне установе. У савременом пенитенцијарном систему, као циљеви казне, прокламовани су и промовишу се ресоцијализација и преваспитање осуђеника, па и третман према осуђеним лицима који треба да буде примењен.

Приликом третмана осуђених лица инсистира се на промени личности, промени њиховог схватања и начина живота и рада као и њиховог понашања у друштву. Зато је сигурно и најважнија и основна карактеристика третмана индивидуализација, која означава појединачно третирање и преваспитање третманом осуђена лица, полазећи од његових личних својстава – биолошких, психолошких, криминогених фактора, као и психосоцијалних, који су утицали на његово криминално понашање.

Следеће важно обележје третмана, а које је блиско повезано са индивидуализацијом, је поступност у третманском прилажењу осуђеном лицу. Третман представља и усмеравање и развијање позитивних особина код осуђеника, којима та индивидуа располаже. Неизоставан елемент третмана је и употребљавање метода субјективног и објективног приступа, а све с циљем успешне ресоцијализације осуђеника. Пружање помоћи се може подвести под меру објективног карактера, док рехабилитација и

реинтеграција субјективног карактера поступања према осуђеницима (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Постоје два основна облика помоћи осуђеним лицима: први облик представља примену различитих метода, мера и техника, с циљем да се реше одређена питања која осуђено лице не може само да реши и од чијег решења зависи да ли ће то лице опет вршити кривична дела. Те мере имају за циљ да мењају: социјални, материјални и друштвени положај осуђеника, као и да помогну осуђенику да пронађе запослење, пружи му материјалну помоћ или помогне му да реши неке породичне проблеме. Други облик је упућивање и усмеравање осуђеног лица како да сам реши одређене проблеме и како да се избори са разним потешкоћама у друштву на слободи, који ће му, такође, служити да се одупре вршењу кривичних дела и рецидивизму.

Промена криминалног понашања осуђеног лица најбоље се постиже отклањањем одбрамбених механизма. Ту се примењују разне мере педагошког, психолошког и медицинског карактера, које неумитно воде до суштинске промене личности осуђених лица. Можда је тај процес промене дуг и резултати су непредвидљиви, али је за успешну реинтеграцију осуђеника у друштво потребно детаљно познавање сваког појединог осуђеног лица и правилно поступање са њим. Сложеност и значај овог третмана даје му прави смисао те речи, где даље у клинички оријентисаној теорији третман се назива „терапија“. Знамо да срж делинквентног понашања лежи у самом преступнику. Према тзв. клиничарима, треба примењивати клиничку терапију како би се извршила промена делинквентне личности. Највише пажње привлачи, наравно, третман у казнено-поправним установама или у пенитенцијарним установама, који се у пенолошкој литератури означава као институционални или „пенитенцијарни третман“. Овај термин се највише користи у англосаксонској литератури, а означава се да опише примену различитих метода, поступака и техника према друштвено неприлагођеним лицима, која нису социјално прилагођена (*Милутиновић, М., 1988*).

Да би третман успео, није довољно да затворски службеници имају квалитетне програме рада за индивидуални и групни третман, да су професионални и стручни, већ је потребно активно учешће затвореника у његовом спровођењу (*Кривокатић, В., Чимбуровић, Љ., 2008*).

Примена третмана у затворским условима је трећа фаза, после законске и судске. Основне фазе у третману затвореника су :

- поступање и стимулирање универзалних вредности;
- уклањање друштвених препрека у ресоцијализацији затвореника, обезбеђењем услова за становање, запослење и живот на слободи;
- третман институционалне природе заснован је на научном приступу и прилагођен индивидуи и континуирано има потребе за осавремењивањем.

Успех пенитенцијарног третмана, као институционалног третмана, зависи ће од мноштва фактора као и успеха у сваком понаособ третману у којем осуђено лице учествује (индивидуални, групни, образовни, окупациона и радна терапија, самоиницијативни облик третмана, третман симулације и самоорганизовања осуђеника, културно-уметнички рад итд.). Пре примене одређене врсте третмана врши се провера осуђеног лица у различитим фазама, од правноснажности пресуде до самог боравка и примене третмана у казним установама (*Кораћ, Х., 2006*).

Прва фаза процене затвореника, почиње пре самог уласка у казни завод, применом разних психосоцијалних метода испитивања осуђеника. Проценом стања, у којем се налази затвореник пре извршења изречене кривичне санкције, предлаже се казнено-поправна установа Министарству правде, Управи за извршење кривичних санкција. Класификација затвореника, рекласификација треба да се спроводи свака три месеца (у већини завода пракса показује да није таква ситуација).

Друга фаза представља процену стања у којем се налази затвореник, кроз проверу адаптације на пенитенцијарну установу.

Трећа фаза је: процена понашања и прилагођавања затвореника према пенолошком третману који је планиран од стране стручних служби завода. Праћење затвореника подразумева процену степена потребе третмана, процену степена ризика, смањење или повећање ризика, као и упоређивање са стањем којим је упућен при доласку у казни завод.

Четврта фаза је: процена последица боравка у казном заводу на затвореника. Она је нарочито важна за лица која се баве прогнозом и анализом поврата осуђених лица чињењу кривичних дела, самим тим поврата у казни завод, нарочито када се ради о лицима са дуготрајним казнама. Затворени социјални систем какав је затвор, тражи тимски рад

(пенолози, криминолози, психолози, социолози, правници, социјални педагози и др.) и континуитет у раду. Темељ успешног спровођења третмана је његово непрестано научно праћење, мењање и диференцијација према појединим категоријама затвореника.

Основни циљ третмана је постизање схватања затвореника да је одговоран за своје понашање, кориговање понашања и превенција рецидивизма. Општа начела или принципи у примени третмана код осуђених лица обухватају рад с циљем преваспитања:

- принцип поверења и поштовања достојанства личности, обострано поверење;
- принцип познавања личности, направити детаљну психолошку структуру, и социјалну анамнезу;
- принцип свестраности, откривање талента и неких способности које на слободи није имао;
- принцип јединства васпитних утицаја, у раду и у слободном времену, сарадње свих стручних служби, синхронизација свих активности;
- принцип свесног и активног учешћа, третман затвореника чини активним субјектом а не само објектом преваспитног третмана.

У пенитенцијарном систему одлуке о примени третмана зависе од врсте и категоризације осуђеника на издржавању казне лишења слободе и типа казненопоправне установе у којој се она извршава (*Кораћ, Х., 2007*).

Савремена пракса познаје неколико форми третмана као што су:

- а) индивидуални третман,
- б) групни третман,
- в) образовни третман,
- г) окупациона и радна терапија,
- д) самоиницијативни облик,
- ђ) организовање слободног времена осуђеника,
- е) третман стимулације или индивидуални рад са осуђеником,
- ж) осуђеничко самоорганизовање.

5.2. Облици институционалног третмана осуђених лица

Индивидуални третман је веома битан за свако осуђено лице, које дође на издржавање затворске казне и које има своју особеност, персоналитет, и у пенитенцијарном третману добија казну управо по принципу индивидуализације. Уједно, индивидуални облик рада са затвореницима је најважнија метода у раду на третману. Лице које у КПЗ задужено за третман затвореника, мора да упозна чињенице везане за затвореника да би могло имати квалитетан приступ у индивидуалном третману лица. Основа за то су подаци из досијеа затвореника, резултати тестова интервјуа, као и чињенице из непосредних разговора са затвореником. Третман треба бити прилагођен структури личности затвореника, а његова примена карактеристична је у КПЗ-а где се користи тзв. клиничка метода.

Клиничку методу примењује клинички психолог, уз посматрање и експеримент, узимање анамнезе, дијагностицирања, прогнозирања. Индивидуалним третманом руководи психолошки андрагог. Психолог, педагог, психолошки андрагог, социјални радник учествују и осмишљавају заједнички третман осуђеног лица, не само у индивидуалном раду (*Кораћ, Х., 2007*).

Индивидуални рад подразумева рад са појединцем. Индивидуално прилажење третману заснива се на схватању да је сваки преступник по личној структури индивидуалан, да су његове везе са светом у којем живи посебне и да је преступничко понашање одраз тих личних својстава, али и ширег сплета друштвених односа и околности. Овакво индивидуално прилажење омогућава терапеуту да у току вођења разговора уђе дубље и суптилније у све стране личности. Савремени прилаз у раду са осуђеним лицима не састоји се у томе да осуђени реши конкретан проблем, већ да му се помогне да сазри, како би лакше излазио на крај са личним проблемима. Од посебне је важности време индивидуалног рада са осуђеним лицима.

Рад са осуђеним је много ефикаснији онда када осуђени потиснут својим проблемима сам затражи помоћ. Схватање личности човека као јединствене и непоновљиве индивидуе у анатомско-физиолошком смислу, те психолошко-социјалном аспекту, утицало је да се укине класично кажњавање преступника применом стандардизованих казни на бази кривичног дела, без да се у њиховом одмеравању узимају особине личности преступника. Индивидуални рад са осуђенима се тако може дефинисати и као облик васпитног рада у

казнено-поправним установама, у оквиру кога се, на основу поменутих принципа, примењују одређене методе и средства рада.

Битно је схватити да индивидуализација није циљ за себе и да она мора бити подређена основном циљу кажњавања – омогућавању и постизању оптималних могућности ресоцијализације осуђеника. Индивидуални рад, према свом карактеру, најчешће има вид индивидуалног саветовања, које се као форма рада примењује и у просветном, здравственом, социјалном и другим областима рада са људима. Потребу за саветовањем имају скоро сви људи са проблемима, а осуђеници су они код којих је та потреба, с обзиром на ситуацију у којој се налазе, знатно израженија. Индивидуални контакти васпитача и осуђеног лица одвијају се у „четири ока“ и у посебној просторији прилагођеној захтевима таквог рада. Васпитач у примени овог вида саветовања, користи и дијагнозу о осуђеном, коју је добио из пријемног одељења, а нарочито тестове о аспектима личности (*Николић, З., 1985*).

Групни третман је такав третман који обједињује хуманистички оријентисану психологију, која је допринела де се схвати значај интерперсоналних односа људи у групама. Почети групног рада се везују за област психијатрије. Данас групни рад је у широкој примени. Групни рад у казнено-поправним установама је облик рада са осуђенима, заснован на учењу социјално оријентисане психијатрије и психологије, а у оквиру тог облика рада се примењује више варијанти и метода. У пенолошкој пракси има за циљ отклањање криминалних облика понашања затвореника, у оним сегментима у којим индивидуални рад не може дати најбоље резултате, првенствено када посматрамо човека као социјално биће, што он у суштини и јесте. Да би се квалитетно примењивао групни облик третмана, потребно је формирати групу да је њен састав бар приближно сродних карактеристика природној средини, тј. примењив је код оних преступника где је узрок криминалне оријентације утицај девијантне средине. Сматра се да је за групни рад неподобна затворска популација, којима је изречена казна затвора мања од једне и по године, осуђени за нехатна кривична дела и особе старије од педесет година (*Бошковић, М., Радоман, М., 2002*).

Разлози за увођење овог облика рада су у значају интерперсоналних односа за човеково понашање. Групно прилажење третману полази од концепта теорије група, која сматра да се узроци криминалног понашања налазе у групним односима и везама

осуђеника. Сходно томе, ако је група медијум криминалног понашања, она може послужити и као фактор промене ставова, мишљења и схватања о вредностима – наравно у случају групе са позитивним вредностима, ставовима и понашањима. Због тога се група у неким системима сматра као први терапеутски принцип.

Групни рад у пракси има неколико варијанти које чине примена одређених метода и техника, а код неких аутора се сусрећу и другачија терминолошка одређења. Мак Коркл наводи четири врсте групне терапије које се примењују у неким америчким затворима и то: репресивно-инспирациону, дидактичку, аналитичку и руковођену групну интеракцију. Репресивно-инспирациона варијанта подразумева подвргавање групе разним стимулансима, као што су: музика, читање новина итд. Циљ је да се привуче пажња субјекта и доживи нека врста друштвеног стимуланса. Дидактички усмерен групни рад ставља у центар збивања водитеља саветовања, коме је за такву улогу потребно да буде стручан и са одређеним искуством за идентификацију и модификацију фактора који утичу на осуђеникову несређеност. Аналитичка групна психотерапија се заснива на психоаналитичкој теорији, у којој водитељ групе у одређеној емоционалној атмосфери, подстиче слободну интеракцију као средство да се чланови упусте у неспутане разговоре.

Методи групног рада:

- биоенергетска психотерапија (када психотерапеут и водитељ, затвореника у емоционално опуштеној атмосфери, доводи до слободне комуникације без ограничења),
- примални крик, радикас варијанта,
- терапија осећања, гешталт терапија и трансакциона анализа.

Најчешће примењивана метода је групно саветовање, у групи од 10 лица хомогеног или хетерогеног састава. Ова метода има шансе да успе уколико постоји искрено интересовање за третман, жеља и солидарност за друге, ако су лица толерантна, могу слушати критике и конструктивно водити разговор, ако не подлежу самосажалењу и слично. Затвореницима у групи је сужен дијапазон манипулације, што у индивидуалном третману није случај, јер се ситуације не могу прилагођавати у великој мери очекиваном понашању сваког затвореника понаособ. Циљ је да се испитају узајамни односи с другим лицима који су важни у његовом (осуђениковом) животу и да он постане свестан потиснутих искустава која представљају корен тешкоћа у његовом понашању. Руковођена

или усмеравана групна интеракција је модификација аналитичке групне психотерапије у којој водитељ има активну улогу. Групно саветовање подразумева пружање помоћи лицу са проблемом (емоционалним, вољним, адаптивним и сл.), које није и обавезно и психички оболело (Ковач, А., 2009).

Образовање и васпитање осуђених лица, као облик третмана, треба да утиче, као и већина третмана, на спречавање криминалног понашања осуђених лица и лакшу реинтеграцију и ресоцијализацију осуђеника у друштво на слободи. Одређена истраживања су показала да низак степен образовања и примитивног понашања води нарушавању критеријума приликом процене шта је дозвољено, а шта недозвољено понашање. Утврђено је да већина осуђеничке популације има низак образовни ниво.

Основни циљ третмана образовања и васпитања осуђеника је да поправи понашање и утиче на добро владање и придржавање правила кућног реда завода осуђених лица, и како би та осуђена лица била више склона дисциплини него она која нису укључена у третман образовања и васпитања.

Први Конгрес за кривично право и казнене заводе одржан је у Лондону 1872. године, где се поред других битних ствари за кривично право и казнене заводе, расправљало и о образовању и васпитању осуђених лица.

Осмишљавање педагошког рада за изгубљене и рањиве осуђенике у затвору је важно у едукацију за конкретно занимање, што ће му помоћи да када се врати у стару средину може наставити радити на пословима које је научио у затвору. Пенитенцијарна установа је обавезна да има и добро опремљену библиотеку (образовну и забавну литературу) за све категорије осуђеника. Образовање одраслих, као третман, организује се у сарадњи са образовним установама са подручја где се налази. Циљ организовања наставе је обучавање за конкретна занимања или преквалификација и слично. Нарочито треба обратити пажњу на образовање малолетних лица, правилном васпитању, позитивним особинама и корекцији у понашању малолетника те пропуста у његовом васпитању (Бисић, М., Коск, I., 2008).

Међународна комисија за кривично право и казнене заводе је расправљала на четири своје седнице о овој врсти третмана. У свакој казнено-поправној институцији, треба да буде успостављен третман образовања и васпитања осуђених лица током целог издржавања казне затвора или друге казне институционалног карактера, поготово, код малолетних учиниоца кривичних дела, како би се наставио континуитет образовања и

васпитања и тиме подигао образовни ниво осуђеничке популације у целини. Одређена пенолошка схватања предлажу да третман образовања и васпитања треба примењивати само према малолетним починиоцима кривичних дела. Такве тврдње се, у већини случајева, побијају андрагошким схватањима, где се закључује да образовање и васпитање човека, самим тим и осуђеника, не зависи од старости особе, уколико нису у питању особе у позној старости.

Третман образовања и васпитања се спроводи дуже од два века у пенитенцијарним установама, што само доказује његову важност и отпорност на критике и промене. Образовање у казним заводима спроводи се у оквиру школског програма, где обухвата предавања, расправе о актуелним друштвеним питањима, гостовања уметника, представе, концерте, оснивање библиотека, читање дневне штампе и коришћење средстава мас медија.

Европска затворска правила прописују да свака институција треба да има библиотеку, опремљену богатим избором забавне и стручне литературе, коју би користила осуђена лица. Образовање и васпитање осуђених лица у казнено-поправној установи има за циљ да промени свест код осуђеника, укаже на правилне вредности, изврши корекцију понашања кроз васпитање и подиже образовни ниво до једне границе где ће осуђена лица спознати праве вредности и прихватити норме понашања одређеног друштва на слободи. Један од ставова, које смо поменули да су критиковали третман васпитања, и самим тим образовања, је и тај, да третман образовања и васпитања не треба употребљавати и да не доноси користи затвореницима. Међутим, дугогодишња употреба овог третмана је показала да, кроз успешну и стручну педагошку примену, третман образовања може бити више него успешан, поготово ако је правилно и континуирано презентован осуђеничкој популацији (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Радно окупациони третман или окупационо радна терапија спроводи се са циљем стицања радних навика и кориговања понашања. Најчешће се срећемо у литератури са терминима: радна терапија, окупациона и производни рад затвореника. Ова терапија је предвиђена за производно неспособна лица. Радно-окупациона терапија и радне обавезе дају могућност осуђеним лицима да стекну нове вештине и да науче обављати послове који ће им користити по завршетку третмана. Опште прихваћен термин – терапија радом, обухвата радно терапеутске активности у ужем смислу те комуникацију и активности које

се издвајају под називом: окупациона терапија. Осим тога, планске, организоване и осмишљене радно-окупационе активности, омогућавају затвореницима да се осећају корисно, да виде резултате свог рада, да стварају позитиван однос према радној дисциплини, да стичу радне навике, као и да развијају самодисциплину. Радно-окупациона терапија обухвата све мануелне, креативне, рекреативне, едукативне и остале активности, с циљем корекције понашања и побољшања одређене физичке и менталне функције.

Улога радно - окупационе терапије је неопходна у процесу рехабилитације и припреме клијента за повратак у социјалну средину. У оквиру радно окупационе терапије организују се бројне активности које се спроводе плански, континуирано и у складу са психофизичим могућностима клијента. Међу појединим групама радно терапеутских и креативних активности постоје оштре границе, које оправдавају њихово организационо и методолошко обједињавање. На једној страни налазе се изразито радно терапеутске или по англо-америчкој терминологији, индустријско терапеутске активности, које неоштро прелазе у окупационо терапеутске, а у ове активности у које спадају слободно уметничко креирање, односно доживљавање таквих креација с подручја музике, сликарства или позоришне уметности. На супротној страни су активности које сматрамо рекреацијом у ужем смислу речи, односно провођења слободног времена без претходног програма и задатака у игри, спортским активностима и друго (*Кућанчанин, М., 2010*).

Самоиницијатива је облик третмана која представља значајну иницијативу самог осуђеног лица, способност да поправе своје понашање, способност за самодисциплину, толеранцију у односима са другим затвореницима. Такође је значајан степен иницијативе у односима са запосленима унутар казнено-поправног завода, отвореност и поверење затвореника према васпитачима, тј. отварање према њима.

Стимулација као третман не представља посебан облик третмана, већ представља стимулативне мере које побољшавају учинак третмана уопште. Састоји се у давању награда (редовна и ванредна одсуства, изласци, посете, пријем пошиљки, дописивање, слободу кретања, превремено отпуштање – условни отпуст и сл.) или казни тј. укидању или ограничавању средстава стимулације (изолација, упућивање у самицу и сл.), (*Бисић, М., Коск, I., 2008*).

Третман кроз слободно време посматрамо као: компензацију за изгубљену равнотежу; као накнаду за изгубљено у професионалном раду; улогу замене, новом улогом

у затвору. Слободно време је део човековог укупног времена, који му остаје на слободном располагању, након испуњења радних и других обавеза, односно након неопходног времена, као нужде људске егзистенције. Нема нарочите потребе да се посебно доказује од коликог је значаја за човека уопште, задовољење потреба за одмором, разономом и личним развојем. Третман организовања слободног времена осуђеника се јавља као једно од подручја у оквиру којих се одвијају васпитање, преваспитање и ресоцијализација. Ова област активности осуђених лица и са осуђеним лицима од великог је значаја за њихово морално, умно, физичко и естетско васпитање, односно за њихово преваспитање.

Питању организације слободног времена у пенитенцијарним установама придаје се посебна пажња, као значајном фактору преваспитања. Стваралачко коришћење слободног времена, у затворској клими, може да испољи многа позитивна дејства на осуђена лица, на њихово физичко и ментално здравље. Многи аутори сматрају да су затворске побуне, нереди, повезани са неадекватним организовањем слободног времена у установи. Слободно време осуђеника мора добити такво место у животу и раду установе да, уз професионално оспособљавање, рад и друге организоване форме деловања постане значајан фактор ресоцијализације.

Два су основна правца деловања установе, њених тела, органа и васпитача у домену слободног времена осуђеника. Први се састоји у напорима око обезбеђења што повољнијих објективних, просторних, материјалних и других услова за активности у том времену. Реч је о обезбеђењу терена и реквизита за спортске и друге телесне активности, затим о обезбеђењу простора и друге одговарајуће опреме за културно-уметничку, забавну, техничку и друге активности разних секција и сличних форми организованог коришћења слободног времена. Поред овога, неопходно је планско и смишљено деловање у правцу усмеравања и каналисања слободног времена осуђеника, што представља посебно подручје деловања установа у овом домену. То значи да је, и поред објективних услова за квалитетно коришћење слободног времена, потребна и интезивна и специфична андрагошка активност у том времену.

Приликом организовања слободног времена морају бити изучени интереси, потребе и могућности учешћа појединца и група у одређеним областима активности, имајући при томе у виду њихов узраст, раније искуство, преступничку оријентацију, физичке и менталне способности и друга индивидуална и групна својства. Известан део слободног

времена осуђеника треба да се посвети: размишљању о својој ситуацији, плановима за будућност, породичним проблемима, писању писама итд. Преко праћења понашања осуђеника у слободном времену, могу се уочити позитивна и негативна својства сваког појединца. Познато је да се личност показује у „правом светлу“ управо онда када се може релативно слободно испољити (*Јашовић, Ж., 1964*).

У слободном времену организују се различити видови слободних активности, одмора (без физичких и психичких напора), рекреације (уз активно учешће у спортским и другим активностима), активности развоја (у различитим видовима друштвених активности). Активности у третману, успех рада службе за преваспитање и целе установе, зависи и од способности за увођењем новог, креативно-корисног, типа секција, и могућности упражњавања различитих облика хобија. Потребне су и посете локалним позориштима (кроз предавања о глуми, пожељан је рад на представама са тематиком породице, топлине дома и суочавања затвореника са ситуацијом у којој је био и у којој се још увек налази, свакако ће помоћи избацивању, растерећењу негативног из себе, а стварању позитивног. Сазнања о понашању осуђеника у слободном времену су поуздан основ за адекватан избор и примену васпитних и корективних поступака у свим облицима васпитног деловања (*Кораћ, Х., 2007*).

Осуђеничко самоорганизовање је још један од начина поступања према осуђеним лицима унутар пенитенцијарних установа, који се састоји од подстицања иницијативе за самодисциплину, разумевање и толеранцију, с циљем развијања осећања одговорности за сопствене поступке. Осуђеничко самоорганизовање је познато још и као осуђеничка самоуправа, који треба да доведе до промена у самој личности осуђеног лица. Овај облик третмана се јавља у раним годинама суровог затворског система, у периоду осуде и изрицања тешких кривичних санкција за почињена кривична дела. У том стадијуму, овај облик организовања осуђеника деловао је као „савет“, који ће да преноси жалбе осуђених лица заводској управи.

Томас Молт Осборн је основао први пут тзв. „Лигу за узајамну добробит у затвору“ у једном њујоршком затвору, чији је управник био, и тим гестом је постао пионер у тзв. осуђеничком самоорганизовању. Он је настојао да осуђеним лицима омогући да сами смишљају идеје, организују живот и побољшају своју ситуацију у пенитенцијарној

установи и ту идеју је чврсто бранио, када би спољни утицаји покушали да наруше такав систем осуђеничког организовања.

Главни критичари овог облика третмана биле су Сједињене Америчке Државе, које су износиле мноштво негативних критика на рачун овог третмана. Камен спотицања за пенолошку заједницу САД-а је било то што овај облик третмана није дао позитивне резултате 169 година. Та тема је била актуелна 1960. године и исте те године донет је закључак Америчког удружења правника казних установа о укидању или строго опрезном приступу приликом примењивања овог облика третмана осуђених лица.

Осуђеничко самоорганизовање нема своју формално-правну подлогу, али је незамењиво на побољшању односа између осуђеника и особља и свих запослених унутар одређене пенитенцијарне установе. Овај облик третмана је најзаступљенији у скандинавским земљама и у САД-у. Данас је осуђеничко самоорганизовање пренело улогу осуђеника, као пасивног субјекта, лица над којим се врши одређено поступање, третман и терапије, до осуђеника активног учесника у комуникацији, осмишљавању идеја и начина за преваспитање и бољу ресоцијализацију за живот на слободи (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

5.3. Рад као облик третмана

Рад као облик третмана у пенитенцијарним установама одвојили смо у посебну целину, раздвојили од других метода и начина поступања према осуђеним лицима тј. од различитих облика третмана који се користе, зато што сматрамо да је рад далеко најпродуктивнији облик третмана и да доноси највише успеха у погледу ресоцијализације осуђених лица и успешног поврата у друштво на слободи истих. Самим тим, иако је и на слободном тржишту последњих година заступљена економска криза, као и велика незапосленост, ипак радни третман оспособљава затвореника да, по издржаној казни, лакше пронађе посао и да буде конкурентан на тржишту рада, с циљем задовољења својих, макар елементарних потреба.

Као што је познато, традиционална подела рада разликује интелектуални - умни од физичког - мануелног рада. Ова се подела показује све мање прихватљивом, јер се постепено, али сасвим извесно укидају границе између ове две врсте рада. Са напретком

науке, технике и друштва уопште, са његовим прерастањем у више, људскије форме организовања првобитна разлика између умног и физичког рада губи на свом значењу.

Ако данас и правимо разлику између умног и физичког рада морамо бити свесни да та разлика није тако оштра и да ће са даљим напретком и аутоматизацијом процеса производње бити све мање присутна. Већ у савременим условима мало је послова који се изводе искључиво помоћу физичке снаге. Далеко је већи број радних операција које су аутоматизоване и где се човек појављује у улози организатора рада и руковоаца аутоматизованих оруђа рада, а мање као онај ко се физички исцрпљује у раду. Кратко речено, човек је изумео таква оруђа која не само што замењују његову физичку снагу, већ и његове интелектуалне потенцијале. У тако аутоматизованом процесу производње улога човека се помера са раније искључиво физичког ангажовања на област планирања процеса производње и активности везане за расподелу дохотка оствареног у том процесу.

Без обзира на све иновације процеса рада, рад има непроцењиву вредност за развој како друштва, тако и сваког појединца, као учесника у процесу рада. Маркс је у вези с тим истицао да је рад битна претпоставка очовечења човека - рад је створио човека, он је битно мерило његове људскости. У нашим друштвено - политичким условима, положај човека у друштву требао би да буде одређен карактером и вредношћу његовог рада. Имајући у виду ове и друге вредности рада наш законодавац, респектујући и друга научна сазнања, осуђенички рад дефинише као основни фактор укупног преваспитања осуђених лица. Ако је рад основни чинилац развоја човека, он је тим више чинилац корекције тј. фактор преваспитања, ресоцијализације и рехабилитације оних који су се огрешили о друштво и његове стандарде понашања (*Сулејманов, З., 1996*).

У установама за извршење кривичних санкција омогућено је упражњавање различитих занимања и различитих облика производног рада. Отуда је, у принципу, могуће да се приликом распоређивања осуђеника на радна места, води рачуна о њиховим афинитетима, аспирацијама и плановима за будућност. Наравно, то није могуће у свим случајевима и до краја постићи услед објективних околности.

Некада не би било ни оправдано са становишта преваспитања да се такве жеље задовољавају. Не доводећи у питање општи значај који рад има у процесу преваспитања треба ипак рећи да сви облици рада немају подједнаку вредност у погледу развијања радних навика, обликовања моралних квалитета, воље, карактера, марљивости и

друштвене дисциплине. Овде предност има рад, који има карактер производног рада било у области индустријске, занатске или пољопривредне производње. Ови облици производног рада остварују на човека снажније дејство, ангажују његове психичке и физичке способности, подижу радни елан и остварују позитивне емоције, јер су резултати рада видљиви и представљају одређену вредност. Својом динамиком ови облици производног рада изискују максимално ангажовање физичких и психичких снага, захтевају концентрацију пажње и других психичких својстава, што све има непроцењиву вредност за преваспитање, промену уверења, промену погледа на свет и усвајање позитивних ставова. То значи да ови облици рада понајвише доприносе остварењу процеса ресоцијализације и рехабилитације, извлачећи основне снаге и ослањајући се на унутрашње, властите квалитете човека као бића. Имајући у виду напред поменути вредност рада за преваспитање може се рећи да је она тим већа, ако се зна да међу осуђеним лицима има подоста и оних код којих нису у довољној мери развијене радне навике и да су се многи од њих оријентисали на "лак" начин живота, избегавајући радне активности (*Перић, О., 1973*).

Зато правилно организован производни рад представља најјаче средство терапије и незаменљиву меру преваспитања и навикавања на сталну радну активност. Он је средство против разних негативних преокупација, против осећања усамљености, осећања досаде и доживљавања безвредности људског живота. Другим речима, рад служи као средство стварања душевне равнотеже и физичког здравља, развија перспективу, подстиче стваралаштво и обликује позитивне емоције, обезбеђује ведрину духа и општи елан човекове личности. Такву вредност рад остварује и код оних осуђених лица која поседују радне навике, стим што је овде акценат на очување таквих навика, како би, као и у првом случају, били способни да по изласку на слободу своју егзистенцију обезбеђују радом.

Указујући на вредност рада професор Огризовић истиче: "Када је рад добро организован, потпуно обузима дух и тело осуђеника. Без рада је казна мука, а спојена с њиме она доприноси духовној равнотежи. У плодноном раду лежи висока етичка вредност, она представља изразиту и снажну противтежу различитим криминалним склоностима и психичким напетостима". Радом се развија свест и уноси извешан ред у стихију која влада у том временском блоку. Његова је даља вредност у томе што има извесну стимулативну снагу - покреће осуђеника на реализовање задатака које су уз помоћ васпитача сами дефинисали. Тиме деловање васпитача у овој области поприма плански

карактер. Дужност је васпитача да, преко одговарајућих поступака, стимулишу и потпомажу реализацију таквог програма, настојећи истовремено да створе што повољнију климу за задовољење позитивних потреба и разних креативних способности сваког осуђеника. На крају, подвучимо још једном да је задатак установа за преваспитање и пенитенцијарних установа уопште, да смишљеном активношћу сузбијају лоше навике и негативне тенденције у понашању осуђеника, као и да буде и развијају њихове интересе за разне позитивне садржаје и активности радног третмана. Под стручним вођењем васпитача осуђеници се, наиме, морају научити и навићи да своје радне способности користе на начин који ће допринети развоју њихове личности, чиме се снажно доприноси превенцији даљих (*Огризовић, М., 1956*).

Осим тога што рад доприноси стицању, одржавању и повећању радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника, он и на друге позитивне начине може утицати на понашање и промену личности осуђеника: корисно утрошено време, одржавање физичког и менталног здравља, радно оспособљавање за појединце, радно усавршавање и слично.

Осуђеницима је омогућено да раде, да се баве разним активностима и да се на неки начин оспособе за живот и рад на слободи. Тако одржавају радне навике, стичу нове, а неки добијају и плату тј. надокнаду у виду уплате на рачуну који штићеник поседује у мензи и подиже сваке среде у недељи, четири пута месечно. Када се распише конкурс за радно ангажовање осуђених лица јави се изузетно велики број осуђеника. На једно радно место конкурише и по 20, 30 осуђеника (*Нешић, С., 2010*).

У свим казнено-поправним заводима постоји служба за обуку и упошљавање осуђених лица, у којима се осуђеници обучавају и професионално оспособљавају. Превасходни задатак ове службе налази се у улози обучавања осуђених за рад, организовање рада и реализовање програма професионалног оспособљавања, као претпоставке професионалне реинтеграције осуђених лица. Непосредно на овим задацима, са осуђеним лицима раде стручни инструктори који морају координирано са осталим учесницима у процесу ресоцијализације, пре свега са васпитачима, да прате резултате у примени рада и отклањања евентуалних сметњи у правилној примени радне терапије. Већина људи, па и осуђена лица, мотивирани су за рад. Рад у пенолошкој пракси примењивао се као казна а не третман (*Атанацковић, Д., 1988*).

Као стручни инструктори упошљавају се људи од струке, где не пренабрегава чињеница да ти људи морају бити обучени за извршавање примарног задатка, тј. васпитног утицаја на осуђена лица, кроз примену радне терапије. Сврха рада осуђених лица првенствено се састоји у стварању, одржавању и развијању радних навика код осуђених, као и њиховом стручном оспособљавању и усавршавању, да би се тиме остварили основни услови за социјалну адаптацију по изласку са издржавања казне.

5.4. Карактер и принципи рада осуђеника

Пенолошка литература, даље, поставља једно круцијално питање, које је везано за постојање принуде у раду осуђених лица, да ли постоји принуда на рад осуђеника у пенитенцијарној установи. Самим одговором на питање да ли је право или обавеза осуђеног лица да ради унутар казнено-поправне установе за време издржавања казне, може се стећи представа о правној природи осуђеничког рада, а даље и о његовом карактеру (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

Пенолошка литература и њени аутори издвајају три врсте осуђеничког рада: рад као обавеза, рад као право и обавеза и рад као право без обавезе. Када рад осуђеног лица посматрамо као право, тада се сматра да осуђеник има право да бира да ли ће да ради или неће, за време издржавања казне у пенитенцијарној установи. С друге стране, у казнено-поправним системима где је рад дефинисан као обавеза осуђених лица, од њих се захтева да раде за све време док су унутар завода за издржавање казне.

Већина европских и светских система предвиђа овакав облик организовања осуђеничког рада, као обавезу осуђених лица, током издржавања затворских казни, са неким изузецима типа: осуђеници са кратким казнама затвора и политички кривци. Став и Законско регулисање као права и уједно, као обавезе, постоји у: Данској, Норвешкој, Шведској, Србији (до доношења измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција 2011. године). Постоје аутори који су хуманистички оријентисани, па термин „обавезан рад“ понекад доводе у везу са принудним радом. Други аутори пенолошке мисли наводе да је ресоцијализација осуђених лица процес који се одвија у условима принуде, а да је рад средство и метод у том процесу. Још је опасније постојање могућности искривљивања и злоупотребе карактера рада осуђених лица. Највећа злоупотреба осуђеничког рада

проистиче из, с једне стране, оправдане друштвене потребе, за економским просперитетом и да осуђенички рад буде користан и продуктиван, и да доноси одређену добит.

Осуђеницима је већ одузета њихова слобода, где самим тим, постоји јасан ризик да приватно унајмљивање осуђеничког рада може у себи да садржи и дозу експлоатације и онемогућавања било какве тежње за постојањем слободне воље код самих осуђених лица. Народна Република Кина, на пример, оно што сматра и прописује као антисоцијално понашање, попут: крађе, преваре или коцкања, кажњава се принудним радом. „Рехабилитација кроз рад“ је назив владиног програма, којим је обухваћено око 240.000 људи у кинеским затворима, где већина затвореника проведе једва једну пуну годину у пенитенцијарној установи (*Busse, M., Braun, S., 2003*).

Три основне концепције одступања и неуједначености критеријума, јављају се у погледу принципа накнаде осуђеним лицима за рад. Прва концепција, законом гарантује осуђеним лицима унутар казнено – поправне установе право на праведну накнаду за рад који обављају док су на издржавању казне затвора. Основни мотив за осуђенике треба да буде накнада за рад, као и код сваког другог лица на слободи, која су, такође, посвећена остваривању материјалне добити за уложени труд. Према другој концепцији, осуђеним лицима се може дати одређена погодност, под унапред постављеним условима и по трећој, осуђена лица немају право на накнаду за свој рад.

Већина писаца и пенолога је сагласна око идеје да осуђено лице треба да прима накнаду за свој рад. Један од разлога зашто је то добра идеја је и тај, да за време издржавања казне затвора, осуђено лице том накнадом за свој рад доприноси сопственом издржавању у пенитенцијарној установи и подмирује своје потребе. Такође, радом осуђеници надокнађује штету изазвану вршењем кривичног дела и обезбеђују средства којима помажу својој породици, а уштеђевином доприносе да лакше отпочне живот на слободи, и помаже успешној ресоцијализацији и постпеналној помоћи.

Следећи камен спотицања је и одређивање висине правичне накнаде за рад осуђених лица у пенитенцијарним установама. Схватања на ту тему се крећу од симболичне накнаде, до накнаде у виду дневнице, или награђивања по комаду производа. У склопу свега тога јављају се и други критеријуми. Већина европских земаља прихвата принцип факултативног награђивања осуђених лица. Прихвата се и критеријум висине надокнаде,

према професионалној способности осуђених лица или услов доброг владања и квалитета обављеног посла затвореника.

Дилеме се стварају и код организовања и функционисања одређених производних делатности и читавих привредних јединица, као и код обавезе обезбеђивања радног места за свако осуђено лице. Последица тога је да привредне јединице не могу да постигну просечну продуктивност рада оне гране којој припадају. За радна места у пенитенцијарним установама, када је за извршење радног задатка потребан један радник, распоређује више осуђених лица. Целокупна расположива осуђеничка радна снага независна је од упошљавања одређене квалификационе структуре становништва у националној привреди. Такође, структура радне снаге осуђених лица је везана за случајност и за могуће велико учешће појединих врста квалификационе структуре осуђених лица, јер према социјалним или личним својствима не морају да одговарају потребама у индустријској производњи (*Млађеновић – Купчевић, Р., 1981*).

У већини држава света, посебна пажња се указује осуђеним лицима, која никада нису била запослена (*inmates with history of chronic unemployment*). Развијање радне навике код осуђених лица и што успешније спровођење овог облика третмана је важно посебно за такву врсту осуђеника. У таквим ситуацијама се примењују посебни програми поступања. Такве мере поступања обухватају, најпре, утврђивање броја оних који никада нису радили и услова везаних за условни отпуст осуђеника. Услуге свих служби унутар пенитенцијарне установе, треба да буду на располагању осуђеном лицу, како би се њему омогућио успешан повратак у заједницу (*Максимовић, Р., 1985*).

Радна терапија и индивидуални рад, као и професионално оспособљавање, су најзначајнији облици третмана који се примењују према осуђеницима. Засигурно радна терапија у свом функционалном облику је покретач преваспитања осуђеника. Исто тако, веома је тешко спроводити радни третман у пенитенцијарним установама, које немају довољно средстава, производних погона или сировина, као и оспособљавање и обучавање осуђеника са застарелом опремом.

5.5. Системи рада осуђених лица

Примаран и најефикаснији облик третмана осуђеног лица засигурно је осуђенички рад. Међутим, сагледавањем природе и карактера рада у казним заводима, током дугих временских периода увођења и примене различитих облика казне затвора, запажају се многе разлике у овом облику третмана. Оне се односе на питања карактера и улоге осуђеничког рада. Схватања о карактеру рада осуђених лица имају своју еволуцију, која се може пратити од првих покушаја организације затвора. У појединим земљама и њиховим пенитенцијарним установама, јављају се и различити системи и облици осуђеничког рада. Често те разлике су условљене: општим политичким уређењем; степеном развијености привреде и другим економским условима у једној земљи; усвојеним концептом извршења казне затвора, и схватањима осуђеничког рада.

Одељење за економска питања УН, 1955. године, поделило је све системе организације осуђеничког рада на две групе, према томе да ли у раду осуђених лица преовлађује државни или приватни интерес. Тамо где преовлађује систем државног интереса, постоји систем рада за рачун државе; систем рада за потребе државе; систем јавних радова; систем рада у предузећима на слободи. Системи, у којима преовлађује приватни интерес, могу се посматрати као: систем закупа, систем уговора, систем рада по јединици производа (*Elliot, M., 1962*).

Систем рада за рачун државе је скоро опште прихваћен у свету. У том систему рада осуђеника, држава је та која организује рад и производњу у казнено-поправним установама и сама продаје своје производе. Систем рада за потребе државе је сличан претходном, по начину организације, али се производња концентрише на оне производе који су потребни јавној служби и држави уопште. Систем јавних радова обухвата ангажовање осуђених лица на јавним радовима, као што су: изградња мостова, путева, брана, исушивање мочвара. Рад у предузећима на слободи подразумева упућивање осуђених лица на рад у неко предузеће, најчешће у месту у коме је лоциран казнено-поправни завод. Овај систем се примењује пред сам крај периода на који је изречена казна затвора, с циљем да се услови живота на слободи приближе осуђеном лицу.

С дуге стране, системи у којима преовлађује приватни интерес, међусобно се разликују. Европска затворска правила, прописују да, овај рад затвореника организује заводска администрација (чл.73). Систем закупа предвиђа да држава уступа одређени број

осуђеника, наравно, преко управе пенитенцијарне установе, послодавцу на слободном тржишту, који врши и организацију и надзор над радом осуђених лица. Послодавац плаћа држави уговорену суму новца на име закупнине за рад осуђених лица. У овом систему организације осуђеничког рада, осуђена лица раде ван казнено-поправне установе, али ноћ проводе у установи. Оваква организација осуђеничког рада је најисплативија за државу. Систем уговора се састоји у томе што се осуђена лица стављају на располагање приватном послодавцу, с тим што послодавац сам обезбеђује средства за производњу и неопходне сировине. Такође, и у овом систему осуђена лица раде за рачун приватног послодавца и под надзором који он организује. Систем рада по јединици производа, с друге стране, је систем рада осуђених лица у којем, приватни послодавац наручује, од пенитенцијарне установе, одређену количину и врсту производа, а за тај производ даје сопствену сировину. Управа казнено-поправне установе сама организује производњу у оваквом систему, тако да приватни произвођач нема никаквих контаката с осуђеним лицима. Сам осуђенички рад доноси одређене дилеме, које се односе на: одређивање природе и карактера осуђеничког рада; награђивање за осуђенички рад и избор радних места за осуђена лица (*Атанацковић, Д., 1988*).

VI

Право на рад осуђених лица и права на основу рада у Републици Србији

6.1. Рад осуђених лица у Србији

У казнено-поправним заводима, затворима и другим пенитенцијарним установама у Србији јављају се и већ одавно постоје различити облици третмана, чији је задатак утицај на осуђеника у позитивном смислу на нивоу његових психо-физичких способности, с циљем позитивне реинтеграције у друштво по отпуштању из установе. Србија стално прати корак са савременим трендовима у том домену, ако и не води пут у одређеним сегментима овог облика рада са осуђеницима. Основне идеје, иза самог појма третмана су смањење рецидивизма, поврата код осуђеника и ресоцијализација осуђеника, проблеми са којима се Србија, као и савремене државе, хвата у коштац последњих деценија (*Радоман, М., 2003*).

Третман се у савременим пенитенцијарним системима остварује првенствено кроз преваспитни утицај на осуђена лица применом различитих облика и метода рада усмерених на њихову ресоцијализацију – да након пуштања на слободу не чине нова кривична дела, односно да се након издржане казне реинтегришу у друштвену заједницу као њени корисни чланови.

Укупно 35 установа за извршење кривичних санкција (од којих је шест на Косову и Метохији) постоји у Републици Србији. Држава је почела изградњу два нова затвора у Панчеву, за смештај 500 људи, и у Крагујевцу, за смештај 400 особа. Када је у питању квалитет смештаја лица лишених слободе, највећи проблем у већини установа представља пренасељеност. У погледу услова у просторијама у којим лица лишена слободе бораве, ЗИКС („Службени гласник Републике Србије“ број 85/2005, 72/2009 и 31/2011) у члану 67. прописује: „Просторије у којима осуђени живе и раде морају бити чисте, суве, проветрене, загрејане и довољно осветљене, како природним, тако и вештачким светлом које омогућава читање и рад без сметњи за вид“. Треба користити позитивна искуства неких земаља које су у овој области испред нас. Комбиновати њихова искуства и наше могућности. Србија прати реалне токове како на европском тако и на светском нивоу, у погледу извршења кривичних санкција, како од правне регулативе тако и до практичне примене прописа и облика третмана.

Слика 1. Пенитенцијарне установе на територији Републике Србије са радним ангажовањем осуђеника

Пренасељност завода за извршење затворских казни, заједно са другим елементима за успешно издржавање казни по европским и светским стандардима, у великој мери доприносе потреби за разне облике третмана, с циљем ресоцијализације по отпусту осуђеника у друштво и спречавању рецидива код бивших осуђеника. У том домену свакако је најважнији радни облик третмана, јер не само да прекраћује време и преокупира осуђеника у заводу, већ га и оспособљава и обучава за послове, од којих може да живи по изласку из завода, као и да га склони од криминалних вода и послова који би га вратили у затворске зидове.

До последње измене Закона о извршењу кривичних санкција рад осуђеника био је третиран као право и обавеза, а на темељу Стандардних минималних правила о поступању са осуђеним лицима УН-а. То је значило да држава која неког држи затвореним има обавезу да испуни његово право на рад, а осуђено лице има обавезу да ради, а то право обезбеђују и прописане мере за ХТЗ (лична заштитна опрема радника) и право на надокнаду за остварени рад. Уједно, рад осуђених лица је третиран више као обавеза

осуђеника, који су морали да раде како би обезбедили материјална средства за време свог издржавања кривичних санкција и за своје потребе унутар казнено-поправних институција. Сада такве дефиниције рада осуђених нема, јер неким нашим виђењима смета термин обавеза. Без рада, међутим, ни осуђеници са најбољим радним навикама неће моћи исте да одрже, ако се извршење казне затвора сведе на голо „лежање затвора“. Додајемо да се осуђеници након изласка из затвора суочавају са бројним проблемима, пре свега, јер их прати криминална стигма, због чега их већина других људи избегава.

Реинтеграција у живот на слободи, по издржаној казни, одувек је био проблем. То се, нажалост, због укупног социјалног амбијента, код нас само усложило, па једини који их примају јесу људи из криминалног миљеа, пошто су криминалне групе „најгостољубивије за њих“. Оне им не траже ни дипломе, ни препоруке од послодавца, а најмање њихово социјално порекло и партијску припадност. Тако их друштво уместо да им помаже све више гура да се поново врате тамо одакле су дошли, у затвор. Повратници (рецидивисти) чине велику већину затвореника у свим казнено-поправним установама у Србији, што је јасан показатељ да су ретки случајеви успешне ресоцијализације. Стручњаци сматрају да је основни проблем у томе што је реорганизацијом затвора укинута обавезан рад у оквиру ових установа. Због тога су радне навике осуђеника врло лоше, а истраживања показују да су ретки они који се укључују у програме обуке за добијање посла (*Петровић, В., 2011*).

Између 65 и 70 одсто оних који се у Србији налазе иза решетака су раније били осуђивани за неко дело, према подацима Управе за извршење кривичних санкција. Одређена схватања пенолога указују да та чињеница показује колико је казнено-поправни систем изгубио смисао. Неко је због међународног утицаја и релевантних конвенција о раду осуђеника искључио обавезан рад у затворима и омогућио да то буде ствар избора. На тај начин су затвореници, са ионако лошим навикама, постали још гори. Седамдесетих година смо имали знатно квалитетније затворе, док су данас они без програма.

Изгубила се основна сврха, а то је ресоцијализација. Осуђеници не желе помоћ у потрази за послом, али би желели да се обуче на рачунарима. Истраживања показују да „они желе да причају о својим проблемима, као и да сматрају да би им спорт прекинуо време у издржавању казне“. Обука из прве помоћи и добро опремљена библиотека су им, такође, добродошли. Да је ситуација лоша показују и истраживања да су затвореници заинтересовани за све врсте програма, осим за обуку за добијање посла. Затвореници

наводе основни разлог „неповерење у систем“, јер, кажу, посао у Србији углавном иде „преко везе“. Осуђеници који издржавају казну због убиства или покушаја убиства, и крађе, као и за озбиљнија разбојништва, буквално траже нове начине, како би сазнали који би им курсеви олакшали повратак у друштво. Иначе, затвореници сматрају да имају добру комуникацију са другим осуђеницима и са пријатељима ван затворског круга, али, тврде, имају осећај „да их систем неће“. Исто тако, важно је навести и један однос како на формалном тако и на неформалном нивоу, који се одвија међу затвореницима и запосленим у казнено-поправним заводима, а који још боље описују потребу за разним облицима третмана, поготово радног третмана и помоћи у обуци и упошљавању (Heшић, С., 2010).

Осуђеници су свакодневно у вези са затворским особљем, са формалном организацијом, са њеним режимом и нормативним системом, који представљају спољни оквир у којем се стварају и развијају неформални односи осуђеника. Ови интеракцијски односи два система испољавају сталну тенденцију у правцу међусобног утицаја, потискивања и неутрализовања. Може се рећи да између затворског особља и осуђеника постоји традиционално разилажење које се испољава као израз сукоба два система ставова, вредности и норми. На једној страни су ставови вредности и циљеви особља формалног система са тежњом ка преваспитању осуђеника. На другој страни је неформални систем са осуђеничким кодексом понашања, који тежи да удаљи осуђенике од акција и захтева затворског особља, од поштовања механизма формалног система. Тај несклад одражава, а понекад и продубљује, како сама организација и режим установе тако и осуђеници са својим ставовима.

Због услова у којима осуђена лица издржавају затворске казне у казним установама, разних депривација, ограничења и тешкоћа, прописаних норми, стандарда понашања и сличних појава, осуђеници осећају одбојност према затворској администрацији, према конвенционалном систему контроле и његовим службеницима. Такође, познато је да осуђеници гледају на затворско особље као на представнике друштва, који су их осудили, односно одбацили и сместили у инфериорне услове живота. На тој основи развија се међу многим осуђеницима и непријатељство према затворском особљу, које може добити и карактер негативног групног расположења и отвореног

сукоба, а који имају подлогу и у осуђеничком систему вредности, норми и кодексу понашања (*Радовановић, Д.М., 1992*).

6.2. Законско регулисање рада затвореника у Србији

Право извршења кривичних санкција у Србији стајало је до Закона о изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција из 2009. године на становишту да радно способна осуђена лица имају право и обавезу да раде. Сада је у чл. 86. ст. 1. изостављена констатација по којој је рад (и) обавеза, што знатно мења неке од кључних поставки нашег система извршења кривичних санкција. Као директна последица овог решења, укинут је Закон о организацији и пословању привредних јединица установа за извршење кривичних санкција из 1977. године. Захваљујући томе, казнени заводи су од произвођача, који су прехранбеним (и другим) производима снабдевали не само остале установе у систему извршења, него се појављивали и на тржишту, постали потрошачи, оптерећујући буџет Републике и то у време економске кризе.

Тако је после више покушаја једном од лобија који у Србији постоје успело да остваре наум да се ове установе претворе у значајне субјекте „лиферација“ из времена пре Другог светског рата, са свим познатим последицама о којима су писали историчари и књижевници. Аргументација за овакво решење тражи се у (уставној и међународној) забрани принудног рада, иако се врло једноставно могло изаћи из ове ситуације: довољно је било у ЗИКС унети одредбу по којој су радно способни осуђеници дужни да учествују у покривању трошкова свог издржавања казне затвора учешћем у производном процесу који завод организује. Сада одредба која се односи на рад гласи: „Рад осуђеног је саставни део програма поступања“. Она је заменила формулацију из ЗИКС/2005 која је гласила: „Радно способни осуђени има право и обавезу да ради“ (чл. 86. ст. 1).

Рад осуђених представља значајно терапеутско средство у процесу њиховог оспособљавања за лакше укључивање у живот на слободи. С обзиром да је преваспитни ефекат радног ангажовања осуђених лица неспоран и знатно већи од ефекта многих других облика третмана, ЗИКС прописује да је рад осуђеног саставни део програма поступања. У савременој пенолошкој пракси рад се не третира као казна или допунски елемент казне,

већ представља изузетно значајан облик третмана, интегрални део поступања са осуђеним лицем у циљу његове ресоцијализације (*Милутиновић, М., 1992*).

Врста посла на којем ће осуђени бити ангажован одређује се према његовим психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама, изложеним жељама, као и могућностима завода у којем издржава казну затвора. Да би се спречило распоређивање на посао који превазилази способности осуђеног (у којем случају би рад уместо терапеутског средства, постао додатна казна), процену његових психичких и физичких способности за рад врши стручни тим завода. Рад у заводу треба да је, по начину, условима, организацији, нормативима и другим карактеристикама, што сличнији раду на слободи, пошто само такав рад може да допринесе развоју професионалних компетенција осуђених лица, и то у областима које су конкурентне на тржишту рада.

Имајући то у виду наши позитивни прописи о извршењу кривичних санкција обавезују установе таквог карактера да организују и омогуће рад сваком осуђеном лицу које је способно да ради. Осуђенички рад се организује и обавља, по правилу, у оквиру привредних јединица установе. Они могу радити и ван установе, али само на основу посебног уговора између установе и корисника њених услуга. Наравно, осуђена лица се могу упослити и на радовима које установа изводи за своје потребе. Позитивним прописима одређено је радно време 40 часова седмично и само изузетно то време се може повећати. Осуђена лица се могу упошљавати још по два часа на пословима одржавања чистоће и сличним пословима неопходним за живот у установи. По основу рада осуђена лица остварују, након непрекидних 11 месеци рада, право на непрекидни одмор у трајању од 18 дана. Тај одмор се користи у посебним просторијама установе. Бољим осуђеницима се може одобрити његово коришћење и ван установе. У току рада осуђена лица имају право на: заштиту на раду, прописану општим друштвеним прописима.

С друге стране, раду, оспособљавању за рад и стручном усавршавању осуђених лица у казнено-поправним заводима и окружним затворима, у Правилнику о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним затворима, посвећено је само два члана. Рад осуђеног лица је саставни део програма поступања. Сврха рада је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање (*члан 45*). Такође, према члану 46. оспособљавање за рад и стручно усавршавање осуђеника обавља се кроз теоријску припрему и практичну обуку, према могућностима завода, Правилник о кућном

реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Службени гласник Републике Србије“, број 72/2010, од 08.10.2010. године).

Рад осуђених лица је, такође заступљен као врста третмана у васпитно-поправним домовима, као што је ВП дом у Крушевцу. Правилником о кућном реду Васпитно-поправног дома („Службени гласник Републике Србије“, број 71/2006), уређују се права и обавезе, организација рада, дневне активности, те начин поступања са мушким и женским лицима, малолетницима према којима се извршава мера упућивања у Васпитно-поправни дом.

Малолетник у дому има и право и обавезу да ради. Сврха рада је да малолетник стекне, одржи и повећа радне навике, способности и стручна знања, као и да оствари зараду. Осуђено малолетно лице мора да буде заштићено од тешких физичких послова, економског искоришћавања, као и послова који би штетили његовом психичком и физичком здрављу и развоју, те послова који ометају његово школовање. Рад штићеника дома се организује у оквиру дома, у домским радионицама, привредној јединици, или изван дома у склопу локалне заједнице. Време проведено на раду износи четири сата, за малолетнике који се образују, док за остале траје седам сати. Радна недеља траје пет дана, субота и недеља су нерадни дан, с тим што субота може да буде радни дан, али да се малолетном осуђенику омогући други слободан дан. Такође, малолетна осуђена лица могу бити ангажована још додатна два сата, на одржавању чистоће дома и другим текућим пословима (члан 33. Правилника).

Током рада малолетни осуђеници су у обавези да носе заштитну одећу и обућу, уз константну бригу и контролу инструктора. Током производног рада и стручног оспособљавања малолетник је обавезан да:

- 1) редовно долази на рад и учествује у стручној обуци и производњи;
- 2) прима, правилно употребљава и чува алат, прибор и материјал, према упутству инструктора;
- 3) извршава наставне и производне задатке, како би се што боље оспособио за занимање које изучава;
- 4) уредно одржава алат, опрему и алат који му се поверавају у обуци и производњи и да се стара о уређењу радне средине;
- 5) поштује инструкторе и сарађује са њима (члан 34. Правилника).

Накнада за рад и друга новчана давања, такође су дедаљно регулисана одредбама Правилника о кућном реду. Малолетник има право на накнаду за рад, која не може бити мања од 20% од најмање накнаде за рад у Републици Србији. Исплата накнаде за рад се врши једном недељно у депозит. Најнижи и највиши износ накнаде за рад одређује директор Управе за извршење кривичних санкција (*члан 35*). У дому постоје различити видови новчаних давања штићеницима, од накнаде за рад, накнаде за подмирење нужних трошкова, те награде поводом дана дома, празника рада 1. маја, школске славе Свети Сава, као и новчане помоћи и обезбеђења трошкова путовања приликом одласка на одсуство, коришћења годишњег одмора изван дома или отпуштања малолетника из дома. Сваки малолетни осуђеник прима накнаду за рад или накнаду за подмирење нужних трошкова.

С друге стране, малолетници који својом кривицом нису извршили своје радне задатке, као и малолетници који без своје кривице нису учествовали у производном раду, не добијају накнаду за рад, али имају право на накнаду нужних трошкова. Половина новчаних средстава од накнаде за рад се одмах ставља осуђенику на располагање, док се друга половина ставља на обавезну штедњу, коју осуђени малолетник подиже приликом отпуштања из дома. О начину средстава која су доступна малолетнику на располагање, одлучује васпитач у договору са малолетним штићеником дома (*члан 36. Правилника*).

Малолетници, који оправдано не раде у производним погонима или на другим радним задацима у одређеном радном времену, имају право на накнаду нужних трошкова. У том случају, васпитач васпитне групе саставља списак малолетника, који треба да приме ову накнаду. Обједињавање предлога, усаглашавање критеријума и прављење списка за накнаду нужних трошкова за све малолетнике врши руководилац одсека за васпитни рад у складу са одлуком за вредновање рада, те залагања малолетника у остваривању програма, коју доноси управник или лице које он овласти. Висину месечне накнаде за подмирење нужних трошкова одређује управник ВП дома (*члан 37. Правилника*).

За постигнуте изузетне резултате у раду, образовању, спортским и културним активностима, владању и другом, малолетно осуђено лице добија посебне награде. Награде се малолетницима додељују у предметима или средствима која задовољавају васпитне критеријуме, као и омогућавањем наградног одсуства. Такође, малолетном осуђенику се уручује признање у писаној форми. Награде се штићеницима дома уручују и у другим приликама, када се сматра да је то потребно и оправдано (*члан 38*). Малолетнику се

приликом отпуштања из дома или одласка на одсуство даје новчана помоћ, чија је висина сразмерна малолетниковим потребама и могућностима дома, као један од видова постпеналне помоћи, у којој рад унутар пенитенцијарне установе добро дође сваком осуђеном лицу, а нарочито малолетницима. Ова врста помоћи се уручује малолетном осуђенику на предлог васпитача васпитне групе, а одобрава је управник (*члан 39. Правилника*).

Накнаде и награде малолетнику, одређују се сразмерно доприносу појединца у зависности од квалитета и резултата рада, коришћеног радног времена и средстава рада, као и уложеног труда и жеље за овладавањем одређеним занимањем. Из оправданих разлога, управник може малолетнику одобрити коришћење целе накнаде за рад или награде (*члан 40. Правилника*). Малолетници, који раде унутар дома за време извршења мере упућивања у васпитно-поправни дом, подлежу и оцени тог истог рада. Оцену рада малолетника даје инструктор у чијој се радној групи малолетник налази. Када се рад обавља под надзором стручњака који није стално запослен у дому, већ је ангажован уговором о делу или по неком другом правном основу обучава малолетнике за рад и прати њихов рад, оцену о степену обучености, квалитету и резултату рада даје ово лице (*члан 41. Правилника*).

Једна од бенефиција, које малолетна осуђена лица добијају на основу рада, обуке и професионалног оспособљавања унутар дома је и право на одмор. Малолетник има право на дневни, недељни и годишњи одмор, сходно општим прописима и одредбама овог правилника. Недељни одмор малолетнику траје 48 сати непрекидно. Годишњи одмор малолетницима може трајати од 18 до 30 радних дана. О дужини, начину и месту коришћења годишњег одмора, с обзиром на залагање на раду, постигнуте резултате и понашање малолетника, одлучује управник дома на предлог васпитача васпитне групе (*члан 42. Правилника*).

6.3. Рад осуђеница у пенитенцијарним установама у свету и у Републици Србији

Осуђеницама у пенитенцијарним установама су, углавном, доступне следеће врсте послова, које се традиционално вежу за женски пол: плетење, шивење, ткање, прање и пеглање рубља, чишћење просторија, прање подова, прање судова, кување, преправљање

одеће и сл. Таквим пословима недостаје креативности, где се даље поставља питање, да ли овакав рад, уз одсуство материјалног стимулисања, представља облик третмана и да ли има васпитну функцију.

С друге стране, неки затвори обезбеђују, за више образоване осуђенице да раде књиговодствене послове, а мање образоване имају практичну обуку из вртларства и повртарства, као и обуку из фризерског заната, што је случај у америчкој савезној држави Канзас и њеним пенитенцијарним установама. Ручна израда намештаја у Данској је типичан посао за тамошње жене. Затвор Ринге, у Данској, омогућио је својим осуђеницама да ручно израђују намештај за време служења своје затворске казне, и то је, уједно, једини посао које оне обављају. Оне осуђенице које остваре право на блажи третман, одводе се ван затвора да раде исти посао (*Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011*).

У Источној Немачкој, пре пада Берлинског зида и уједињења Немачке, осуђенице су свакога дана излазиле из затвора како би радиле у фабрикама у граду. После уједињења, због опште незапослености, само су две од 14 осуђеница задржале посао ван затвора, а остале су се бринуле о бебама, припреми хране или су чистиле одељење. У Немачкој је 2008. године 785 лица лишених слободе било радно ангажовано ван установа за издржавање казне затвора (*Elliot, M., 1962*).

Према извештају Хелсиншког одбора о затворима у Србији, осуђеницама се исплаћује ниска накнада за рад, која је потпуно непримерена његовој тежини и обиму посла. Осуђена женска лица нису мотивисана за ефикасно и квалитетно радно ангажовање, а проблем додатно усложњавају и застарела технологија, лоши услови рада, амортизована техничка средства, уређаји и машине и понајвише симболичан износ накнаде за рад унутар пенитенцијарних установа (*Кузминовић, И., Палибрк, Љ., 2012*).

Осуђеницама у казнено-поправним заводима у Републици Србији доступни су послови чија је главна карактеристика да су то углавном традиционални женски послови, да се претежно односе на одржавање функционисања затвора и слаба плаћеност тих послова. Када осуђенице дођу у затвор, тим стручњака (педагог и психолози) утврђује њихове радне способности и дели их у три категорије: осуђенице способне за тешке физичке послове, осуђенице способне за лаке физичке послове и осуђенице неспособне за било какав рад (старе и болесне). Осуђенице одређене да обављају тешке физичке послове раније су биле упошљаване на производњи одеће и разних предмета за домаћинство

(индустрија и занатство), а новац добијен од продаје тих производа користио се за потребе затвора.

Међутим, у новије време, због недостатка сировина, индустријски погони и занатске радионице ретко раде. Због тога се ова категорија осуђеница сада упошљава на пољопривредним добрима и обавља веома тешке пољопривредне радове. Једина добра страна тога јесте што осуђенице тако могу да изађу изван зидова, али то је исцрпљујући посао који често није примерен женској физичкој конституцији.

Такозвани лаки физички послови који стоје на располагању осуђеницама у казнено – поправним заводима у Републици Србији су најтрадиционалнији послови карактеристични за српску жену на слободи: шивење, вез, кување, прање веша, чишћење, прање и предење вуне, обрађивање баште, узгајање живине и сл. У постојећим економским условима, осуђенице ретко могу да шију и да везу. Само најбесмисленији или никакви послови стоје на располагању већини осуђеница из ове категорије. Запрепашћује чињеница да већина затвореница из ове категорије пере и преде вуну, а када нема вуне не ради ништа. Још више изненађују званични подаци да 70,6% осуђеница уопште није заинтересовано за било какав рад. Веома низак ниво самопоштовања проузрокује и мање интересовање осуђеница за образовање и стручно оспособљавање.

У данашњим условима у погледу професионалног оспособљавања осуђеница у Србији, најчешће се развијају тзв. „женска занимања“, пре свега кројачки занат. На тај начин многа друга занимања остају недоступна за осуђенице. Зато би требало предвидети обавезу завода да осуђеницама понуди и друга занимања и да организује одговарајуће обуке за, на пример, рад на рачунару и сл. Уколико објективно у заводу нема могућности да се организује образовање за осуђенице, треба предвидети коришћење других могућности за образовање које се организују на локалном нивоу или укључивање у програме за преквалификацију у друга занимања, које примењује Национална служба за запошљавање Републике Србије. Треба предвидети и могућност да Центар за социјални рад има увид у потребе осуђеница за преквалификацијом и укључивањем у програме за запошљавање (Соковић, С., 2008).

VII Оспособљавање осуђеника за рад

Пројекат “Подршка стручном образовању и обуци у затворским установама Србије” финансира Европска унија преко Делегације ЕУ у Србији, а реализује конзорцијум који предводи ХД Европска консалтинг група. Пројекат је подршка Управи за извршење кривичних санкција Министарства правде и државне управе на успостављању одрживог и продуктивног система стручног образовања и обуке (VET) осуђеника у затворским установама у Србији.

Пилот VET (*Vocational education and training systems*) обука осуђених лица, спроводила се у три затворске установе у Србији: у Пожаревцу, Сремској Митровици и Нишу током трајања пројекта, до септембра 2013. године. Више од 500 осуђеника биће обучено за рад у областима за којима постоји потреба на тржишту рада, кроз пилот обуке. У оквиру пројекта "Подршка стручном образовању и обуци у затворским установама", осуђеници ће бити обучени за заваривање, сито штампу, столарство, пекарство и повртарство. Пројекат финансира ЕУ, а Национална служба за запошљавање организује семинаре за саветнике из целе Србије, како би се они обучили за посебан приступ запошљавању бивших осуђених лица. Иако постоје многи други пројекти оспособљавања осуђеника за разне врсте рада, то ће бити први пут да саветници НСЗ заврше обуку и савладају вештине за посредовање при запошљавању бивших осуђених лица. Тридесет седам саветника из свих филијала НСЗ биће обучено за посебан приступ мотивацији бивших осуђеника и њиховој активацији за тражење посла, за развијање метода информисања послодаваца о запошљавању бивших осуђеника, као и за разумевање специфичног искуства оних који су током одслужења казне успешно завршили стручну обуку.

До сада је више од 60 осуђеника успешно завршило обуку и добило сертификат, а обуку похађа више од 250 осуђених лица. У пројекат су укључене све институције које могу да помогну у процесу ресоцијализације бивших осуђеника. Национална служба за запошљавање представља важну карику у прихватању бивших осуђеника и њиховој даљој реинтеграцији у друштво, што је један од видова друштвено одговорног понашања и државе и послодаваца.

Пројекат представља техничку подршку Министарству правде и државне управе на успостављању одрживог система стручног образовања и обуке у свим затворима у Србији. Након изласка из затвора, са стеченим знањима, вештинама и квалификацијама, бивши осуђеници имаће могућност да се запосле или започну сопствени посао, а не да се враћају криминалу (рецидивизам). Висок проценат повратника (рецидивизам) један је од главних узрока пренасељености затвора у Србији, а тиме и високих буџетских трошкова које носи њихов боравак у затвору, судски процеси и чињење нових кривичних дела. Спречавање повратка и одвраћање од криминала је у интересу друштва као целине из економских и безбедносних разлога. Обуке осуђеника спроводе специјално обучени тимови наставника и инструктора, као и руководства затворских сектора. Након обука и положених испита, сваки осуђеник стиче звање које ће званично бити признато на тржишту рада у Србији.

Током пројекта развија се концепција стручног образовања и обуке која ће и након завршетка пројекта бити применљива у свим затворским установама у Србији. Европска унија је за потребе успостављања јединственог система стручног оспособљавања осуђеника током извршења затворске казне и спровођења пилот обука, из буџета ИРА 2010. године определила бесповратну помоћ Србији у износу од око два милиона евра. Инструмент за претприступну помоћ (*Instrument for Pre-Accession Assistance*) или ИРА, који је усвојила Европска унија у циљу пружања финансијске подршке земљама југоисточне Европе у њиховом постепеном приближавању европској политици и стандардима, представља врсту помоћи у области рада и обуке осуђеника, с циљем испуњавања свих неопходних критеријума за улазак у Европску унију. Донирана средства уложена су и за комплетно опремање три највећа затвора у Србији, као и за набавку опреме за извођење свих обука за пет занимања (*Кузмановић, И., Палибрк, Ј., 2012*).

Циљ је да се, на основу евалуације пилот обука изведених у оквиру пројекта и користећи најбоље примере из земаља Европске уније, развије одржива концепција за будући модел стручног образовања и обуке у установама за извршење кривичних санкција у Србији. Запошљавање одраслих, који служе затворску казну, имаће позитиван утицај на смањење стопе поврата у затворске установе у земљи и постепено ће смањити притисак на већ преоптерећене затворске капацитете у Србији. Смањење броја осуђених лица, која издржавају неку од кривичних санкција у казним заводима, довешће до побољшања услова у затворским установама, што ће Управи за извршење кривичних санкција

омогућити да се фокусира на развој поузданог и функционалног система који је у потпуности у складу са европским стандардима (*Петровић, В., 2011*).

7.1. Производња и радно оспособљавање

У затворима у Србији производе се намештај, монтажне викенд куће, бетонска галантерија, постељина, душеци, ПВЦ и алуминијумска столарија, храна. Запослени затвореник за рад добија око 7.000 динара плату, према подацима Управе за извршење кривичних санкција. Производња се реализује превасходно за интерне потребе свих установа у оквиру Завода. Може се организовати и за трећа лица и познате купце, али нема ознака серијске производње. Приходи од продаје су минимални, али су користи вишеструке. Позитивна страна чак и те минималне зараде јесте чињеница да се та средства враћају у систем, тј. користе се за унапређивање услова живота и рада установа.

Недавно реновиран блокови Окружног затвора у Београду и Специјалне затворске болнице, као и Васпитно-поправног дома у Крушевцу опремљени су намештајем и предметима који су произвели затвореници. У скоријем периоду, Управа је кроз интерну производњу остварила уштеде од око 25 одсто. Затвореник има право да ради, односно од 2005. године то за њих више није обавеза. Тренутно је запослено око 40 одсто затвореника. Примарни интерес организовања производних процеса јесте упошљавање и обука осуђених лица, а затим комерцијална функција. Како би се што боље снашли када напусте затворске установе, осуђеници могу током служења казне да савладају пет занимања: заваривање, сито штампа, израда намештаја, пекарство и повртарство. У затворима може много више да се производи кукуруза и млека, јер је ту најјефтинија радна снага. Такође, постоје и олакшице и договори између Министарстава правде и Министарства финансија о субвенцијама, пореским олакшицама и другим видовима финансијске помоћи производњи унутар затвора и продаји њихових производа. Пример Немачке, која има пореске олакшице за производе израђене у затворима, Министарство финансија може предложити да се "вратимо на тај пут где смо били некада", односно да се и за производе у нашим затворима омогуће нижи ПДВ или друге олакшице.

Поред ових начелних, општих захтева које морају испунити сви облици рада, посебно они који имају карактер производног рада, пред појединим облицима производње

стоје и неки посебни захтеви и задаци. Зато ћемо се укратко осврнути на посебности индустријске, занатске и пољопривредне производње.

А) Индустријски рад

Када је реч о индустријској производњи онда треба још једном нагласити да она мора бити организована на принципима који важе за истоветне организације на слободи. Индустријски рад мора даље у организационом и техничком погледу представљати кооперацију већег броја удружених и у процесу производње међусобно повезаних произвођача - осуђених лица. Да би се то остварило потребно је јасно прецизирање функција радних места, производних задатака и делокруга рада сваког појединца, сваког радног места. И не само то, већ је потребно да сваки учесник у радном процесу, бар у основним линијама, познаје организацију рада у целини и посебно, да познаје рад својих најближих сарадника. Овај захтев је тим значајнији када је у питању ланчани систем производње.

Да би производни рад индустријског карактера могао да испуни своје задатке неопходно је да он буде рационално организован и да омогући економично искоришћавање радне снаге. То даље значи да у процесу рада не сме бити прекида, застоја, а и темпо производње мора бити тако организован да у довољној мери ангажује физичке и психичке способности осуђених на сваком радном месту. Даљи важан елемент индустријске производње јесте располагање адекватним и механизованим средствима рада, машинама које "држе корак" са свим иновацијама у одговарајућој области индустријског рада. Наравно, средства рада морају бити редовно и брижљиво одржавана, њих треба обнављати и проширивати и обнављати производне капацитете. Не мање је значајна и брига о квалитету асортимана. Широки асортиман и добар квалитет производње уклања једноличност, а развија перспективност и динамичност производње. Све то може код осуђених развијати понос и друга позитивна осећања према раду и производима свога рада (*Марић, Б., Булатовић, И., 2004*).

Модерно организован индустријски рад подразумева уходану евиденцију и контролу производње и њених резултата. На тим пословима не би требало запошљавати осуђенике. Ово не само због тога што ова врста активности нема неку значајнију преваспитну вредност, већ и због тога што ти послови омогућавају разне злоупотребе од стране осуђених и њихов надмен однос према осталим осуђеницима. Разуме се, за укупну

мотивацију осуђених и залагање у раду, веома је значајна општа радна атмосфера и динамика процеса рада у оквиру појединих ужих радних средина, као и у оквиру погона уопште. Том општем духу и квалитету радне атмосфере може знатно допринети и активност којом се жели постићи овладавање одређеним теоријским знањима о организацији производње, о месту и значају одређене производне активности у укупној економији установе и шире. Другим речима, преко одређених облика образовне активности потребно је да осуђеници буду упознати са основним категоријама економије, са друштвеном страном процеса рада, са посебностима одређене производње и др. Све то је могуће постићи преко различитих саветовања, семинара и сл. као и у оквиру редовне наставе општеобразовног и стручног карактера.

Б) Занатски рад

Занатски рад се, такође, организује у оквиру казнено-поправних установа и на њега се односи највећи број напред поменутих начела организације индустријског рада. Он се, међутим, у многоме и разликује од индустријске производње. Изводи се са знатно мањим степеном механизације, његови су капацитети ограничени на мање производне планове и сл. Ако се има у виду да међу осуђеним лицима има не мали број оних који су се пре доласка у установу бавили разноврсним занатима и у њима стекли мање или веће овладавање процесом рада, онда се, сасвим разумљиво, за њих мора организовати одговарајућа занатска производња, како би наставили своју радну активност у одговарајућем занимању и постигли већи степен производног знања и квалитета рада. Стога се у нашим установама организују занатске радионице разноврсног карактера, као што су ковачке, браварске, кројачке, токарске, аутомеханичарске и др.

И ова врста рада, без обзира на неке њене слабе стране, уситњеност и слично, може имати солидну васпитну вредност. Првобитно, ако је занатска производња добро организована и ако је обезбеђена усклађеност и повезаност појединих производних задатака, ако је начин производње довољно динамичан, ако тече без застоја и сметњи, ако је ваљано нормиран и правилним награђивањем довољно стимулисан, онда ће успех ресоцијализације кроз занатски рад бити неизоставан. Наравно, занатска производња у неким својим областима може бити организована на начин који је у многоме сличан индустријској производњи. У таквој организацији рада свако радно место у занатској

радионици обавља само неке операције, односно рад, на појединим деловима производа, а не на свим операцијама које имају за резултат финални производ (Николић, З., 1994).

В) Рад у области пољопривреде

Рад у области пољопривреде је доста негован облик производног рада осуђеника скоро у свим казнено-поправним установама. У оквиру овог рада остварују се процеси производње у области ратарства, сточарства, виноградарства, повртарства, а у извесној мери и прерада производа ових области пољопривредног рада.

Потреба за организовањем пољопривредне производње у установи детерминисана је чињеницом што се међу осуђеним лицима налазе и они који долазе из сеоских средина и који ће се по издржаној санкцији вратити у ту средину. Највећи број њих се и пре доласка у установу бавио пољопривредним радом и има намеру да се и даље тиме бави. Имајући то у виду, приликом одређивања индивидуалног програма поступања, за таква осуђена лица се настоји да обезбеди њихово укључивање у пољопривредну производњу, што има своје пуно друштвено и уже васпитно оправдање. Пољопривредни рад као својеврстан процес производње има своје специфичности, које се у многоне разликују од индустријског и занатског рада. Његова основна специфичност садржана је у сезонском карактеру рада, чиме су и резултати тог рада везани за одговарајуће годишње доба. Овај сезонски карактер пољопривредне производње нужно се одражава на укупну организацију и планирање производње. Услед тога, извесне радне операције морају бити временски, макар и уз појачане напоре реализоване у одговарајућем годишњем добу. Овај процес производње у току свог трајања има и извешан прекид, паузу, нарочито у зимским месецима. Прекид у континуитету рада неки сматрају лошом особином пољопривредне производње са аспекта њеног утицаја и доприноса у укупном преваспитању осуђених лица. Такво схватање је условљено страхом од нерада, односно тиме што прекид у континуитету рада отвара могућност за деловање и испољавање различитих негативних утицаја, склоности и тенденција.

Овако резонување није прихватљиво из више разлога. Најпре, зимски предах треба да буде искоришћен у смислу припрема за нову радну сезону, која подразумева, како ремонт и сервисирање пољопривредних машина и других алатки, припрему складишних, просторних и других нужних предпоставки за још квалитетнији производни рад.

Нарочито значајно када је реч о осуђеним лицима, да се прекид у производном раду искористи за активности којима се подиже стручни ниво пољопривредних радника, постиже њихово овладавање савременим знањима о пољопривредној производњи. То претпоставља организовање различитих форми образовног рада са осуђеницима, с циљем њиховог овладавања знањима, умењима и вештинама везаним за модернизацију производње и примену агротехничких мера (*Радовановић, Д. М., 1992*).

Рад у пољопривредним економијама у установама нема, нити би смео да има искључиво комерцијалне циљеве, већ да истовремено представља и својеврсну школу стручног уздицања и васпитања осуђеника као пољопривредних произвођача. Тиме се код ових осуђеника развија осећање перспективности, стварају значајни предуслови за њихов живот на рачун властитог рада у пољопривреди. Наравно, и код овог типа производног рада осуђеника потребно је њихово активно учешће у решавању разноврсних проблема везаних за процес производње, развијање њихове иницијативности, самосталности и учешћа у колективном доношењу одлука. Све то доприноси подизању њихове свести о вредности и значају рада.

У оквиру наших казнено поправних завода постоје пољопривредна добра са мноштвом обрадивих површина, сточним фармама и мањим дрвно - прерађивачким погонима који "више доносе у буџет него што из њега узимају", а то је одличан пример како би требало да ради свака установа у систему за извршење кривичних санкција. Пример је имање у оквиру КПЗ у Сремској Митровици, са више од 790 хектара ораница, са којих је пожњевено више од милион тона пшенице, и род кукуруза буде добар, а остварује приходе и од фарме млечних крава, има 150 оваца и фарму са око 600 свиња. Пољопривредни и привредни комплекси у КП заводима добро функционишу, али их треба унапређивати, због тешке економске ситуације у земљи, али и немара и неактивности, тај затворски производни систем био је запуштен и од "онога који је доносио постао систем који односи из буџета". Управа за извршење кривичних санкција је сложен систем са 31 установом, у којем борави више од 10.000 затвореника или притворених лица, са скоро 4.000 запослених, и тај систем је некада био у могућности не само да издржава сам себе него и да доноси нова средства државном буџету (*Стевовић, З., 2013*).

Г) Рад на административним пословима

Поред напред анализираних облика радног ангажовања осуђеника у нашим казнено поправним установама за извршење кривичних санкција негују се и други облици рада, који се углавном обављају у вези са остваривањем појединих функција казнено поправне установе. Реч је о раду на административним пословима, раду у кухињи, трпезарији, пекари и другим радним јединицама и облицима активности. Ми се, међутим, нећемо даље задржавати на вредностима тога рада иако се тиме излази у сусрет потребама стручног оспособљавања осуђеника у одговарајућим занимањима (*Радоман, М., 2003*).

7.2. Видови оспособљавања малолетника за рад

У Васпитно-поправном дому за малолетнике у Крушевцу извршава се васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом. Сврха извршења васпитне мере је да се пружањем заштите и помоћи малолетним учиниоцима кривичних дела, надзором над њима, њиховим образовањем, стручним оспособљавањем и развијањем личне одговорности обезбеди њихов правилан развој и васпитање.

Да би социјализација малолетника кроз њихово радно, односно стручно оспособљавање, удовољила захтевима и потребама сврхе извршења васпитне мере, неопходно је да професионално тј. стручно оспособљавање представља једно од ефикасних средстава за нормално укључивање у животну и радну средину. Само на тај начин професионално оспособљавање пружа малолетницима могућност да реализују своје биолошке и социјалне потребе које произилазе из рада као неки виши циљеви и чине рад сношљивијим и угоднијим.

Познато је да се задовољство и радост који произилазе из рада преносе на општу животну средину, што се јасно потврђује и у животу малолетника ВПД у Крушевцу. Отуда и успешна социјализација значи оспособљеност малолетника за доброг радника - произвођача и активног грађанина наше заједнице. Недостатак и неформирани радне навике, неправилан однос и аверзија према раду, као и недовољно изграђени ставови за вредновање рада и свега онога што проистиче из рада, основне су карактеристике малолетника. Већина малолетника је живела неорганизовано и стихијски. Они одједном долазе у нову непознату средину, која је за њих са таквим особинама строго нормирана и од првог дана пуна захтева. Због тога је доста чест и отпор малолетника према свему што

се од њих тражи. Полазећи од чињенице да је стручно, односно професионално оспособљавање малолетника једно од основних и најефикаснијих средстава у преваспитању, намеће се потреба континуираног праћења и унапређења ове активности.

У условима ВП дома у Крушевцу стручно оспособљавање се одвија у следећим циклусима: А) професионално информисање и просвећивање, оријентација и усмерење на занимање, Б) стручно оспособљавање у занимању и В) професионална пракса, односно професионални рад у занимањима.

А) Већ у пријемном одељењу стручни тим ради на професионалном информисању, а оно подразумева минимум неопходних сазнања о занимањима на којима се могу оспособљавати у условима ВП дома. Малолетник се из пријемног одељења распоређује у васпитну групу и припремну радионицу. По доласку у припремну радионицу, са малолетником се организовано ради по предвиђеном плану и програму, а с циљем правилног професионалног усмерења, односно правилног избора занимања. На коначан избор занимања, поред психофизичких могућности малолетника, утичу и жеља, интерес малолетника, потреба средине у коју се враћа, ниво образовања, као и садржаји које треба да савлађују у припремној радионици. Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије у члану 22. прописује постојање унутар завода за одржавање казни затвора Службе за обуку и упошљавање. Служба за обуку и упошљавање обучава осуђене за рад, организује њихов рад и обавља друге послове одређене законом, сагласно програму поступања према осуђеном. Осуђени се обучавају и раде у заводима или изван завода. Рад Службе за обуку и упошљавање се обавља у оквиру законом дозвољених делатности и у складу са општим прописима за сваку поједину делатност. На предлог управника завода, директор Управе даје сагласност за обављање делатности.

С обзиром на то да су малолетници са различитим предзнањем (од неписмених до оних са завршеном основном школом), различитих психофизичких могућности, а у припремној радионици се реализује јединствен програм, без обзира на наведене могућности и спремности малолетника, то и садржаји рада у припремној радионици утичу на селекцију за поједине струке и за занимања у оквиру струка. У периоду проведеном у пријемном одељењу одвија се настава из техничког цртања, основних појмова из машинских материјала и мерења и контролisaња. Након реализације овог дела програма, малолетници се организовано упознају са занимањима која могу изучавати у условима ВП

дома. У том припремном стадијуму, проведеном у пријемном одељењу, малолетнике прате инструктор одређеног занимања, психолог и васпитач. По завршеном упознавању са занимањем, малолетник се враћа у припремну радионицу где се наставља реализација осталог дела програма. Тада малолетник почиње да израђује одговарајуће предмете.

Б) По реализацији предвиђеног програма упознавања и обуке у припремној радионици, а на основу резултата показаних у том периоду, посебна комисија формира предлог за распоред малолетника на изучавање одређених занимања. На резултате у припремном периоду веома битно утичу интелектуалне способности малолетника и њихов претходни образовни ниво. У ВП дому малолетници се оспособљавају за обављање послова у различитим занимањима другог степена стручне спреме. Међутим, они малолетници који испуне одређене услове, могу се оспособљавати и у занимањима трећег степена стручне спреме. Малолетник се распоређује на занимање у радну групу која може имати до 12 малолетника. Са радном групом организовано ради инструктор практичне обуке одређеног занимања. Укључивање малолетника у радну групу има посебан значај за његову ресоцијализацију.

За сва занимања на којима се малолетници стручно оспособљавају постоје верификовани програми. За реализацију овог дела програма предвиђено је око 55 часова. Усвајање знања, вештина и навика постиже се вежбањем. На тај начин се малолетник оспособљава за самостално извршење радних задатака. За успех у стручном оспособљавању, активност стручних инструктора је од непроцењиве важности. Када се има у виду да су малолетници истородне групе различитих способности и предзнања, инструктор на основу свакодневног праћења и увида у напредовање предузима одговарајуће кораке ради постизања што бољих резултата, како појединаца у групи тако и целе радне групе. За малолетника кажемо да је стручно оспособљен за самостални рад у занимању ако је савладао све садржаје предвиђене за то занимање, односно ако је стекао знања, вештине и навике за рад на пословима и радним задацима који проистичу из захтева занимања.

Да би малолетник стекао услов за полагање испита за стицање другог степена стручне спреме, мора да има најмање завршених осам разреда основне школе. Постоје разлике у условима за стицање другог степена стручне спреме за малолетнике, који су завршили осам разреда осмогодишње школе, у односу на оне који су завршили заједничку

основу средњег усмереног образовања. За праксу се у ВП дому малолетницима, који се оспособе за самосталан рад у занимању, а немају осам разреда основне школе, те тиме нису стекли услове за полагање испита за други степен стручне спреме, издају уверења. Оцењујемо да оспособљавање малолетника за обављање послова другог степена стручне спреме повећава њихове изгледе за запошљавање након изласка из Дома, што је у правилу основни проблем везан за њихов успешан прихват (*Савић, М., 2008*).

Ц) Малолетници оспособљени за самостални рад укључују се у производњу на реализацији производних задатака. У васпитном погледу, производни рад представља планску и организовану активност усмерену ка одређеном циљу. У нашим условима производни рад има за циљ оспособљавање младих људи за живот и рад у друштву, а доприноси и развијању њихових моралних, уметничких и физичких особина. Преко запослености и радног искуства се назире јасни знаци прокриминалне или просоцијалне оријентације, код појединих осуђених лица. Односно да ли ради у струци или не, повременог или сталног запослења и сл. Сем тога уочавају се и афинитети битни за програм поступања, односно распоређивање на адекватно радно место или обуку у школској радионици.

Радно искуство осуђених лица, која су боравила у ВП Дому у Крушевцу и карактеристике послова за које су се обучавали су, стицање дипломе из ливачког заната, водоинсталатери, или су пак добили дипломе за пекара или фризера. Они, који нису прошли домове, и самим тим третман радом, углавном су се бавили грађевинским пословима; рад на мешалици, молерски радови и глетовање зидова, ригипс... Они из руралних средина са старијим члановима породице, радили су за надницу на сезонским пољопривредним пословима: окопавање кукуруза, чувању стоке, сечи дрва у шуми. Осуђени из ромске популације се углавном баве скупљањем секундарних сировина, док осуђени из урбаних средина као главно занимање бирају конобарисање у неком кафићу, или рад у перионици ауто. Један број осуђеника помаже својим очевима у довлачењу и продаји робе са кванташке пијаце или у пољопривредним радовима. Мањи број ради у играоницама или као момак у „луна парковима“. Већина њих је брзо напуштала послове због ниских примања (*Крстић, Ж., 2013*).

Кроз рад код малолетника се развија и радна дисциплина. Она се састоји у уредном долажењу на посао, залагању на раду, чувању машина и алата и њиховом одржавању,

рационалном трошењу сировина, залагању за већу продуктивност рада, примењивању мера заштите на раду, правилном односу према друговима и према стручном инструктору итд. Малолетници раде пуно радно време предвиђено за малолетна лица. За извршене радне задатке у производњи малолетници примају накнаду за рад. Инструктор заједно са малолетницима прати, евидентира и оцењује рад у радној групи како појединаца, тако и целе радне групе. Значајно за социјализацију је чињеница да су малолетници редовно информисани о резултатима оцењивања. Тиме се они уче сарадњи и усклађивању својих интереса са интересима групе. Резултати оцењивања доприносе развијању осећања личне вредности и способности. За изузетне резултате постигнуте на плану стручног оспособљавања и у процесу производње, малолетницима се додељују пригодне похвале и награде. Награђује се најбољи малолетник - радник ВП дома, као и најбољи малолетник радне групе, а проглашава се и најбоља радна група (*Савић, М., 2008*).

У оквиру Васпитно поправног дома у Крушевцу се налази индустријски погон „МЛАДОСТ“ у коме се штићеници Васпитно поправног дома обучавају за занимања из машинске струке. Занимања које се изучавају у индустријском погону „МЛАДОСТ“ су следећа: металостругар, металоглодач, металобрусач, алатничар, машинбравар, калионичар, ковач, ливац-пресер.

У току обављања праксе, штићеници Васпитно поправног дома, израђују производе који имају употребну вредност и ти производи се пласирају на тржиште, тако да се остварује одређена материјална добит. Процес производње је конципиран на следећи начин: прво се месинг у тилџима (шаблонима) растапа у електричној пећи за топљење месинга. Тако растопљени метал се ливачким лончићима преноси и излива у предкокиле. Када растопина очврсне и хлађењем достигне температуру ковања, која износи око 500° С, избацује се из предкокиле. У овом калупу, који се зове предкокила (модел или калуп у који се топљени месинг претвара у шаблонске одливке), очврснути месинг је добио предоблик који је приближан коначном облику, који се добија ковањем. Овај примерак се, затим, ставља у ковачки алат, где се после ударца пресе добија коначан облик. У ковачници ИП „МЛАДОСТ“ могу се израђивати отковци од 50 г до 10 кг. После ковања отковци се обрађују на машинама за обраду метала резањем након чега настају готови производи. Индустријски погон „МЛАДОСТ“ производи производе који се користе у изради инсталација за воду, гасних инсталација, инсталација за грејање, затим производи делове

за канте прскалице, водомере, умањиваче притиска, разне украсне елементе итд. Један од значајних производа који се израђује у ИП „МЛАДОСТ“ је хлорни вентил за хлорне боце и контејнере. То је производ за хемијску индустрију и ИП „МЛАДОСТ“ је регистровани и од Министарства за енергетику и рударство, овлашћени и одговорни произвођач овог вентила (Савић, М., 2008).

VIII Опис емпиријског истраживања

8.1. Предмет и циљ истраживања

Сврха радног третмана, а и основни задатак сваке пенитенцијарне установе, је успешна ресоцијализација осуђених особа, односно њихово оспособљавање за друштвено прихватљиво понашање по изласку на слободу. Код доласка осуђеног у пенитенцијарну установу, на основу испитивања његове личности и етиологије криминалног понашања, које врши тим састављен од стручњака различитих профила (педагога, психолога, социјалних радника, правника, доктора и психијатра) сачињава се оријентациони програм поступања са осуђеним у току издржавања заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом. Тај програм се састоји од предлога васпитних мера, како у малолетном добу тако и андрагошко-педагошких мера, форми и методи рада, усмерених на отклањање или кориговање фактора који се у сваком индивидуалном случају јављају као криминогени, односно оспособљавање осуђеног за успешно уклапање у живот на слободи. Истовремено су ове мере, облици и методе, усмерене и ка омогућавању и олакшању адаптације за живот у пенитенцијарној установи.

Без спровођења радног дела третмана у пенитенцијарној установи, код осуђених лица, који у већини случајева, немају основних средстава за живот, који су без крова над главом и незапослени, као и они који нису прихваћени од социјалне средине којој припадају, постојао би висок ризик рецидивизма и поновног вршења кривичних дела, с циљем обезбеђења егзистенцијалних средстава за живот. Радни третман представља облик институционалног третмана, који треба да спречи будуће криминално понашање осуђених лица. Третман, као појам, користи се у криминолошкој литератури и означава начин поступања са осуђеним лицима у току извршења казне, чији је основни циљ, остварење

сврхе кажњавања, преваспитање и ресоцијализација учинилаца кривичних дела који су лишени слободе.

Предмет истраживања је третман у установи, тачније један од облика третмана у установи, радни третман у ВПД Крушевац. Утицај, место и значај, који радни третман, обука и професионално оспособљавање имају на штићенике ВП дома, исто спада у предмет истраживања. Такође, предмет нашег истраживања је и квалитативно сагледавање и анализа третмана рада осуђених малолетника, као и статистичка обрада и упоређивање података о различитим аспектима примене радног третмана у пенитенцијарној установи, каква је ВП дом у Крушевцу.

Свака пенитенцијарна установа треба да спроводи одређене методе и поступке којима би одржавала радне навике осуђених лица, а нарочито малолетних делинквената, те којима би стицали нове радне способности и побољшавали радне навике и стручно знање осуђеника, с циљем успешне реинтеграције у слободно друштво. Осуђеном лицу треба омогућити да адаптира социјално понашање, које је прихватљиво у друштву, а оно се тиче уверења, ставова, моралних норми и навика осуђених лица. Сматра се да је радни облик третмана, са обуком и професионалним оспособљавањем за живот на слободи, један од најважнијих чинилаца ресоцијализације, смањења рецидивизма и стварања пожељних начина понашања код осуђених лица.

Циљ истраживања овог рада је и утврђивање обима ангажованости малолетних штићеника ВПД-а у Крушевцу на радном третману и пословима и радним задацима, као део радног третмана, обуке и професионалног оспособљавања и мере поступања, те сазнање на који начин се спроводи радни третман, обука и упошљавање у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, кроз које радне активности и садржаје рада, професионалног оспособљавања и обуке и припреме осуђеника за успешну ресоцијализацију. Исто тако, циљ истраживања био је и сазнање о начину и степену информисаности о правима, која малолетници у ВП дому у Крушевцу имају на основу рада и која проистичу из рада. Такође, циљ истраживања био је да се на основу анкете тј. писаног упитника, интервјуа и личним увидом, утврди у којој мери се остварује процес ресоцијализације осуђених малолетника у Васпитно – поправном дому у Крушевцу и то на основу радног третмана, обуком и професионалним оспособљавањем, с циљем успешне ресоцијализације. Идентификација ставова и мишљења осуђеника штићеника ВП дома о радном третману и

обуци са професионалним оспособљавањем за живот на слободи по отпуштању из дома, такође је био циљ истраживања. Који облици радног третмана постоје унутар ВП дома, исто тако је био циљ нашег истраживања.

Исто тако, овим истраживањем желело се указати и на правну регулативу, законску и подзаконску, која регулише питање рада малолетних осуђеника, те права која проистичу из рада, и да ли наше законодавство има довољно квалитетних законских решења која се односе на питање радног упошљавања осуђених лица која су малолетна, и у којој мери се та решења примењују од стране надлежних служби, те да ли је у будућности потребно кориговати постојећа законска решења и извршити проверу примене истих. Циљ овог истраживања био је и да се кроз разговор са стручним лицима и малолетним штићеницима дома, запосленим и малолетницима који су под радним третманом у Васпитно - поправном дому Крушевац, дође до сазнања шта о овом питању мисле они који се непосредно баве овом проблематиком, колико је код њих сазрела свест о значају радног третмана и обуке те професионалног оспособљавања за живот на слободи и о њеној превентивној улози, у смислу отклањања опасности од рецидивизма.

Истраживање је извршено у Васпитно поправном дому у Крушевцу. За истраживање можемо рећи да има теоријски и практични, научни и друштвени значај, јер рад као облик третмана треба да утиче на спречавање будућег криминалног понашања осуђених лица.

8.2. Непосредни задаци истраживања

Из горе наведеног предмета и циљева истраживања произилазе следећи задаци:

1. Утврдити који се послови и радни садржаји реализују у оквиру ВП дома Крушевац?
2. Утврдити какав је став малолетних штићеника према раду и пословима у оквиру третмана рада, обуке и професионалног оспособљавања који им се нуде?
3. Које послове од понуђених најчешће бирају осуђени малолетници у ВПД Крушевац?
4. Колики број малолетника заврши одређени занат кроз обуку и професионално оспособљавање?
5. Да ли су малолетна осуђена лица задовољна висином накнаде за рад?
6. Утврдити да ли су малолетни осуђеници задовољни врстом послова и условима рада унутар ВПД Крушевац?

7. Колико је значајна и коју врсту подршке осуђена лица имају у процесу рада, обављања послова и ресоцијализације?
8. Да ли су, и у којој мери, испитаници информисани о правима која им припадају на основу рада који обављају у Установи?
9. Утврдити да ли малолетници раде скраћено радно време, сходно општим прописима?
10. Утврдити да ли малолетници користе право на дневни, недељни и годишњи одмор?
11. Утврдити да ли малолетници сматрају да је рад за њих понижавајући?

8.3. Хипотезе истраживања

Током спровођења истраживања проверене су следеће хипотезе:

Хипотеза (На), већина малолетника је укључена у третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем.

(Нб) У Васпитно-поправном дому у Крушевацу, процентуално већи број мушких штићеника се ангажује на третман рада, обуке и професионалног оспособљавања.

(Нв) Велики број осуђеника ради на металопрерађивачким пословима везаним за погон „МЛАДОСТ“, који послује унутар ВПД.

(Нг) У ВПД Крушевац изриче се мањи број дисциплинских санкција осуђеним малолетницима који су упошљени, тј. који похађају третман рада, обуке и професионалног оспособљавања.

(Нд) Осуђена лица ангажована на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем, углавном су старости испод осамнаест година.

(Нђ) Малолетна осуђена лица унутар ВПД задовољна су са висином накнаде за свој рад.

(Не) Осуђена малолетна лица ангажована на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем, имају позитиван став и сматрају да нису тешки послови и облици радног третмана који им се нуде унутар ВПД.

8.4. Инструмент, методе, технике и статистичка обрада података истраживања

За потребе реализовања овог истраживања састављен је упитник који се састојао из четири целине и укупно 40 питања различитог типа (питања са више понуђених одговора, питања отвореног типа, скала процене итд.). Анкета је била усмерена на утврђивање успешности радног третмана, обуке и професионалног оспособљавања и усавршавања за ресоцијализацију осуђеника. Ти одговори су анализирани и приказани на наредним страницама овог рада. Приказивање је било мултидисциплинарно: дескриптивно, табеларно и графички. Због карактера саме анкете, тј. комбинације питања затвореног и отвореног типа, специфичности предмета истраживања, примењене су следеће статистичке мере:

- Проста аритметичка средина $\sum X/N$ те
- Процентни рачун према формули $G:P=p:100$

Статистичка обрада података подразумевала је поступке за дескрипцију података (фреквенције, проценте, аритметичке средине, стандардне девијације), технике за утврђивање статистичке значајности разлика као што су Хи-квадрат тест и Анализа варијансе.

Питања су формулисана у складу са одредбама прописаним Правилником о кућном реду у казнено-поправним заводима и окружним заводима, те скупом минималних правила о поступању са затвореницима.

Анализа садржаја је метод који је примењен током емпиријског истраживања, заједно са методом анкетирања и интервјуа. Упитник (анкетни листић) садржи 40 питања комбинованог типа. Осим тога, током боравка у ВПД Крушевац, обављен је интервју са особљем дома и интервјуи са штићеницима ВПД-а, који су допринели квалитету истраживачког рада. Метод посредног посматрања, заједно са методом анализе садржаја, примењени су приликом увида у личне листове осуђених малолетника. Анкета је урађена са одређеним узорком малолетничке популације, који је обухватио 40 испитаника који су у процесу радног третмана, обуке и професионалног оспособљавања. Интервју је извршен са

васпитачима запосленим у ВП дому у Крушевцу, као и са одређеним узорком штићеника ВП дома.

Малолетници који су интервјуисани, добровољно су пристали на разговор.

Такође, приликом истраживања и у теоријској обради података нашег рада коришћени су следећи методи:

1. Правно-догматски метод.
2. Упоредно правни метод.
3. Компаративни метод.

Правно-догматски и упоредно-правни метод, коришћени су приликом анализе како домаћих, тако и иностраних правних прописа, али и компаративни метод приликом упоређивања функционисања радног третмана у пракси других, пре свега развијених земаља света али и земаља у нашем окружењу, те његовог функционисања у пракси наше земље, као и приликом упоређивања закона о извршењу кривичних санкција у Србији и некадашњим Југословенским Републикама.

8.5. Узорак, ток, начин, популација и време испитивања

Истраживање је спроведено у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, у коме заводску меру упућивања малолетника у васпитно-поправни дом, издржавају малолетна лица мушког и женског пола. У дом се упућују све категорије малолетних делинквената. Испитивање је обављено у распону од 07. до 18. новембра 2013. године. Првенствено је затражена писмена сагласност Министарства правде и државне управе, тачније Управе за извршење кривичних санкција, посредством Правног факултета, Универзитета у Нишу. На исту молбу је добијен потврдан одговор и одобрење за контакт и уговарање термина за спровођење истраживање са управником Васпитно-поправног Дома у Крушевцу. Претходно су обавештени представници ВП Дома Крушевац о термину испитивања и потребним условима за спровођење испитивања, односно о потреби за обезбеђивањем просторије у којој ће испитаници попуњавати упитник и где ће се касније спровести појединачни интервјуи. Поред тога установи је предочен потребан број и категорија испитаника, тако да је особље установе директно контактирало са малолетним осуђеним лицима, а они су се добровољно опредељивали да ли ће учествовати у испитивању.

Током емпиријског истраживања урађен је интервју са стручним лицем, директором предузећа „Младост“, који послује у склопу Васпитно-поправног дома у Крушевцу, и који је у ВПД-у задужен за радно ангажовање, обуку и професионално оспособљавање осуђених малолетника, и то на бази отворених питања тако да је испитаник имао пуну слободу у погледу излагања чињеница које су предмет истраживања.

У нашем присуству, и у присуству још једног или два стражара, као и васпитача или особља службе за третман, испитаници су у групама од по десет особа попуњавали упитник. Анкета са стандардизованим упитником је примењена на узорку затвореника. Иако је било планирано да у узорку уђе и до 50 испитаника, од укупног броја анкетираних их је 30, и интервјуисано још додатних 14, због разноврсности података и личног увида у ставове малолетних штићеника о раду у ВПД-у у Крушевцу. Како је у тренутку истраживања у ВП дому Крушевац било 226 малолетних осуђених лица тј. штићеника, а узорак је сачињавало 30 осуђених лица, значи 14% од укупног броја, сматрамо да је то довољно за репрезентативност и релевантност прикупљених и обрађених података. Од 226 штићеника у одељењу општег програма или како се некад звало, полуотвореном одељењу се налази 174 малолетника, у одељењу за интензиван васпитно корективан рад, (затвореном) 22, у отпусном, (отвореном) 11, у пријемном 9 малолетника, и у женском 10 малолетница.

Сви испитаници обухваћени истраживањем су мушког пола и имају просечно 18 година старости, од којих најмлађи испитаник има 16, а најстарији 21 годину. Остали затвореници који су били изабрани одбили су да учествују у анкети, или су били на раду или другом облику третмана, а и знатан број је неписмених. Саставни део анкете је било и писано упутство, а осим тога, осуђеним лицима је пружена могућност да траже објашњење ако им нешто није јасно. Пре попуњавања објашњен је циљ испитивања и у које сврхе ће бити искориштени подаци који се буду добили.

Истраживањем је обухваћено укупно 50 испитаника. С обзиром на то да је 6 упитника непотпуно и са неразумевањем попуњено, они се сматрају неважећим, тако да коначни узорак чини 30 анкетираних малолетних осуђеника и још 14 испитаника са којима је спроведен усмени разговор. Узорак истраживања је састављен према критеријуму радне ангажованости малолетника на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем за живот на слободи, значи обухваћени су малолетници који раде и

примају накнаду за свој рад унутар ВПД-а у Крушевцу. Иако овакав узорак није репрезентативан за извођење генерализованих закључака имајући у виду његову величину, ипак, можемо га сматрати примереним за прелиминарно прикупљање података о различитим аспектима третмана рада, обуке и професионалног оспособљавања у циљу успешне ресоцијализације и олакшања услова живота унутар установе осуђеним малолетним лицима, и стицања увида у тренутну ситуацију у вези са тим третманом.

IX

Анализа резултата истраживања и дискусија

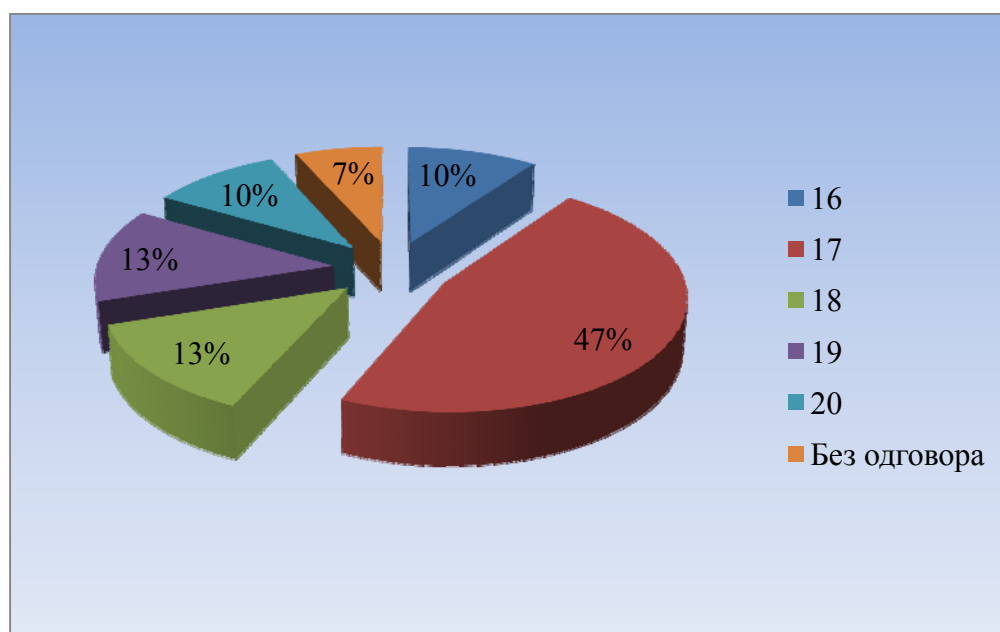
С обзиром на то да је истраживање представљало испитивање једне области, врсте третмана у пенитенцијарним установама, радног третмана, обуке и упошљавања и професионалног оспособљавања за успешну ресоцијализацију осуђених лица, али посматрану кроз више сегмената, које се односе на боравак испитаника у ВП дому, као и испитивање општих података о испитаницима, резултати ће бити приказани у сегментима који представљају одговоре на питања постављена у предмету истраживања. Пре тога следи опис структуре испитаника у односу на њихов образовни, радни статус, социјални положај као и структуру испитаника с обзиром на њихов положај у дому.

Испитаници су старости од 16 до 21 године старости. Применом основне формуле за израчунавање аритметичке средине на узорак добили смо да је просечна старост осуђених лица 18 година (1995. годиште). Структура испитаника према њиховој старости подударна се са просечном старашћу осуђених малолетних лица у 2010. години на територији Републике Србије. Да би смо, међутим, добили прецизнији увид у структуру осуђених лица према старосном критеријуму, прикупљене податке смо груписали, те смо добили следеће резултате:

Табела 1. Дистрибуција осуђених малолетника према старосним разредима

Број година	Број јединица	% узорка
16	3	10
17	14	46,67
18	4	13,33
19	4	13,33
20	3	10
Без одговора	2	6,7
Укупно	30	100

Графички приказ ових података изгледа овако:

Графикон 2. Број година испитаника

Из добијених резултата евидентно је да већину испитаника који су радно ангажовани, чине малолетне особе и особе у раном пунолетству, тј. у старосној доби од 16 до 20 година старости. То посебно долази до изражаја уколико се саберу три од најзаступљенија односна старосна разреда, јер се тада добија да чак 73 % од укупног узорка сачињавају лица у касним малолетним и раним пунолетним годинама. Закључак који се овде

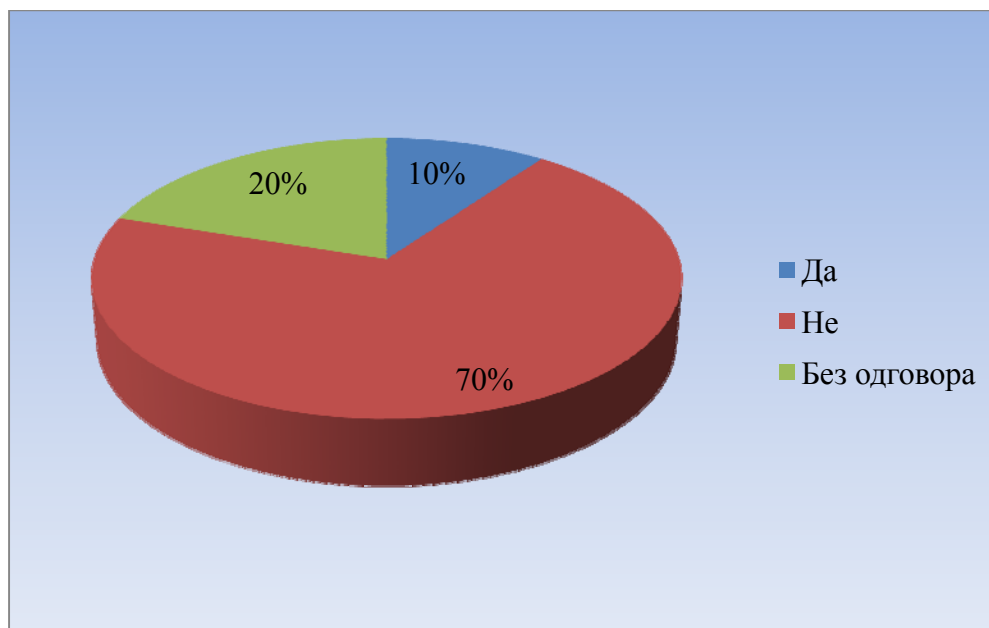
представља јесте да 36% испитаника или 11 малолетних осуђених лица у ВП дому у Крушевцу, који су део нашег узорка, представља радно способно пунолетно становништво, на које се односе права и обавезе везане за рад у погледу пунолетних лица.

Овај закључак је потврђен већ наредним питањем у анкети које је гласило: „Да ли сте имали радног искуства ван установе или у установи“? Добијени су следећи резултати:

Табела 2. Радно искуство осуђених лица у ВП дому у Крушевцу

Запослени	Број јединица	% узорка
Да	3	10
Не	21	70
Без одговора	6	20
Укупно	30	100

Графички приказани ти подаци изгледају овако:

Графикон 3. Радно искуство штићеника

Према добијеним подацима већина малолетних штићеника, више од $\frac{3}{4}$ испитаника не поседује радно искуство међутим, не сме се предвидети ни податак да само 10% испитаника, или само три испитаника, поседују радно искуство, и то као молер или

конобар, или раде у породичном послу. Сви ови добијени подаци воде ка закључку, да је обука и радно оспособљавање, и то више него усавршавање, потребно овим малолетним лицима ако желимо да ресоцијализација истих успе и да смањимо стопу рецидивизма код малолетничке делинквенције. Уједно, треба да се стави акценат и на школовање и образовање ових малолетних лица, које, поред обуке за будући рад на слободи, заузима посебно место у програму њихове ресоцијализације.

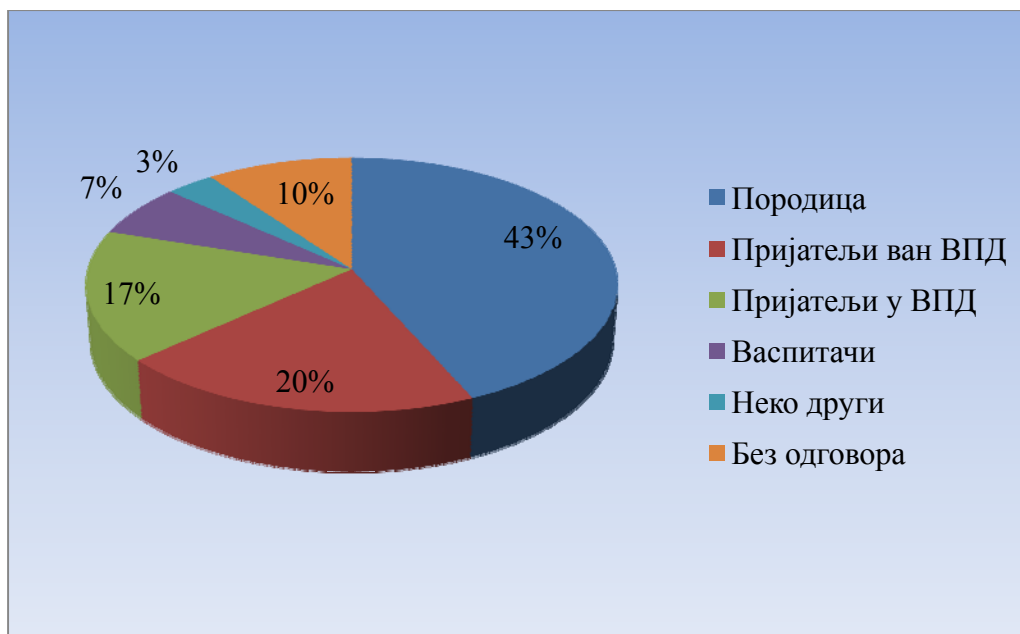
Не смемо заборавити ни криминолошки утицај ових појава, тј. иако су малолетници они су ипак у касним малолетним и раним пунолетним годинама, када би требали да већ имају неког радног искуства, поред квалитетног школовања и образовања, а не да су препуштени улици и да зарађују за своје потребе на разне девијантне и илегалне начине, који су их на првом месту и довели у просторије ВП дома. За ову појаву одговорност не треба у потпуности приписати малолетним делинквентима, већ део пренети и на породицу, средину у којој живи, образовне институције, пријатеље, и на крају, али не и најмање, на друштво и државу, зато што не обезбеде малолетницима услове за живот и рад у нормалнијим условима.

На питање о томе ко им пружа највећу подршку у току издржавања заводске мере, испитаници су дали следеће одговоре:

Табела 3. Подршка малолетницима да раде у току издржавања заводске мере упућивања у ВПД

Подршка	Број јединица	% узорка
Породица	13	43,33
Пријатељи ван ВПД	6	20
Пријатељи у ВПД	5	16,66
Васпитачи	2	6,66
Неко други	1	3,33
Без одговора	3	10
Укупно	30	100

Добијене резултате могли бисмо графички приказати на следећи начин.

Графикон 4. Подршка малолетним штићеницима

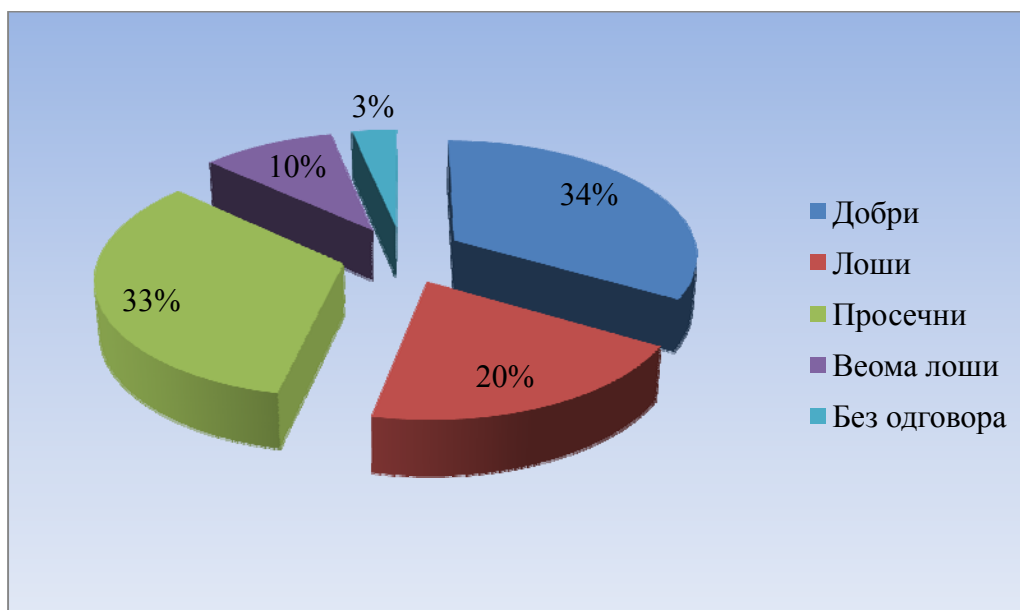
Из приложених резултата недвосмислено произилази да је најзначајнији чинилац подршке осуђеним лицима, у току издржавања заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом, породица. За такав одговор определило се скоро половина испитаника.

Конзистентност у значају породице, положаја породице и односа у њој, потврдило је следеће питање у анкети којим смо желели да утврдимо, заправо, какав утицај има материјални положај и стамбене прилике породице на малолетне осуђенике, и на потребу да се они оспособе унутар ВП дома за обављање послова на слободи, како би издржавали себе и своју породицу, поправили своје материјално стање и решили стамбено питање, које је често неодређено за већину малолетника.

Табела 4. Материјално и стамбено стање малолетника

Материјално и стамбено стање	Број јединица	% узорка
Добри	10	33,33
Лоши	6	20
Просечни	10	33,33
Веома лоши	3	10
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

Графички приказ добијених резултата пружа снажну визуелну илустрацију.

Графикон 5. Материјално и стамбено стање малолетника

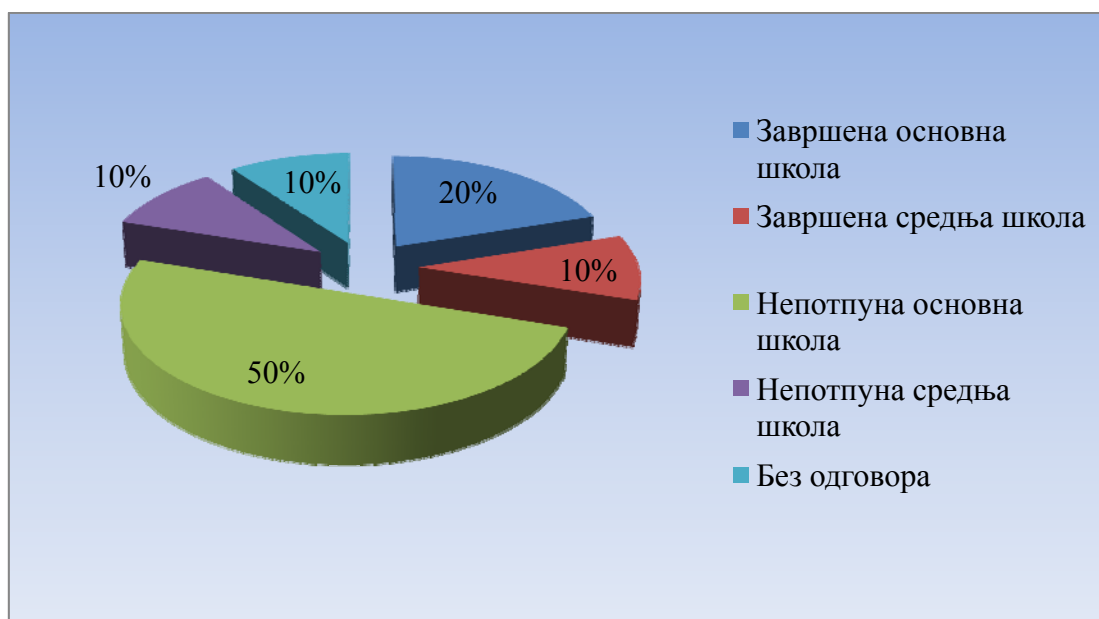
Резултати добијени испитивањем јасно показују да малолетна лица сматрају да живе у добрим условима, њих скоро 34%, просечним стамбеним и материјалним условима живота, исто отприлике 33%. Док су се за одговоре, лоши и веома лоши ретко опредељивали, само 10% и 20%. Ипак, изражавамо сумњу у веродостојност ових изјава, јер су у питању малолетна лица, којима је лакше да потискују ствари, него да се суоче са суровом реалношћу тешког живота.

Када је реч о образовној структури испитаника, највише је оних са незавршеном основном, и средњом школом трећег и четвртог степена. Међу испитаницима само је један са завршеном средњом школом.

Табела 5. Образовање и школска спрема

Образовање	Број испитаника	% узорка
Завршена основна школа	6	20
Завршена средња школа	3	10

Непотпуна основна школа	15	50
Непотпуна средња школа	3	10
Без одговора	3	10
Укупно	30	100

Графикон 6. Образовање малолетних осуђеника

Према одговорима испитаних осуђених лица, у нашем случају малолетни штићеници ВП дома у Крушевцу, на питање о висини и врсти образовања и стручне спреме, већина је дала одговор да је на дан пријема у ВП дом, имала непотпуну основну школу, чак њих 50%, што је веома забрињавајуће. Поражавајућ је и алармантан податак да већина наших малолетних учиниоца кривичних дела, има низак ниво образовања, и да је то један од главних, ако не и кардиналан разлог њиховог криминалног понашања, на шта сви треба, као друштво у целини, да обратимо пажњу.

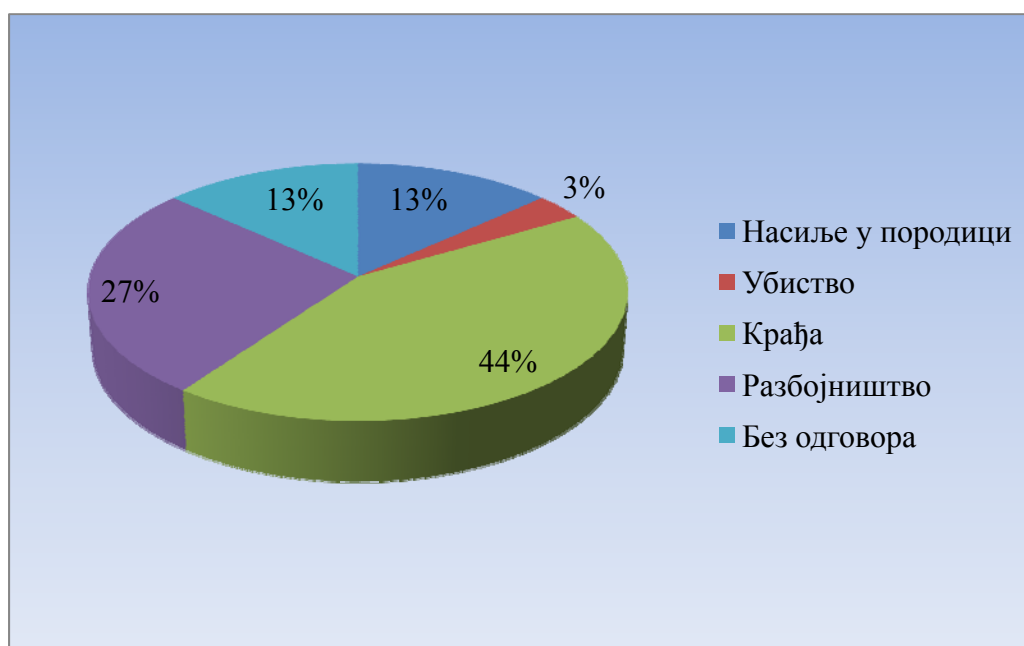
Анкета је садржала и питања о извршеним кривичним делима осуђеника, и због чега су у ВП дому. Сматрамо да је ово питање било веома битно, поготово када се погледају резултати истраживања, јер, из ових одговора може се закључити врста кривичних дела и учесталост њиховог чињења.

Табела 6. Извршено кривично дело

Кривично дело	Број јединица	% узорка
Насиље у породици	4	13,33
Убиство	1	3,33
Крађа	13	43,33
Разбојништво	8	26,66
Без одговора	4	13,33
Укупно	30	100

Графички приказ ради боље визуализације, изгледа овако.

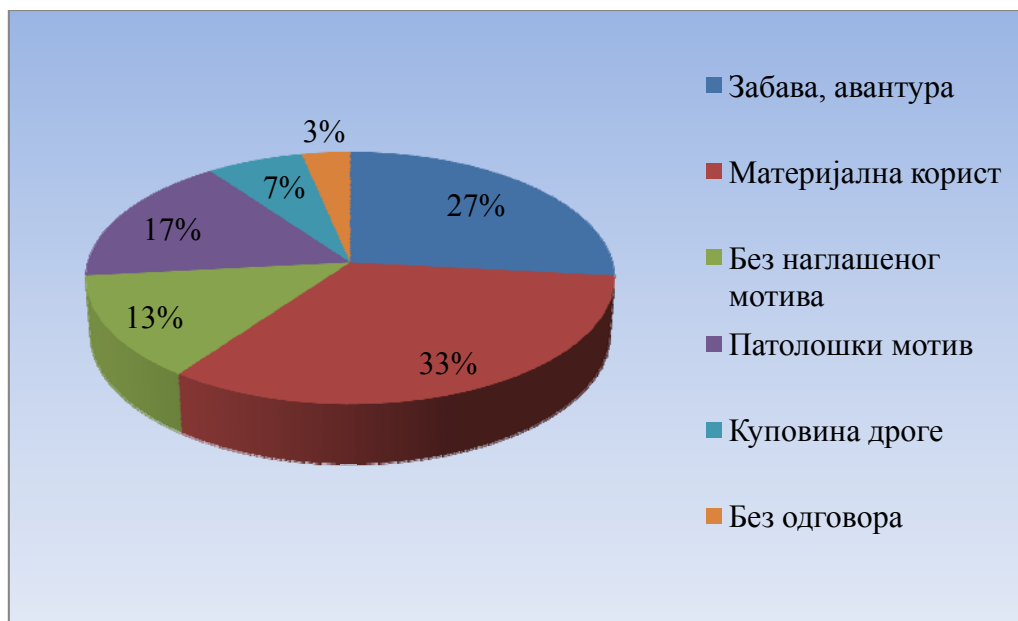
Графикон 7. Почињена кривична дела малолетних осуђених лица

Закључак, који се сам намеће, је да скоро $\frac{1}{2}$ испитаних особа издржава заводску меру упућивања малолетника у васпитно-поправни дом због кривичних дела крађе и разбојништва, и да постоји велика вероватноћа да су та кривична дела починили због необављања својих дужности као ученик, тешке економске ситуације и жеље да на брз начин стекну економску корист са којом би могли да издржавају и задовоље своје потребе

и потребе својих најближих. Као што се види, веома мали број је кривичних дела против личности, што се поклапа са савременим истраживањима, да су малолетне особе мање склоне крвним, сексуалним и другим деликтима упереним против личности и тела. Опет смо чврстог уверења, да ако би ова деца имала основу да раде и професионално се оспособљавају и усавршавају, много мање би вршила кривична дела крађе и разбојништва, која представљају већину, а што произилази из успешног радног третмана и обуке за професионално оспособљавање, с циљем ресоцијализације и реинтеграције у друштво на слободи.

Табела 7. Мотив извршења кривичног дела

Мотив	Број јединица	% узорка
Забава, авантура	8	26,66
Материјална корист	10	33,33
Без наглашеног мотива	4	13,33
Патолошки мотив	5	16,66
Куповина дроге	2	6,66
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

Графикон 8. Мотив за извршена кривична дела осуђеника

Мотив извршења кривичног дела, је било још једно питање у нашој анкети, које, надамо се даје одговор о томе, какве су потребе и циљеви осуђених лица на слободи и из којих разлога су починили неко кривично дело. У нашем случају, желимо да покажемо, да је у већини ситуација жеља за брзом зарадом примарни мотив и да обављање тешких, слабо плаћених послова није на листи приоритета наше циљне групе.

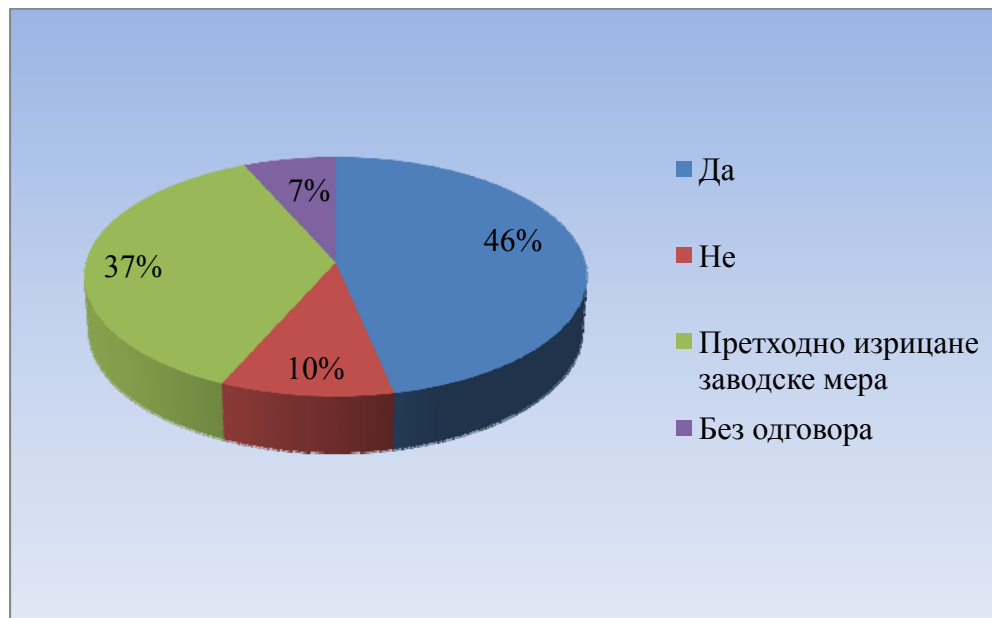
Још једном закључак говори у корист нашег истраживања и наших тврдњи везаних за третман радом и обуком са професионалним оспособљавањем. Већина ових осуђених особа, извршила је кривична дела, због којих су осуђени васпитном мером упућивања у ВПД у малолетним годинама, због материјалне користи. Интересантно је да је $\frac{1}{4}$ испитаника, као мотив извршења кривичног дела навела забаву и авантуру. Ипак у кредибилитет ових података морамо да посумњамо, због тенденције малолетних лица да дају претенциозне и понекад лажне изјаве, када је у питању мотив извршеног дела. Зато смо и извршили увид у личне листове малолетника, где смо дошли до другачијег закључка, да је стицање економске користи или крађа одређених предмета с циљем препродаје, била основни мотив за извршење већине кривичних дела.

Питање, које је исто уврштено у наш упитник, је и питање рецидивизма, због очигледних разлога, на које наш рад и упућује. Смањење рецидивизма је значајан проблем, како из психолошких тако и криминолошких разлога, за све савремене земље света, па и

нашу, поготову када су у питању малолетни делинквенти. У годинама када треба да се радно и образовно усавршавају, малолетници бирају пут криминалитета због разних разлога. Да су одговори на питање рецидивизма забрињавајући, у најмању руку, дају следећи подаци.

Табела 8. Рецидивизам или поврат

Поврат	Број јединица	% узорка
Да	14	46,66
Не	3	10
Претходно изрицане заводске мера	11	36,66
Без одговора	2	6,66
Укупно	30	100

Графикон 9. Рецидивизам

Као што се види, 50% испитаника је већ вршило кривична дела, а 36 % испитаника је већ осуђивано на заводску меру упућивања у васпитно-поправни дом. Подаци су

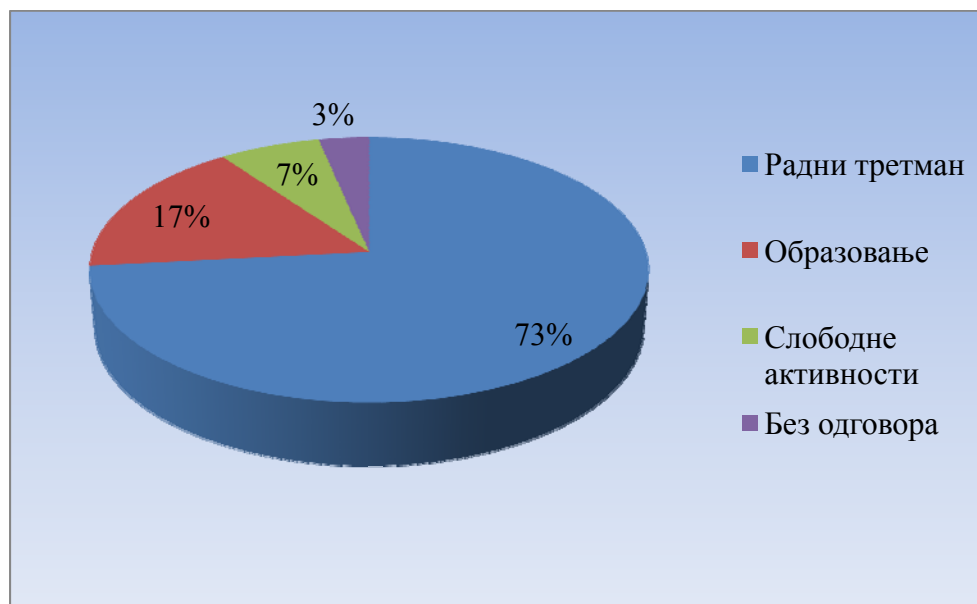
поражавајући, и позивају на хитну акцију, с циљем успешне ресоцијализације и смањења рецидивизма код малолетничке осуђеничке популације.

На питање, да ли малолетник учествује у неком облику третмана и којем, добијени су следећи подаци.

Табела 9. Третман и врста третмана која се похађа

Врста третмана	Број јединица	% узорка
Радни третман	22	73,33
Образовање	5	16,66
Слободне активности	2	6,66
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

Графички приказани ти подаци изгледају овако.

Графикон 10. Врста третмана који похађају малолетни осуђеници

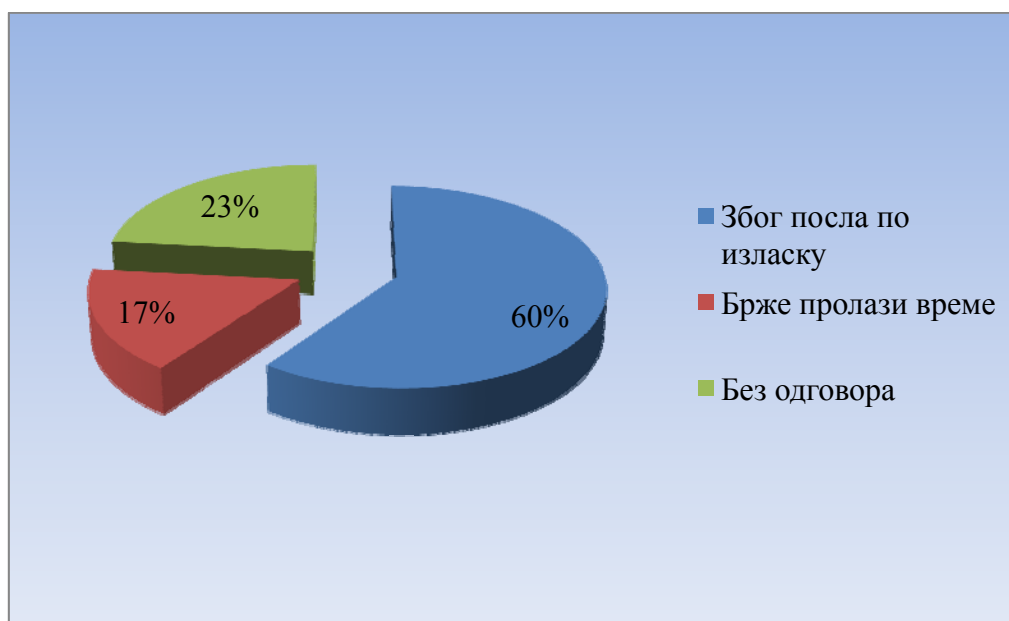
Може се слободно закључити да је радни третман у ВП дому у Крушевцу заступљен са више од $\frac{3}{4}$ од целокупног узорка испитаника, што се поклапа са изјавом шефа службе за третмане у ВПД Крушевац Иване.М. да је скоро целокупна популација штићеника радно ангажована и организована на третман рада и професионалног оспособљавања.

На конкретније питање везано за заинтересованост осуђеника за радни облик третмана и због којих разлога, добили смо разноврсне али упечатљиве одговоре.

Подаци су приказани у следећој табели.

Табела 10. Заинтересованост за радни облик третмана и разлог

Радни третман	Број јединица	% узорка
Због посла по изласку	18	60
Брже пролази време	5	16,66
Без одговора	7	23,33
Укупно	30	100

Графикон 11. Разлог заинтересованости за радни третман

Жеља за радом и послом, како унутар, тако и касније ван установе је евидентна. Више од 3/5 испитаника, или 61 % испитаних малолетника је заинтересовано за радни облик третмана, обуку и професионално оспособљавање, због лакшег проналаска запослења по отпуштању из Васпитно-поправног дома. Неминовно је да малолетни

осуђеници схватају потребу за радом и послом у циљу њиховог успешног повратка и ресоцијализације у друштво.

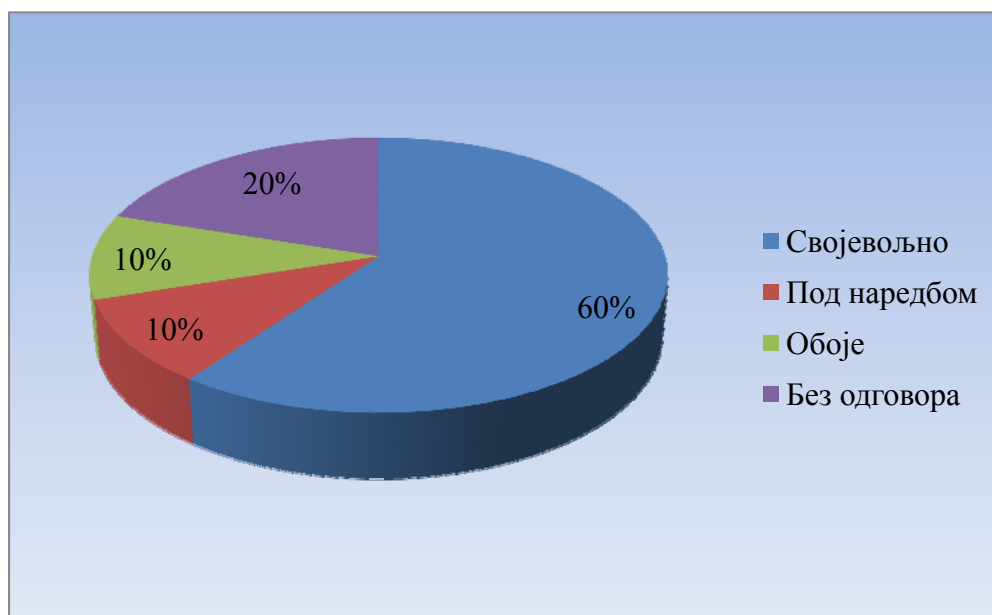
Сада установа, прво, па за њом и надлежно министарство и целокупно друштво треба да им приближе и омогуће услове за рад и оспособљавање, како би сутра били равноправни и конкурентни грађани нашег друштва и тржишта рада. Наравно, све с циљем побољшања свог стандарда и стандарда људи око себе, и проналаска уточишта од илегалних токова друштва и радњи које их прате. Неизбежно је да ће се осуђена лице без успешне ресоцијализације, у које првенствено спада проналазак посла и давање могућности да се на поштен начин изборе за своју срећу, поново наћи на улици и у потрази за брзом али илегалном зарадом како би преживели, или задовољили своје захтеве.

На крају анкете су обрађена још две групе питања, која се не могу окарактерисати као мање важна, напротив, одговоре на питања да ли су осуђена лица унутар ВПД својеволјно или под наредбом уполсена, стављамо на посебан пијадестал, због своје важности у позитивно-правном праћењу и успостављању правних норматива, као и због савремених светских и европских токова, које тежимо да достигнемо. Знамо да је рад осуђених лица, па и малолетних лица којима је изречена заводска мера упућивања у васпитно-поправни дом, право а не обавеза, од дана када су измене и допуне Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије из 2011. године ступиле на снагу, али овим питањем смо хтели да утврдимо да ли се то право у потпуности спроводи или постоји неки вид принуде или наредбе да малолетници раде унутар ВП дома.

Табела 11. Добровољност радног ангажовања

Добровољност рада	Број јединица	Процент узорка
Својеволјно	18	60
Под наредбом	3	10
Обоје	3	10
Без одговора	6	20
Укупно	30	100

Графички и визуелно приказани, ти подаци изгледају овако.

Графикон 12. Добровољно радно ангажовање штићеника ВП дома

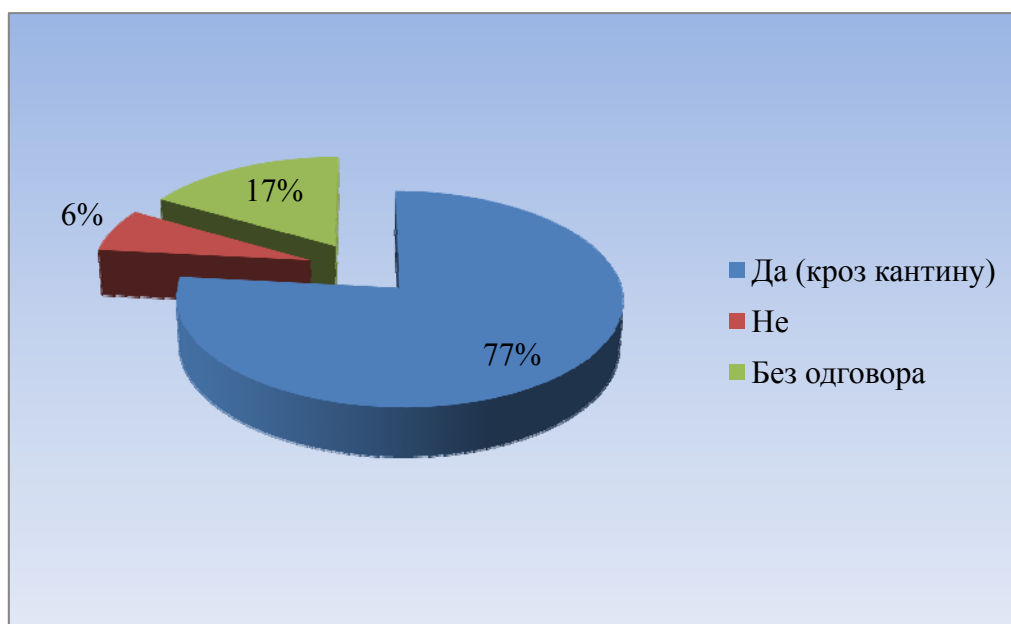
Охрабрују подаци, да већина испитаника, рад унутар установе доживљава као ствар избора, право, а не као обавезу и принуду, нешто што ће користити како њима тако и заједници. Веома мали број штићеника ВПД, нешто више од 1/10 испитаника, или 11 % доживљава рад у ВПД и као обавезу и као принуду, коју морају обављати под наредбом. Бројка јесте мала, али требамо обратити пажњу на стагнацију истог и потпуно елиминисање из система и из схватања, како управе тако и осуђеника, да не постоји обавеза рада за осуђенике, али и да осуђена лица морају схватити значај овог облика третмана, и пригрлити га, кроз заједничку промену свести.

Следеће, последње и још значајније питање јесте, плаћање осуђених лица за рад, производе и доприносе које су они стекли својим радом. Те податке смо добили постављајући питање: “Да ли је радно ангажовање малолетника у установи плаћено и на који начин“ ? Добили смо следеће одговоре.

Табела 12. Плаћање малолетника за рад

Накнада за рад	Фреквенција	Процент узорка
Да (кроз кантину)	23	76,66
Не	2	6,66
Без одговора	5	16,66
Укупно	30	100

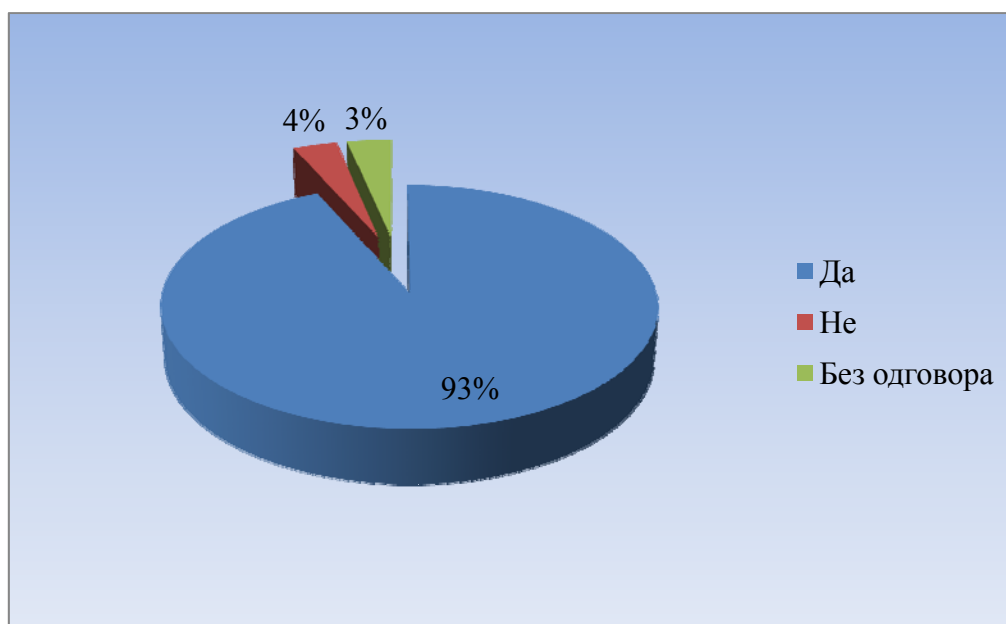

Графикон 13. Накнада за рад унутар ВПД

Анкета је обухватила и питање о томе да ли су осуђена лица упозната да део својих примања/накнада коју остварују за рад, одлази на посебан рачун, коју ће подићи по отпуштању из установе. Интересантно је да притворена лица, у својој васпитно-поправној заједници и међусобном жаргону, називају овај депозит црни фонд или црни депозит. Скоро 100% испитаника је упознато са постојањем ове бенифиције, што је веома битно с циљем омогућавања потпоре и постпеналне помоћи при изласку на слободу и стварању шансе да се осуђеник снађе, бар у догледно време. Ипак, рад и запослење дају већу шансу за успех ресоцијализације у друштву, на дуже стазе.

Табела 13. Постојање депозита

Постојање депозита	Број јединица	% узорка
Да	28	93,33
Не	1	3,33
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

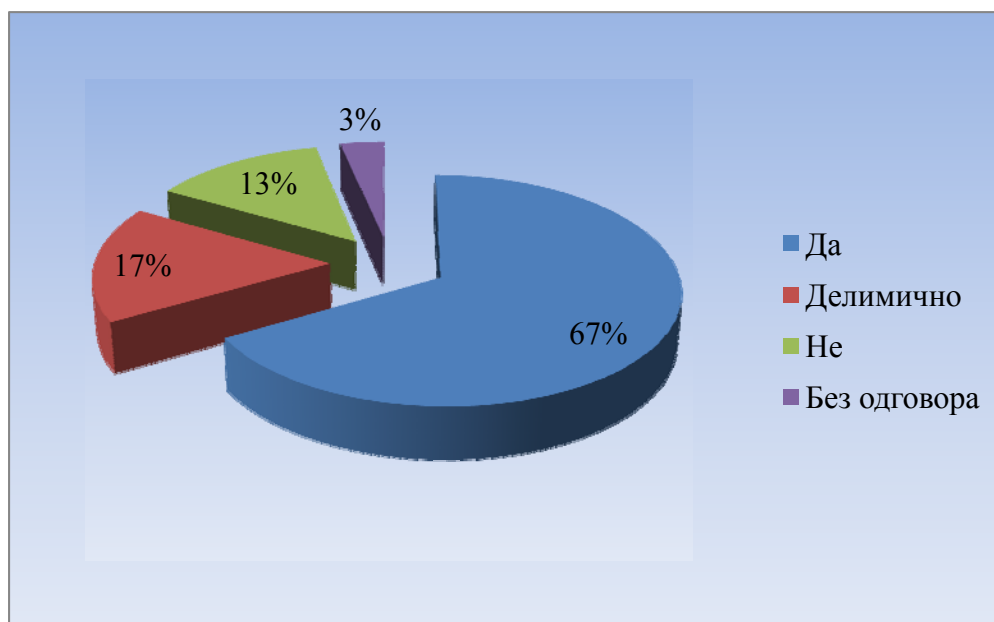
Графикон 14. Постојање обавезног депозита

Незаобилазно питање у анкети било је и питање задовољства осуђеника радним условима и радним временом, које проводе на разним пословима доступним унутар установе и у оквиру третмана обуке и професионалног оспособљавања.

Табела 14. Задовољство радним условима и радним временом

Задовољство радом	Број јединица	Процент узорка
Да	20	66,66
Делимично	5	16,66
Не	4	13,33
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

Графички приказ ових података изгледа овако.

Графикон 15. Задовољство радом и радним условима

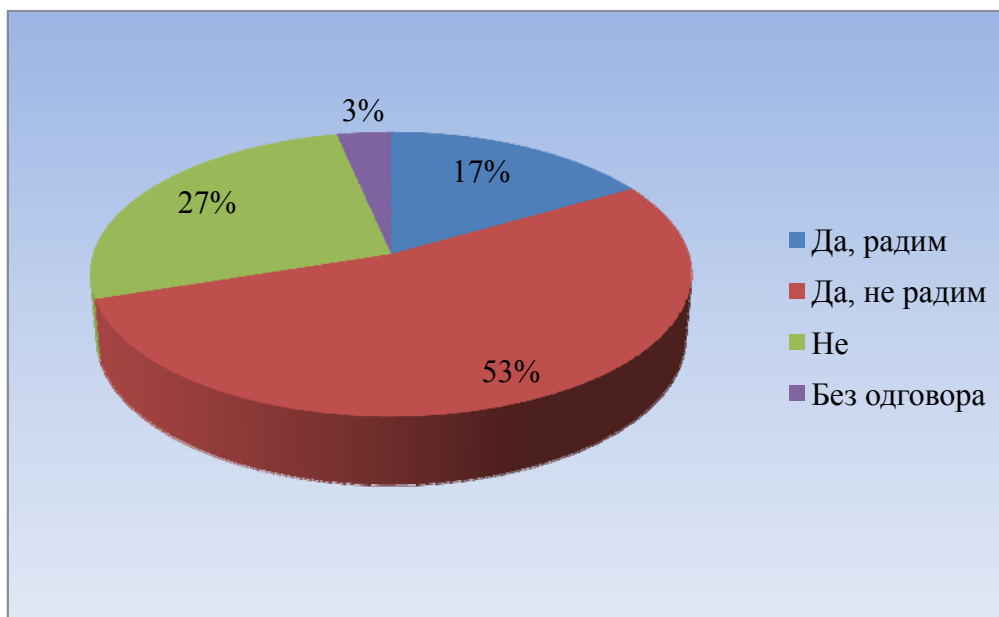
Ово питање је једно од заиста кључних када је реч о процени успешности програма ресоцијализације осуђених лица, успеха у третманима, посебно радном третману и обуци за професионално оспособљавање, а добијени резултати посебно ће бити коментарисани у завршном делу рада.

Такође, питање да ли на малолетнике који су на издржавању заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом, утиче рад као облик третмана, с циљем одржавања и побољшања дисциплине у овој пенитенцијарној установи, и да ли се дисциплинске

санкције мање изричу малолетницима који раде и који се професионално оспособљавају, је било део анкете и део истраживања.

Табела 15. Изречене дисциплинске санкције

Дисциплинске санкције	Број јединица	Процент узорка
Да, радим	5	16,66
Да, не радим	16	53,33
Не	8	26,66
Без одговора	1	3,33
Укупно	30	100

Графикон 16. Изрицање дисциплинских мера малолетницима који раде и који не раде у васпитно - поправном дому

Одговор на питања везана за дисциплину малолетника, који раде и који не раде, помаже нам вишеструко. Прво, са педолошког аспекта, а онда и у погледу психолошког

утицаја радног третмана на штићенике и њихову преокупацију, као и обучавање током издржавања заводске мере, и уједно, отклањање дисциплинских престапа у ВП дому.

Последње питање које је било постављено у анкети односило се на предлоге, замерке и жеље које имају осуђена лица. Пошто је и овде у првом плану био проблем стандардизације одговора, јер су питања била отвореног типа, навешћемо неколико карактеристичних одговора који поново упућују на проблеме везане за управу и функционисање ВП дома уопште.

о „Да се више стимулишу, унапређују затвореници који имају добро понашање и добре радне резултате током целог издржавања заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом. Мислим да би то позитивно утицало и на оне који се лоше понашају“,

о „Могли би бити више награђени они који више раде и понашају се у складу са кућним редом у односу на друге штићенике“.

9.1. Радна ангажованост осуђених малолетника

Као посебно важну тему у затворима у Србији истичемо питање радног упошљавања осуђених. Пенитенцијарне установе располажу великим потенцијалом за радно упошљавање осуђених. У претходном систему социјализма ови затвори су уз помоћ државе изградили мале фабричке погоне. У сваком од ових затвора радни погони се простиру на неколико хектара. Васпитно-поправни дом у Крушевцу, који смо обишли, има радне погоне за обраду метала, коже, дрвета, итд. Подаци добијени од службе за обуку и упошљавање у ВП дому у Крушевцу указују да се у оквиру садржаја радног и професионалног ангажовања штићеника ништа значајније није променило у последњих неколико година. То значи да се малолетни штићеници радно ангажују у одељењима машинске, занатске, конфекцијске, дрвопрерађивачке и угоститељске струке.

Технологија рада је иста, а машине нису обнављане. Број малолетника укључених у процес рада далеко је од потребног. Разлози овакве ситуације су, по речима особља, искључиво у недостатку материјала и сировина, односно финансијских средстава да би процес рада могао да се задовољавајуће организује.

У установама је, према подацима управа затвора на територији Републике Србије, радно ангажовано (упослено) 400-500 затвореника (у свакој установи), укључујући и оне који су ангажовани на режијским пословима одржавања пенитенцијарних установа.

У односу на укупан број малолетних лица у ВПД-у, који износи 226 штићеника, број радно ангажованих малолетника, у моменту нашег обиласка производних погона ВП дома, је мали. Током нашег обиласка ВП дома у Крушевцу, као по правилу смо затекли шачицу осуђених особа које су радно ангажоване. Велике фабричке хале по правилу су празне, и у њима борави свега неколико десетина осуђених. И мада не располажамо валидним доказима, сматрамо да је управа овог дома за потребе улепшавања реалности углавном симулирала радну ангажованост осуђених током нашег боравка. Међутим, то не значи да је то стварно стање ствари у погонима ВПД-а у Крушевцу, и да други малолетници нису радно ангажовани, и да се не обучавају, напротив, према подацима добијеним нашим истраживањем, 73% малолетних лица у ВП дому у Крушевцу похађа радни третман. Такође, по завршетку нашег обиласка, следећа група малолетника је управо долазила на посао у металопрерађивачким погонима фирме „Младост“ у ВПД-у Крушевац.

Радно (не)упошљавање затвореника у овој, као и у другим установама представља велики проблем. Као што је већ наведено у овом раду, радна ангажованост је од пресудног значаја за ресоцијализацију осуђених лица. Недостатак финансијских средстава је очигледна. Међутим, није јасно зашто држава до сада није интервенисала са озбиљнијим средствима у овој области. Примера ради, КПЗ Забела у Пожаревцу је до распада СФРЈ производила (годишње) 30.000-40.000 електричних штедњака за кућну употребу. Штедњаци су били дистрибуирани на тржишта Хрватске, БиХ и Србије. Распадом СФРЈ нестало је тржиште, али, примера ради, данас овај завод може да произведе репрезентативне клупе високог квалитета за паркове, и то по конкурентној цени.

Ипак, када се један завод попут Забеле јави на тендер за опремање предузећа Градског зеленила (широм Србије) јављају се проблеми сировине за производњу веће количине клупа (затвор не располаже средствима за улагање у почетак производње), али и проблем системске корупције у тендерским набавкама у Србији. Тако се испоставља, да затвори не добијају тендере, иако је реч о конкурентним државним предузећима, која по повољној цени (рад затвореника је јефтин) могу да снабдевају друга државна предузећа. Позитивном дискриманцијом затвора у систему јавних набавки решило би се питање радног упошљавања осуђених особа. На тај начин, у доброј мери би се решило и питање испуњавања предуслова за условни отпуст.

Међутим, стиче се утисак да је држава Србија потпуно незаинтересована за овај сегмент. Претходна држава (СФРЈ) имала је развијен и транспарентан систем упошљавања осуђених лица у свим републикама. Потпуно је нејасно зашто се држава одриче јефтине радне снаге, односно, зашто не дозвољава осуђеним особама да уђу у процес ресоцијализације путем радног ангажовања. Једина добра вест јесте да ће за одређене пенитенцијарне заводе у наредних неколико година, започети пилот пројекат који финансира ЕУ, а којим ће се постићи већа радна ангажованост за оне који тамо издржавају казну. Међутим, пројекти сами по себи не могу надокнадити улогу државе на овом пољу. Јавне набавке, питање решења правног статуса затвора на тржишту, као и питање велике корупције у јавним набавкама у Србији остају велики проблем при решавању проблема радне ангажованости осуђених.

Шта је показало истраживање? Када је реч о првој хипотези нашег истраживања, према којој се у ВПД Крушевац: „претпоставља да је, процентуално већи број мушких штићеника ангажован на третман рада, обуке и професионалног оспособљавања“, одговор је потврдан. Уверили смо се да је од укупно 226 малолетних лица на издржавању заводске мере упућивања у ВП дом, колико је било у тренутку нашег истраживања, 215 штићеника дома мушког пола или 95% од укупног броја малолетника у ВПД у Крушевцу. Од тих 215 штићеника, или 95% мушке малолетничке популације у ВП дому, 74% је ангажовано на неком облику радног третмана или се обучава и професионално оспособљава за неки занат, који треба да му помогне да се лакше уклопи у живот на слободи, по отпуштању из ВП дома. Од укупног броја малолетника, само је 11 штићеница или 5% од малолетничке популације у ВП дому, и све су радно ангажоване. Оне се обучавају за неку врсту посла или заната, а раде типично женске послове: чишћење, прање веша, израда креативних радова типа: перле, наруквице, минђуше итд. Закључак, који се овде намеће је евидентан. Иако је у ВП дому мушка популација много заступљенија, са 95% укупне малолетничке популације ВПД, ипак је радно ангажовано само 74% малолетних штићеника дома мушког пола. С друге стране тих 5% штићеница или њих 11 је 100% радно ангажовано. Међутим, малолетна лица унутар ВП дома мушког пола радно су ангажована, обучавају се те професионално оспособљавају на много разноврснијим и сврсисходнијим пословима за време издржавања заводске мере, него што су малолетнице ВП дома, које су ангажоване на мање наменским пословима.

Посета ВП дому у Крушевцу је обављена, са почетком у 09 часова и 30 минута 07.11.2013. године и, отприлике у исто време 08.11.2013. године. Остале посете, настојали смо да буду у приближно истом периоду. После контакта са особом задуженом за службу третмана Радмилом З. прошли смо кроз процедуру провере, одлагања свих електронских помагала, и упућивања у зграду службе за третмане. Пријем је био адекватан, и према прописима. Прво запажање је да су десетак малолетних осуђених лица већ радно ангажовани, и они раде на пословима одржавања круга установе. Ти малолетници су, касније нам је речено, ангажовани на свакодневним пословима одржавања, улепшавања зелених површина и поправке стаза ВПД-а. Дочекани смо од стране заменика шефа службе за третмане Влада Љ. и први утисак је одличан. Отвореност за сарадњу је на максималном нивоу. Разговарали смо са шефом службе за третмане Радмилом З. од које смо добили одобрење за цитирање следећих информација.

У ВПД Крушевац, штићеници пролазе кроз неколико служби за третман, кроз које их прати васпитач понаособ, истичући са тим васпитни утицај ове установе и жељу за преваспитањем и ресоцијализацијом. Те службе су: Пријемно одељење, Општа служба за третмане, Служба за обуку и упошљавање, Служба за образовање и васпитање. За нас битна, Служба за обуку и упошљавање чији је начелник Дејан М. са којим смо обавили интервју. Разговарали смо и са шефом практичне наставе Аном К. У Васпитно поправном дому у Крушевцу тренутно борави 226 штићеника, укључујући женско одељење и неколико штићеника који су у бекству. Већина штићеника је осуђена за кривична дела крађе и разбојништва, и одређена им је мера упућивања у Васпитно-поправни дом од 6 месеци до 4 године, како је и прописано чланом 124. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник Републике Србије“, број 85/2005).

Дијапазон кривичних дела малолетних штићеника је од крађе аутомобила, мобилних телефона, обијање продавница и крађе разних других предмета, као и угрожавање сигурности. Пре свега у ВПД постоји доста занимања, а бројно стање штићеника по појединим занимањима варира и зависи од броја малолетника који издржавају заводску меру у датом моменту и интересовања за поједина занимања. Лако се да закључити да у ВПД Крушевац постоје разноврсна занимања за која штићеник може да се обучава и

оспособљава за живот на слободи. Интересантно је да су све занатски послови, без неке врсте услужних делатности.

Између осталог, у склопу ВПД је и Служба за образовање и васпитање са осмогодишњом школом и средњом школом, коју су обавезни да похађају сви штићеници без завршених основних и средњих школа. Касније полажу предмете пред комисијом унутар установе или у средњој школи, за средњошколце, у Крушевцу, где се врши организован превоз ученика. Штићеници могу полагати испите за следећа занимања: аутомеханичар, водоинсталатер, лимар, металостругар итд.

Из горе наведених података, изводи се закључак да је у ВПД Крушевац, обука и упошљавање малолетних штићеника заступљена са 74%, или преко 200 штићеника распоређених на раду и обуци за различита занимања. Од тог броја у ВП дому заводску меру издржава укупно 11 штићеница, које су ангазоване на типично женским пословима, креативни рад са украсним перлама, одржавање женског одељења ВПД, прање веша, чишћење. Директор фирме која послује у склопу ове пенитенцијарне установе, Дејан М., наводи, да у ВПД постоји привреда у малом. Министарство правде и државне управе финансира личне дохотке, а штићеници који су упошљени се исплаћују са рачуна фирме, која, узгред речено, носи назив, симболично „МЛАДОСТ“.

Основна делатност фирме је металопрерађивачка делатност, а основни материјал за обраду и производњу је месинг. Ко год да је изабрао месинг за овакву врсту прераде и производње је био визионар, јер је месинг производ који се не може уништити и може се изнова претапати, како би се нови штићеници радно оспособљавали. У једну руку, мала закочкица, јесте обавеза фирме да купује материјал преко рачуна код државних фирми, што по мало кочи фирму и производњу, да се развије у пуном капацитету. Ипак, потпуно је разумљиво да држава штити своје интересе и легалност набављања материјала, што је за једну корекциону установу овога типа, ипак, обавеза. Производи који спадају у широк асортиман, фирме у ВПД Крушевац су: сигурносни вентили за бојлере, тачније за фирму ИС „ЗЕМУН“. Са разним приватним предузетницима производе се разни подсклопови за коначне производе од месинга. Производи се и електроматеријал за фирму „24.СЕПТЕМБАР“ из Ужица, онда за „ФМТ ЗАЈАЧАР“. Од већих предузећа са којима фирма ВПД-а „МЛАДОСТ“ сарађује јесте „МИНЕЛ-ДИНАМО“ из Београда.

По квалитету производи фирме су конкурентни, како на нашем тако и на страном тржишту. Цена је адекватна производу, и ако би помислили да је нижа, због јефтине радне снаге, то овде није случај, јер су убеђени, како особље тако и упошљени малолетници, да производе квалитетне производе. То се правда и трошковима обуке и упошљавања и одржавања и набавке потребних материјала. Понекад су ту и непредвиђени трошкови. У првом плану је заштита својих и државних интереса. За обуку и упошљавање, као третман у ВПД, ангажују се инструктори, било уговором на одређено или неодређено време или уговором о делу. Интересантно је да у сваком случају инструктори имају иста права и обавезе у погледу рада са осуђеницима, као и васпитачи.

Што се још тиче месинга као материјала, претапањем и поновном прерадом месинга, губици се минимизирају. Добит се претвара тј. користи за подмирење пословања, и трошкова које изискују штићеници. Тако да они сами имају осећај значаја у овој заједници. Сва средства се троше наменски. Фирма „МЛАДОСТ“, која послује у склопу ВПД-а, има план за отварање нових погона, поготово су поносни на нови погон, чији је план израде у току, за пресовање бојених метала, која је по речима Дејана М., конкурентна технологија, не само у земљама у окружењу, већ и у развијеним земљама света.

У пољопривреди, која је саставни део радног третмана, лица којима овај облик посла није стран, или за лица која долазе и треба да се врате у руралне средине, је ангажовано од 3 до 20 штићеника, зависно од сезоне. У тренутку наше посете, њиву је обрађивало 3 штићеника и три инструктора.

Када смо већ код ангажовања радника споља, интересантно је истаћи да су тројица осуђеника из КПЗ-а „Ћуприја“ ангажована на пословима економије, иако су пунолетни осуђеници и долазе из друге врсте пенитенцијарне установе, који паралелно раде са малолетним штићеницима, с циљем њиховог обучавања. Такође, две жене из КПЗ-а за жене у Пожаревцу су ангажоване на пословима одржавања ВПД-а. Само једна жена из ове категорије била је ангажована на нешто “интелектуалнијем” послу. Ова осуђеница издржава казну затвора од 4 године и 6 месеци за кривично дело проневере и има завршену средњу школу. Она ради у домској библиотеци и уједно се брине о културним активностима других малолетних осуђеника. Још осуђеника овог типа и профила је потребно и тражиће се преко Управе за извршење кривичних санкција, која врши ово ротирање.

Малолетни штићеници ВПД-а су радно ангажовани 50% радног времена или 4 часа дневно, али се у ове податке сумња, јер је 100% интервјуисаних штићеника изјавило да раде од 8 часова до 13 часова у првој смени и од 14 часова до 19 часова у другој. Ипак, пауза током рада траје 1 сат, што је дупло више него што је одраслим особама дозвољено. Подаци се поклапају са нормама и чланом 24. 25., те члановима 84-88. Закона о раду Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, број 24/2005, 61/2005, 54/2009 и 32/2013), које регулишу питање заштите омладине и расподелу радног времена лица млађих од 18 година.

Штићеници се плаћају отприлике по 3000 РСД динара месечно, од којих 50% иде на тзв. црни депозит или ти на штедњу. Малолетници не добијају готовински новац, већ им се накнада уплаћује у кантини, где могу преузети тзв., како штићеници жаргонски говоре, награду сваке среде у месецу. Приликом отпуста тзв. црни депозит се даје штићенику, као једна краткорочна помоћ за ресоцијализацију и помоћ на слободи. Ако неко од штићеника добије поклон исто иде на рачун кантине, где се сразмерно дистрибуира свим штићеницима. Производњом се труди да се подмире потребе ВПД-а прво, а онда се вишак пласира на тржиште. По нашем мишљењу, и мишљењу особља унутар установе и фирме, ВПД Крушевац може да оствари профит кроз радно ангажовање, обуку и професионално оспособљавање малолетних лица на издржавању заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом. Ипак, рецесија и економска је криза и вани у слободном друштву и слободном тржишту, па је тешка економска ситуација и унутар ових производних погона. Квартално се врше анализе кретања на тржишту. Ипак појаве, као суша за пољопривредну производњу унутар установе, је била погубна пре неку годину. Унутар установе постоје 22 занимања, за која малолетни штићеници могу да се обучавају и упошљавају.

У сфери одржавања отприлике је ангажовано 70% штићеника дома. Већина штићеника је ангажована и на пословима одржавања ВПД, уређивања баште, улепшавања зелених површина и поправке стаза, са свим другим тзв. пратећим пословима.

Основна оспособљеност малолетника за самостални рад по занимањима, може се видети кроз следећи кратак опис послова.

- 1) Столарска радионица обучава малолетнике за обављање следећих радних задатака: обрада елемената на ручним машинама; замена браве, трукера и шилдова; замена

цилиндра; штеловање шарнира и уградња (разне врсте); поправка дрвених делова намештаја (ковање ексерима, лепљење).

- 2) У тапетарској радионици малолетници се оспособљавају следећим пословима: расклапање столице; сечење сунђера за столицу; кројење мебла (штофа) за столицу; лепљење сунђера и тапазирање столице; склапање столице.
- 3) Малолетници могу да се упознају са машином за шивење и основни рад; ушивање дугмета (ручно); руковање маказама; руковање ручном иглом (крпљење рупе на цемперу); руковање пеглом (укључивање и рад са њом) у кројачкој радионици.
- 4) Штићеници се припремају у електричарској радионици и за следеће послове: коришћење фаз лампе (намена); замена осигурача по пропису; прекидач (намена, врсте и замена); утичница (намена, врсте и замена); утикач (намена, врсте и замена); сијалица (намена, врсте и замена);
- 5) Зидарска радионица: прављење малтера (врсте и однос материјала); зидање зида; израда оплате за шоловање; крпљење оштећеног зида; прављење бетона (врсте и однос материјала) и бетонирање пода; замена кровног покривача;
- 6) Штићенике ВПД-а водоинсталатерска радионица оспособљава следећим пословима: замена вирбле, гумице на славинама; отпушавање канализационе мреже; поправка WC казанчета; врсте славина, намена и начин замене; врсте навоја и ручно нарезивање цеви; упознавање са пластичним цевима и начин рада са њима (потребан алат);
- 7) Молерска радионица: врсте боја и рад са њима; глетовање зидова; кречење (унутрашње и спољашње); коришћење скеле и мердевина; упознавање са гипсаним плочама и начин њиховог уграђивања;
- 8) Провера исправности акумулатора; контрола сигнализације на возилу и замена неисправних сијалица; провера и замена грејача на дизел возилима; установљавање квара и замена стоп аутомата; провера и замена реглера на алтернатору; објашњење, провера, замена алтернатора на возилу, спадају у домен аутоелектричарске радионице;
- 9) Обука малолетника пословима замене свећица и каблова, уља и филтера за уље; замени разводне руке и капе; провери притиска у пнеуматцима; контроли течности у систему за хлађење; контроли уља у мотору, мењачу и систему за кочење; контроли кочионог система; замени точкова на аутомобилу омогућује аутомеханичарска радионица;

10) Економија обухвата послове: припреме леја за сетву; сетву семена; пикирање расада, расађивање и одржавање; одржавање фарме; наводњавање биљака.

11) Ливница и други погони раде пуном паром, као и ковачница. Ради се у две смене, прва и друга, а има индиција да се покрене и рад у још једној смени.

О ангажовању погона пуном паром изражавамо изразиту сумњу, јер приликом наше посете погону, око 12 часова, значи 1 сат пре краја радног времена, сви штићеници су седели или чак лежали на клупама за одмор, док су били окружени инструкторима. Инструктори раде са одређеним бројем штићеника, у радно-васпитним групама за обуку и упошљавање. Програм је прилагођен свим штићеницима и инструкторима. За разлику од немачког система, наша правна регулатива дефинише рад осуђених лица као право, док је у немачкој пенологији рад обавезан, ако осуђеник одбија да ради, сваки дан проведен у пенитенцијарној установи наплаћује се са његовог приватног рачуна. Сваку добробит је корисно усвојити. Како се адаптирати законодавном систему који је законодавац наметнуо. Морамо бити флексибилни и пратити све савремене токове како би извукли за нас најповољније решење. По изјавама штићеника, утисцима васпитача и особља установе, штићеници више воле радионицу, рад и обуку кроз практично упошљавање него школу.

По неким пенолозима, радни третман је важнији него и образовање штићеника, јер занат који науче током издржавања заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом, малолетници могу лакше практично искористити на слободи за побољшање своје животне ситуације. Што у бити представља основни циљ ресоцијализације. Још један мали корак је ипак направљен у позитивном смеру, и план је направљен за изградњу и уређење нове производне хале и погона унутар ВПД-а, како би се нови осуђеници обучили за разна занимања. Правилник о организацији и систематизацији послова и радних задатака се поштује до танчина. Приликом посете погона, већина штићеника у тој смени је седела или чак лежала на клупама предвиђеним за одмор током рада, што опет баца сенку на целокупну заступљеност радног третмана у овој установи, и жељу установе, а и штићеника да се ови малолетници оспособе за неки занат или посао. Стражар је био лево, у свом одељку, као детерминанта дисциплине и строгости. Четири присутна инструктора су нас провела кроз производни погон.

Машине на којима се ови малолетници оспособљавају су прилично застареле, али ипак у функционалном и не тако лошем стању. Приметили смо пар нових машина, које су

добијене као донације и куповином од сопствених средстава. Хала је прилично нехигијенско место за малолетнике, присутност влаге је очигледна, као и прилична незагрејаност, што доводи у питање производњу у зимским месецима. Охрабрујуће је да смо видели да погон поседује просторију за пескарење и топљење месинга, што су уређаји који се слабо где могу наћи и у фирмама на слободи. Одлична колегијалност међу запосленим малолетницима, дисциплина и коректан однос према васпитачима и инструкторима.

Фирма „МЛАДОСТ“ ВПД-а Крушевац, конкурише на јавне тендере везане за електропривреду и друго, али немају пуно успеха. Ипак, убеђени су да нема дискриминације приликом набавке материјала. Примећује се помињање дрвне грађе, за столарску радионицу, и пољопривредних кокошињаца и узгоја свиња, које се гаје у ВП дому Крушевац. Производе, које даје ова домаћа радиност ВПД, подмирују прво потребе ВПД, па се преостали део производа продаје запосленим унутар установе (као јаја нпр.), и остали вишак производа се пласира на слободно тржиште. Ипак, фирма се суочава са тешком економском ситуацијом, као и сви привредни субјекти на нашем и страном тржишту. Набавка концентрата за стоку и живину, месинга за производњу у погонима врши се преко рачуна, а плаћање авансно. Прошле године се примећује увећана продаја месинга и производа од тога материјала. Већа упошљеност штићеника значи и конструктиван рад па и ангажовање више инструктора. Што опет узрочно, представља поспешивање рада на преваспитању кроз радни третман и обуку малолетних штићеника за обављање разних послова на слободи. Рецимо, у Енглеској се месинг у сличним установама само топи, и штићеници се само обучавају за тај вид занимања.

Кроз целокупан радни третман, обуку и упошљавање, штићеници имају, и њима се тим путем ствара осећај сврсиходности и важности за заједницу и друштво у целини. Штићеници се у ВПД обучавају руковању савременом ЦНЦ машином и апаратуром, која је специфична сама по себи и коју не поседују и много веће и озбиљније компаније на „слободи“. Малолетници у овој установи сматрају да је рад и третман тим путем доста битан и воле да раде, у већини случајева. Ипак, стиче се утисак да ВПД у Крушевцу, као и већини наших пенитенцијарних установа, које поседују неки облик рада и професионалног оспособљавања и усавршавања, не би шкодило позитивне дискриминације, у чему се слаже и директор фирме „МЛАДОСТ“ у ВПД, Дејан Мишковић.

Држава би требала да дозволи затворским установама да материјал набављају по нижој цени, да услови државне фирме да купују производе затворске индустрије, који су, понављамо, конкурентног квалитета, да се ангажују овакве фирме на пословима од државног и друштвеног значаја, а с циљем побољшања положаја малолетних штићеника и свих осуђених лица, омогућавању рада унутар казнено-поправних установа и обучавање малолетних осуђеника, а за коначан успех ресоцијализацију и смањење криминогених фактора и рецидивизма.

Да би боље сагледали значај занимања за која се штићеници оспособљавају и обучавају, и домен њиховог пословања, приказаћемо табеларно број штићеника ВПД-а који су прошли обуку у 2012. години.

Табела 16. Професионална обука осуђеника (штићеника ВП дома) у јединици пословања

Редни број	Назив занимања (постојећа и потенцијална)	Степен стручне спреме	Опис знања и вештина	Број осуђеника који је прошао радну обуку у 2012. години
1	Алатничар	II степен	Врши израду електрода	3
2	Ливац-ковач, калионичар	II степен	Вештина топљења месинга	15
3	Машинбравар	II степен	Основе турпијања	5
4	Металоглодач	II степен	Подела глодалица	5
5	Металостругар	II степен	Рад на стругу	10

6	Оштрач резног алата	II степен	Брушење површине	2
7	Кувар	II степен	Алат и опрема за кување	3
8	Пекар	II степен	Апарат и опрема и израда пецива	2
9	Аутомеханичар	II степен	Замена свећица, каблова	6
10	Електричар	II степен	Коришћење фаз лампе	5
11	Лимар	II степен	Лимарски уређаји и машине	9
12	Фризер	II степен	Фризерски салон, алат и прибор	3
13	Кројач	II степен	Машина за шивење, рад	2
14	Хигијеничар	II степен	Рад у вешерају	2
15	Зидар	II степен	Прављење малтера	5
16	Молер	II степен	Врсте боја и рад са њима	3
17	Монтер централног грејања	II степен	Припрема и монтажа цеви	4
18	Столар	II степен	Обрада елемената намештаја	6
19	Водоинсталатер	II степен	Замена вирбле	5

20	Руковаоц парних котлова	II степен	Врсте, гориво парних котлова	2
21	Ратар-економија	II степен	Припрема леја за сетву	6
22	Цвећар-Хортикултура	II степен	Садња цвећа	10

Као што се може закључити из (табеле 16), прошле године се у Васпитно поправном дому у Крушевцу професионално обучило, стекло одређени занат 113 осуђеника, од којих су неки отпуштени, и којима ће много лакше бити да пронађу запослење на слободи, и пронађу начин да издржавају себе и своје ближње. То је у суштини бит успешне ресоцијализације.

Чврстог смо убеђења, да би погон и производна хала фирме ВПД Крушевац „МЛАДОСТ“, са свим својим пратећим капацитетима, била конкурента на слободном тржишту, ако не и водећа, када би држава учествовала са још мало средстава и када би свест друштва о третману радом, обуком и упошљавањем малолетних осуђених лица (штићеника) била окренута и добила своје заслужено место. Без добро наученог заната који би им омогућио шансу да нађу посао по отпуштању из установе, малолетници су у опасности да се поново врате криминалним радњама и зидовима ВПД.

9.2. Интерпретација резултата истраживања

Као теоријска основа рада узета је криминолошко-пенолошка теорија са премисама хуманистичке педагогије. Неопходно је направити компарацију чињеничног стања које смо добили анкетањем осуђеника са прихваћеном теоријском основом. Након сумирања података добијених анкетом и њихове основне статистичке обраде, сасвим логично се и поставља питање какав закључак би се могао извести из обављеног истраживања.

Мада је намењен малолетницима, у ВПД у Крушевцу, највећи део популације (2/3) чине пунолетне особе са, у судском поступку изреченом мером за кривично дело које су починили као малолетници. Овакво законско решење у суштини је конфузно, зато што доводи до тога да већ формиран, озбиљни преступници долазе на третман у ВПД. Тако изрицање ове васпитне мере, која би требало да је подстицајна за младе људе, практично

за многе од њих представља само предворје за боравак у затвору. Штавише, озбиљнији преступници користе законске погодности за извршење низа кривичних дела за која се изричу васпитне мере.

До навршене 23. године, они практично замењују боравак у малолетничком затвору за далеко угоднији третман у ВПД. Њихов боравак у овој установи, међутим, представља озбиљан изазов, како за управу, тако и за оне малолетнике који се упућују у ВПД због лакших кривичних дела. Све ово доводи до стварања озбиљних неформалних група.

Приликом истраживања које је спроведено у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, било је 226 штићеника, од којих је већина, значи преко 200 осуђених малолетника, или 74% ангажовано на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем, што потврђује почетну хипотезу (**На**) да је велики број малолетника радно ангажовано и да се обучава и професионално оспособљава за неку врсту посла унутар ВП дома Крушевац, с циљем преваспитања и лакше реинтеграције у слободно друштво.

Значи када је у питању следећа хипотеза (**Нб**), где се поређење врши у односу на штићенице ВП дома, и према којој је у ВПД Крушевац: „процентуално већи број мушких штићеника ангажован на третман рада, обуке и професионалног оспособљавања“, одговор је позитиван.

Међутим, када је у питању трећа хипотеза (**Нв**), да у ВПД Крушевац „Претпоставља се да већи број осуђеника ради на металопрерађивачким пословима везаним за погон „МЛАДОСТ“, који послује унутар ВПД“, може се дати само потврдан одговор, јер већина малолетних штићеника ради баш на металопрерађивачким пословима, обучава се и оспособљава за успешну ресоцијализацију у друштво, кроз металопрерађивачки погон ВПД Крушевац „МЛАДОСТ“, али и велики број осуђеника је ангажован на пословима пољопривреде и дрвно-прерађивачким пословима, као и пословима као што су електричар, водоинсталатер итд.

Даље што се тиче посебне хипотезе (**Нг**), која гласи: „Претпоставља се да се у ВПД Крушевац изриче мањи број дисциплинских санкција осуђеним малолетницима који су упошљени, тј. који похађају третман рада и професионалног оспособљавања“, одговор је потврдан у пуном обиму.

Четврта хипотеза (Нд): „Претпоставља се да су малолетна лица ангажована на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем, углавном старости испод осамнаест година“, одговор је такође потврдан.

Такође, хипотеза (Нђ) којом се: „Претпоставља да су малолетна лица унутар ВПД задовољна са висином накнаде за свој рад“, подаци сами намећу потврдан одговор, међутим, са премисом негодовања од стране неколицине штићеника и жељом већине да се накнада за рад унутар ове пенитенцијарне установе повећа.

И на крају, шеста и последња хипотеза (Не), која је гласила: „Претпоставља се да малолетна лица на издржавању заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом, ангажована на третман радом, обуком и професионалним оспособљавањем, имају позитиван став и сматрају да нису тешки послови и облици радног третмана који им се нуде унутар ВПД“, даје такође потврдан одговор сам по себи. Уверили смо се да малолетни штићеници унутар ВПД у Крушевцу, сматрају да им је рад потребан, не само као средство којим скраћују време у дому, као разоноду, већ као јасан начин како да науче неки нови занат, посао или вештину, који ће им помоћи у процесу ресоцијализације касније на слободи, да буду корисни чланови друштва, да себи обезбеде егзистенцију ван криминалних токова друштва, који су их и довели унутар ВП дома. За саме послове и радне задатке не мисле да су тешки, а и задовољни су широким дијапазоном занимања који им се нуде у Васпитно-поправном дому. Рад у дому не сматрају као обавезу, износе да их нико не приморава да раде, али да они сами имају потребу да се осете корисним како унутар ВПД, тако сутра у заједници на слободи.

На крају изводе се неки одговори из интервјуа са штићеницима, али и са другим бившим осуђеним лицима, са којима смо имали прилике да разговарамо, типа:

- „Највише сам волео да радим у кухињи, због више хране за себе и пријатеље“.
- „Посао није тежак, волим да радим у хали за металостругара“.
- „Јесте тешко да радим, али сам задовољан, јер ћу се напољу лакше запослити“.
- „Брже ми пролази време радећи, није ми досадно, и због наученог заната“.
- „Свестан сам да није обавезан рад, али бих ипак радио“.
- „Смештај је добар сада у новим павиљонима, али је храна лоша и послови су тешки“.

Већина ових штићеника рад унутар установе схвата као право, али исто схватају њихове бенифиције, и запажа се јак васпитни утицај, и промена свести на боље, које они

понекад нису ни свесни. Уграђен им је прилично јак осећај за ресоцијализацију, иако је они не знају као такву, већ само да им буде боље напољу, да нађу посао и да раде поштено, ван дохвата криминала и поновног враћања у казнено-поправне установе.

Закључак

Тема, која се обрађује у овом раду, изузетно је значајна у сваком друштву. Код нас, ситуација је још сложенија, пошто смо захваћени многим променама, интензивним транзиционим процесима и кризама. Из таквог окружења постоје појединци који из најразноврснијих разлога крше владајуће норме и друштвено прихватљиве обрасце понашања. Иако су осуђени одбачени од стране друштва и заувек обележени, етикетирани, не смемо изгубити из вида да је реч о људским бићима, који имају потребу за смислом, другим људима, прихваћеношћу од стране заједнице у коју треба да се врате. Казна сама по себи никада не сме бити циљ. Да би се процес ресоцијализације успешно остварио неопходно је радне и васпитне садржаје и обуку кроз активности упошљавања и оспособљавања поставити на ниво хуманистичких принципа и вредности. Сматрајући да је овај проблем запостављен у нашем друштву, поготово после турбулентних времена, кроз које је наша земља пролазила, намера истраживања је била да се испита стање радног третмана, обуке и упошљавања и професионалног оспособљавања у циљу успешне ресоцијализације и смањења рецидивизма како у Србији, тако и у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, те опис начина на који се остварује сам радни третман у ВПД Крушевац.

У теоријском делу рада, изнета су различита теоријска схватања о етиологији радног третмана, појму ресоцијализације, изнете су различите типологије затвора и казнено-поправних установа, с обзиром на бодовање према радном успеху, као и осврт на третмане осуђених лица, посебно третман обуке, рада и упошљавања, како би се показало стање у теоријском кругу овог проблема.

Прихваћена је хуманистичка педагогија, као теоријска основа истраживања. Циљ испитивања био је да се испита у којој мери се остварује радни третман, обука и уопштено рад осуђених лица. На основу анализе и интерпретације података, сматрамо да су основна (општа) хипотеза, као и споредне (посебне) хипотезе овог рада у великој мери потврђене.

Иако је ово истраживање било ограниченог карактера, због испитивања само у Васпитно-поправном Дому у Крушевцу, можемо рећи да је стање радних капацитета пенитенцијарних установа, у нашем случају Васпитно-поправног дома у Крушевцу, задовољавајуће, али са тенденцијом за усавршавањем и осавремењавањем. Сматрамо да је неопходно да се посвети већа пажња овом облику третмана, као једном од

најважнијих, и да наша целокупна заједница актуелизује проблем ресоцијализације кроз радни третман.

Пре свега, потребно је модернизовати постојеће производне хале и погоне, обогатити постојеће облике рада и увести нове. Како би све наведено имало позитиван утицај, треба усмерити пажњу на развијању интересовања и повећању мотивације затвореника на све што им се нуди, поготово у радним облицима третмана, при томе утицати и на свест осуђеника, да једино радом и оспособљавањем за рад, на слободи могу бити конкурентни у друштву, и побећи од криминалних деловања средине у којој су се кретали пре доласка у пенитенцијарну установу. У том процесу, подршка свих из окружења малолетног лица је више него добро дошла, како би процес ресоцијализације био успешно спроведен.

Из свега наведеног, можемо рећи да се код нас не посвећује довољно пажње упошљавању малолетних особа на прави начин и у мери која би задовољила, како потребе казних установа, тако и тржишта, које би се снабдевало са производима по конкурентној цени, због јефтине радне снаге. Неопходно је још више утицати на адаптацију малолетника у спољашњу средину и прихватање осуђеника по отпуштању, у радне организације и друштво у целини, и не вршити стигматизацију и презумпцију у погледу особе као појединца. Приступити малолетним лицима, на издржавању заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом, без осуда и предрасуда, јер сваки човек заслужује другу прилику, а управо то је задатак казнено-поправних институција. У већини земаље се овај програм остварује у потпуности, приступа му се са пуно више пажње и одговорности.

С циљем осамостаљивања малолетника, праћења савремених збивања у производњи у привредним организацијама и формирања радних навика и навикавања на осмочасовно радно време, а у циљу боље социјализације малолетника, истичу се потребе:

1. За малолетнике који су оспособљени за самосталан рад, а немају обавезе према даљем образовању, организовати рад у условима ВП дома у трајању од седам часова дневно;

2. Одређено време пред отпуст малолетника из установе организовати рад на пословима и задацима из оквира занимања у радним организацијама у граду;

3. У току оспособљавања за све малолетнике организовати стручне обиласке радних организација у граду (овај део активности се већ несметано одвија и даје резултате).

Сматрамо да има доста простора за унапређење рада као облика третмана. Неке од препорука су:

- Обогатити радне, културне и спортске активности и спроводити их у континуитету;
- Смањити казнене мере и појачати подршку;
- Спречити прекидање школовања због казних мера;
- Систем бодовања и награђивања учинити објективним и видљивим и повећати по заслуги;
- Спроводити и повећати обухват у програмима животних вештина и ненасилној комуникацији;
- Повећати сарадњу са школом и сарађивати са њом на обогаћивању садржаја и активности;
- Предузети мере за додатну контролу рада свих служби и радити на непрестаној едукацији запослених;
- Обезбедити гаранције против сваке врсте злостављања и понижавајућих поступака према малолетницима;
- Укључити већи број штићеника у радни третман, обуке и упошљавања, наравно, на добровољној основи;

Сходно свему што је у овом раду изнето, и на основу презентованих резултата истраживања, могли бисмо да кажемо да је главна хипотеза недвосмислено потврђена. Ипак, чини се да би било потребно укључити још један важан чинилац-способност васпитно-радних садржаја и радних програма који би мотивисали осуђена лица да у њима активно учествују. То првенствено значи, како њихову разноврсност, тако и усклађеност са личним својствима и особинама осуђених лица појединачно, чиме би се остварио и један од кључних педагошких принципа сваког васпитног рада, а то је индивидуализација. Како се процес ресоцијализације превасходно односи на преваспитање осуђених лица, у том процесу се морају поштовати одређени принципи: интегралности и целовитости, добровољности, свесне активности, и сл. Сви наведени принципи у садржинском смислу подударају се са принципима хуманистичке педагогије, и ако их не узмемо у обзир у свакодневном раду са осуђеницима, онда се не може говорити о преваспитању личности и њеном успешном повратку у друштво.

САДРЖАЈ

ПРВИ ДЕО УВОД

No table of contents entries found.

ЛИТЕРАТУРА

Извори на српском језику

1. Атанацковић Драгољуб, Пенологија, Београд 1988. године, Научна књига, стр: 297;
2. Бошковић, М., Радоман, М.: Пенологија, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 133;
3. Цвјетићанин Ненад, мастер европског права, "Кућни затвор" и алтернативно кажњавање, Београд 2013. године, страна: 5-7;

4. Драгојловић Јоко, Улога радне и образовне активности у функцији ресоцијализације, Безбедност – Полиција – Грађани, Београд, година IX, број 3-4/13, 2013. година, стр: 272-276;
5. Димовски Дарко, Појава и развој казне лишења слободе, Зборник радова правног факултета у Нишу, Универзитет у Нишу – Правни факултет, 2008, стр: 265-277;
6. проф. др Игњатовић Ђорђе, Криминологија, девето допуњено издање, Београд 2008. године, стр: 56;
7. Јашовић, Ж.: Принципи преваспитања лица осуђених на казне лишења слободе; Београд, Приватни живот; 1964, стр: 85;
8. Нешић Светлана, 2010. година, Људска права лица лишених слободе: Лица на издржавању казне затвора, Покрајински омбудсман, стр: 7, 8, 24;
9. Крстић Љ. Жељко, Затворска подморница, Ваљево 2013.год., Народна библиотека Србије Београд, страна 50;
10. проф. Кућанчанин Мирослав, Прозор; Вршац 2010. године, стр. 1- 4;
11. др Константиновић Вилић Слободанка, др Костић Миомира; Пенологија; Ниш 2011 година, Свен Ниш; страна: 163-193, 223-255;
12. Кузминовић Иван, Палибрк Љиљана; Хелсиншки одбор за људска права у Србији; Затворски систем у Србији, Београд, март 2012. године; страна: 9-10, 56, 57, 58;
13. Кривокапић, В., Чимбуровић, Љ.: Пенолошка криминалистика, Београд, 2008, стр. 156;
14. Кропоткин Петар, О смислу освете; О моралном утицају затвора на затворенике, 2007, Београд, стр: 2;
15. Лајбеншпергер Ненад, Принудни рад у оквирима немачке ратне привреде током Другог светског рата у Србији, Београд 2012. године, стр: 1-3;
16. Марић, Б., Булатовић, И: Систем извршења кривичних санкција; Удружење Пенолога Србије, Београд, 2004. год. стр: 15;
17. Милутиновић Милан, Пенологија, Савремена администрација 1992. год., стр: 146;
18. Милутиновић Милан, Криминологија, Савремена администрација, Београд 1988, страна 92;

19. Максимовић, Р., „Специфичности радног процеса у условима извршења кривичних санкција у односу на организован процес ван КПУ“, Пенолошки гласник, Београд, год. VIII, бр. 1-2/1985., стр. 26-27;
20. Николић Златко, Пенолошка андрагогија – са методиком преваспитања, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1994. год. стр: 19;
21. Николић Златко; Пенолошка андрагогија; Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд, 2005. год. стр: 173;
22. Николић Златко, Социологија казнено-поправног деловања, Ниш, Градина, 1985. Године, страна 1-9;
23. Организација за европску безбедност и сарадњу; ОЕБС Мисија у Србији; Министарство Републике Србије; Управа за извршење кривичних санкција, Алтернативне санкције, Билтен број 3, 2012. године, страна 8;
24. Покрајински омбудсман, Аутономна покрајина Војводина, Људска права лица лишених слободе, Извештај о резултатима истраживања, 2010. година, страна: 9-10;
25. др. Петровић Весна, Београдски центар за људска права, Београд 2011. године, Поступање према лицима лишеним слободе; Извештај 2011. године; стр: 38-56;
26. Перић, О., „Карактер кривичних санкција намењених малолетницима“, Пенологија, Савез удружења за пенологију Југославије, Београд, бр. 2/1973, страна 39;
27. Радовановић, Д.М., Човек и затвор – студија интегрисаности у затворенички друштвени систем, Нови Сад, Прометеј, 1992. год. стр: 3;
28. Радоман Миленко; Пенологија и систем извршења кривичних санкција; Правни факултет Универзитета у Новом Саду; 2003. год. стр: 45;
29. Соковић Снежана, Извршење кривичних санкција, Правни факултет Крагујевац, 2008. год. стр: 13;
30. Стевановић Зоран, Нормативно уређење извршења кривичних санкција и затворског система у Србији, 2008. год., Правни факултет Крагујевац, стр: 7;
31. др. Стевовић Милан, Директор Управе за извршење кривичних санкција, Извештај о раду Управе за извршење кривичних санкција за 2012. годину, СЗР Оригинал, Министарство правде и државне управе Републике Србије, Управа за извршење кривичних санкција;

32. Савић Милош, 2008, Радови службеника ВП дома у Крушевцу; Видови оспособљавања малолетника за рад, Крушевац; стр: 147, 148, 149, 150, 151;
33. Вековић В. Владимир, Систем извршења кривичних санкција, Београд 2010 год., Кварк Краљево, стр: 80, 81, 82, 83, 124, 125, 126;
34. Ђурувија Славко, Ибеовац – Ја, Владо Дапчевић, 1950, Београд, Филип Вишњић, страна 60.

Извори на страном језику

1. Arendt Hannah, The Human Condition. (1906—1975), Internet Encyclopedia of Philosophy, p: 252;
2. Curtis, Abigail. "ACLU Touts Solitary Confinement Reforms in Maine, Urges Changes Nationwide." Bangor Daily News, 2013, p: 14;
3. Bergson Abram, 1954. "On the Concept of Social Welfare," *Quarterly Journal of Economics*, 68(2), p. 233;
4. Busse, M., Braun, S., „Trade and investment effects of forced labour: An empirical assessment“, *International Labour Review*, Vol. 142 (2003), No. 1; ProQuest Education Journals, p. 49-71;
5. Twinning light пројекат, Завршни извештај, Подршка реформи управљања КПЗ у БиХ, Федерално министарство правде Аустрије, БиХ и ентитетска министарства правде и БД (аутори: Бисић, М., Кок, I.), 2008. године, стр: 58-86;
6. Chang F. H. Tracy, Thompkins E. Douglas; Corporations Go to Prisons: The Expansion of Corporate Power in the Correctional Industry, *Labor Studies Journal*, Volume 27, Number 1, Spring 2002, pp. 45-69 (Article) Published by West Virginia University Press;
7. Courtois Stephane ect., „The black book of comounism“; crimes, terror, repression, 1999, Bosančica Sarajevo, p. 19;
8. Cunliffe Barry, "The Ancient Celts", 2000, page 160;
9. Elliot, M., Злочин у савременом друштву, Веселин Маслеша, Сарајево 1962. године, стр: 25;
10. Friedman Milton, *A Theory of the Consumption Function* (1957), page 146;

11. Finley, I. Moses., Slavery in Classical Antiquity (Views and controversies about classical antiquity), Hardcover – December 1, 1960, pp. 68-84;
12. Field, E. Joseph, 1987, Making Prisons Private: An Improper Delegation of a Governmental Power, Hofstra Law Review, number 15, 3 review, article 8;
13. Graham Camp Camille, Camp M.George, The Corrections Yearbook; (South Salem, NY: Criminal Justice Institute, Inc., 1997) p. 7;
14. Gran Brian i Henry William, Holding private prisons accountable: A socio-legal analysis of „Contracting out“ prisons, Social justice, 2008. USA, p. 1-9, 21, 54, 93, 180;
15. Gillin Lewis John, Criminology and Penology V2: New York 1929, p: 234-236;
16. Горјанц-Прелевић Теа и други, Поштовање људских права притворених лица и лица на издржавању казне затвора у заводу за извршење кривичних санкција, Подгорица 2013. године, стране: 11, 13, 85, 88, 113;
17. Greene, William Robert., Early Development of the Illinois State Penitentiary System, Illinois, USA, 1977, p. 1-9;
18. Hedges Chris - The Business of Mass Incarceration; Truthdig. Jul 28, 2013; pp: 130;
19. проф. др. Кораћ Хана, Пенологија, 2009. година, Правни факултет у Кисељаку, ДЕС Сарајево, стр: 4, 219, 297;
20. Кораћ Хана: Пенолошки третман и утицај на осуђено лице у затвору, Пенолошка теорија и пракса, 2006, страна 52;
21. Ковач Ана, Ресоцијализација осуђених лица, Факултет правних наука Аперсион Бања Лука, специјалистички рад, Фоча 2009.год. стр: 6, 7, 8, 25;
22. Lipanje Jež Natalija, Izvršenje krivičnih sankcija u Republici Sloveniji, Ljubljana, 2008. године, Univerzitet u Ljubljani, Pravni fakultet, p. 38;
23. McKelvey Blake, Prison Labor Problem: 1875-1900, Journal of Criminal Law and Criminology, Volume 25, Summer 1934, p: 267-270;
24. McCollum, William (1996). Federal Prison Industries, Inc: Hearing Before the Committee on the Judiciary, U.S. House of Representatives. DIANE Publishing. p. 1;
25. Млађеновић – Купчевић, Р., Основи пенологије, Свјетлост, Сарајево 1981. године, стр. 23-49;
26. др. Огризовић Михајло, „Темељи пенолошке андрагогије“, Школа ДСУП-НРХ, Загреб 1956. године, стр: 155-174;

27. Patricia O'Brien, *The Promise of Punishment: Prisons in Nineteenth-century France*, Princeton University Press, 1982, p. 210-248;
28. проф. др. Сијерчић-Чолић Хајрија., мр. Брањ Вилдана., *Пенологија*, Правни факултет Универзитета у Сарајеву, 2011. година, стр: 14;
29. Приручник за затворенике у Републици Хрватској, Управа за затворски систем, 2005. година, страна 5;
30. Roger Cohen, *Published: February 17, 1999 (1999-02-17). "German Companies Adopt Fund For Slave Laborers Under Nazis"*. *New York Times*. Приступљено 2014-03-20;
31. Reynolds, Morgan O. (1994). *Using the private sector to deter crime*, National Center for policy Analysis, Dallas-Texas, USA, p. 33-52;
32. Saymour D. James., Anderson Richard, *New Ghosts - Old Ghosts: Prisons and Labor Reform - Camps in China*, 1999, p. 148-189;
33. Сулејманов, З., *Пенологија*, књига прва, Магор, Скопје, 1977, страна 54-76;
34. Smith Adam , *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, 2005, AN Electronic classics series publication of The Pennsylvania State University, p:10;
35. phd. Wade Lisa, *Prison labor and taxpayer dollars*, 2013, p. 1;
36. Zatz Noah, *Working at the boundaries of markets: prison labor and the economic dimension of employment relationships*, UCLA School of Law, University of California, Los Angeles, 2008, p: 868-871;
37. *Zbirka međunarodnih dokumenata o izvršavanju kazne zatvora: dokumenti UN*, Hrvatski letopis za kazneno pravo i praksu, 2010, broj 1/2010, Zagreb, p. 375-397.

МЕЂУНАРОДНИ ПРАВНИ ИЗВОРИ

- Конвенција Међународне организације рада о принудном раду, број 29 из 1930. године;
- Европска затворска правила 1987. године, Савет министара Уједињених нација, члан 71. до 76;
- Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима УН. Женева: Уједињене нације (1955).

ИНОСТРАНИ ПРАВНИ ИЗВОРИ

- Закон Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мера („Службени гласник БИХ“ број 13/2005);
- Правилник о кућном реду за извршење казни затвора у Заводу за извршење кривичних санкција Републике Црне Горе, бр. 01-Сл./11, од 13. јуна 2011. године;
- Закон о извршавању казне затвора Републике Хрватске („Народне новине“, број: 128/99 и 150/13);
- Закон о извршењу кривичних санкција РЦГ, ("Службени лист РЦГ", бр. 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004 и "Службени лист РЦГ", бр. 32/2011);
- Закон о извршењу кривичних санкција Републике Словеније ("Урадни лист РС", број 110/2006);
- Закон за извршување на санкциите. *Службен весник на Република Македонија*. Број 2 (2006) и број 57 (2010);
- Правилник о извршењу кривичних санкција Републике Словеније („Урадни лист РС“, бр. 22/00).

ДОМАЋИ ПРАВНИ ИЗВОРИ

- Кривични законик („Службени гласник Републике Србије“ број 85/2005,88/2005, - испр., 107/2005, -испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013);
- Закон о прекршајима („Службени гласник Републике Србије“, број 101/2005,116/2008 и 111/2009);
- Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник Републике Србије“, број 85/2005, 72/2009 и 31/2011);
- Закон о раду Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, број 24/2005, 61/2005, 54/2009 и 32/2013);
- Закон о амнестији („Службени гласник Републике Србије“, број 107/2012);
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник Републике Србије“, број 85/2005);

- Закон о извршењу казни, мера безбедности и васпитно-поправних мера ("Службени лист ФНРЈ", бр. 47/1951);
- Правилник о кућном реду за примену мере притвора („Службени гласник Републике Србије“, број 35/1999).

Интернет адресе на страним језицима:

1. [хтп://боокс.гоогле.рс/боокс?хл=ср&лр=&ид=ВуТУМП1а7хцЦ&ои=фнд&пг=ПР2&dq=Цриминологу+Анд+Пенологу+Ворк+ин+присонс&отс=Д9ЕнW_бТуW&сиг=2нихх-дхусwфБдЗуП-бQ4о2рВЈУ&редир_есц=у#в=онепаге&q=Цриминологу%20Анд%20Пенологу%20Ворк%20ин%20присонс&ф=фалсе;](http://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&ид=ВуТУМП1а7хцЦ&ои=фнд&пг=ПР2&dq=Цриминологу+Анд+Пенологу+Ворк+ин+присонс&отс=Д9ЕнW_бТуW&сиг=2нихх-дхусwфБдЗуП-бQ4о2рВЈУ&редир_есц=у#в=онепаге&q=Цриминологу%20Анд%20Пенологу%20Ворк%20ин%20присонс&ф=фалсе;)

2. [хтп://боокс.гоогле.рс/боокс?хл=ср&лр=&ид=ХХwкн9пњСwЦ&ои=фнд&пг=ПР7&dq=Лабор+ин+тхе+присонс+ин+Енгланд&отс=МлwХГОмхдр&сиг=бХ2фоСцсФХq7ЈгплнвУЕ43ЕФхМ&редир_есц=у#в=онепаге&q=Лабор%20ин%20тхе%20присонс%20ин%20Енгланд&ф=фалсе;](http://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&ид=ХХwкн9пњСwЦ&ои=фнд&пг=ПР7&dq=Лабор+ин+тхе+присонс+ин+Енгланд&отс=МлwХГОмхдр&сиг=бХ2фоСцсФХq7ЈгплнвУЕ43ЕФхМ&редир_есц=у#в=онепаге&q=Лабор%20ин%20тхе%20присонс%20ин%20Енгланд&ф=фалсе;)

3. [хтп://ссрн.цом/абстрацт=1075842.](http://ссрн.цом/абстрацт=1075842)

Интернет адресе на српском језику:

1) [хтп://бс.сцрибд.цом/доц/143557394/Права-затвореника-и-стање-у-казнено-поправним-заводима-БиХ;](http://бс.сцрибд.цом/доц/143557394/Права-затвореника-и-стање-у-казнено-поправним-заводима-БиХ;)

2) [хтп://www.ллс.рс/аттачментс/Правилник%20о%20куцном%20реду%20КПЗ%20и%20затворима.пдф.](http://www.ллс.рс/аттачментс/Правилник%20о%20куцном%20реду%20КПЗ%20и%20затворима.пдф)